

Raport

Rozpoznanie możliwości dotarcia do osób młodych zagrożonych
wykluczeniem społecznym w województwie dolnośląskim

oprac. dr Jolanta Kluba

Wrocław 2014

Spis treści

Wprowadzenie.....	3
I Wykluczenie społeczne.....	4
II Cel i obszar analizy.....	12
III Źródła danych.....	14
IV Wykluczenie społeczne młodzieży.....	16
V Czynniki zwiększające ryzyko zagrożenia wykluczeniem społecznym.....	17
V 1. Bezrobocie.....	17
V 2. Trudna sytuacja na rynku pracy.....	26
V 3. Bariery i problemy edukacyjne	34
V 4. Czynniki regionalne.....	40
V 5. Niepełnosprawność	46
V 6. Uzależnienia.....	55
V 7. Przestępczość.....	59
V 8. Opuszczanie instytucji opiekuńczo-wychowawczych.....	61
V 9. Opuszczanie zakładów karnych.....	63
V 10. Status imigranta/ członka mniejszości etnicznej.....	68
V 11. Ubóstwo.....	72
VI Sposoby dotarcia do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym lub wykluczonej społecznie – potencjalnych uczestników projektów.....	83
VII Rekomendacje.....	104
Bibliografia.....	110
Spis tabel.....	114

Wprowadzenie

We współczesnym świecie z wykluczeniem społecznym mamy do czynienia bardzo często. Mówimy o nim w kontekście polityki społecznej, niedomagań systemu socjalnego czy wreszcie – w odniesieniu do strategii i programów Unii Europejskiej.

Na przestrzeni dziesiątek lat zarówno sam termin, jak i identyfikowane przezeń zjawisko stanowiły przedmiot zainteresowania badaczy różnych dziedzin, m.in. socjologii, pedagogiki czy polityki społecznej właśnie. Efektem tego naukowego namysłu było powstanie wielu różnych definicji zjawiska, ukazanie jego wielowymiarowości i złożonego charakteru, identyfikacja czynników, jakie do wykluczenia społecznego prowadzą oraz wskazanie określonych kategorii osób, które są na wykluczenie społeczne narażone bardziej niż ogół społeczeństwa.

Wśród tych kategorii znalazła się też młodzież. Zagrożenie wykluczeniem społecznym młodzieży jest szczególnie istotne we współczesnym świecie, także w warunkach społeczeństwa i państwa polskiego, od lat zmagającego się z problemami m.in. ubóstwa, bezrobocia, barier edukacyjnych, nierówności (między)regionalnych oraz systemowych niedomagań w zakresie umożliwienia pełnego funkcjonowania w społeczeństwie osób niepełnosprawnych, czyli zjawisk, które narażają osoby ich doświadczające na społeczną ekskluzję.

Wykluczenie społeczne ludzi młodych oznacza ich nieuczestniczenie w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym. Pozostają niejako obok tych spraw i zachodzących w ich ramach wydarzeń – są bierni. Nie są uczestnikami ani rynku edukacji (często kończąc ją przedwcześnie), ani rynku pracy, skupiając uwagę na zaspokojeniu elementarnych potrzeb, co nie zawsze jest możliwe. Nie dzieje się tak na ich własne życzenie - przez różne uwarunkowania o charakterze strukturalnym są w gorszym położeniu niż ogół społeczeństwa, pozostają wykluczeni. Nie jest również tak, że mają problem jednego rodzaju – że dotyczy ich jeden czynnik, którego zwalczenie lub zniwelowanie pozwoli na pełne uczestnictwo. Wykluczenie społeczne obejmuje bowiem kompleks zjawisk wzajemnie się warunkujących. Przykładem może być zamieszkiwanie w regionach peryferyjnych, które wiąże się z barierami edukacyjnymi oraz problemami ze znalezieniem pracy, co z kolei ma związek zarówno z miejscem zamieszkania, jak i niedostatecznym lub nieadekwatnym do potrzeb rynku pracy wykształceniem, co przekłada się na gorszą sytuację materialną i generuje ryzyko dotknięcia ubóstwem.

Aby temu ryzyku zapobiec warto zająć się młodzieżą narażoną na wykluczenie społeczne – młodzieżą bierną. Od zapewnienia jej zindywidualizowanego i kompleksowego wsparcia, odpowiedniego do sytuacji, w jakiej się znajduje, zależy, czy w ciągu kolejnych lat zasili rynek edukacyjny i rynek pracy, czy raczej – szeregi klientów pomocy społecznej.

I. Wykluczenie społeczne

Jak w przypadku większości pojęć używanych w różnych dziedzinach wiedzy i dyscyplinach badawczych, tak i w przypadku wykluczenia społecznego trudno o jednoznaczną definicję, z którą zgadzaliby się wszyscy zainteresowani.

Wykluczenie społeczne obecne jest w społeczeństwie od zarania jego dziejów. Jak zauważają badacze sam fakt, że dyskurs publiczny w ostatnim dziesięcioleciu wzbogacił się o pojęcie wykluczenia społecznego, nie oznacza wcale, że nie było go wcześniej. Oczywiście jest, że skoro istniały społeczeństwa, to musiały one wyznaczać swoje obrzeża, marginesy, sfery wykluczenia. Nic istotnego nie zmieniło się w najbardziej podstawowych mechanizmach życia zbiorowego. To, że w tej chwili tyle się o ekskluzji mówi i pisze, jest skutkiem zmiany hierarchii ocen i politycznych priorytetów wyznaczających łącznie strukturę problemów, które uznajemy za ważne¹.

Jest to zjawisko zmienne w czasie. Z biegiem lat pojawiają się coraz to nowe czynniki generujące wykluczenie społeczne. Dla przykładu: wśród tradycyjnych przyczyn wykluczenia społecznego znajdują się m. in. ubóstwo oraz nieuczestniczenie w życiu obywatelskim i niemożność brania czynnego udziału w aktualnych wydarzeniach politycznych (odpowiednio: wykluczenie ekonomiczne i polityczne), jednak dzisiaj należy je poszerzyć o takie, których nie było jeszcze kilka – kilkanaście lat temu, np. niedostateczne kompetencje w zakresie nowych technologii informacyjnych (wykluczenie cyfrowe). Rodzi to trudności w dokładnym zdefiniowaniu zjawiska prowadząc do wniosku, że wraz z rozwojem społeczeństw należałoby co kilka lat dokonywać redefinicji tegoż.

Sam termin „wykluczenie społeczne” (*social exclusion*), ukuty w latach 70. XX w. dla opisania nieszczelności francuskiego systemu zabezpieczenia społecznego, znalazł szybko zastosowanie w naukach społecznych oraz trafił do języka dokumentów EWG, by później na stałe wejść do zestawu pojęciowego urzędników Komisji Europejskiej i tworzonych przez nich regulacji. Wśród ogółu definicji, które powstały od tego czasu, podkreśla się przede wszystkim, że wykluczenie społeczne wiąże się z niemożnością pełnego uczestnictwa w życiu społecznym (zbiorowym), brakiem dostępu (odmowa, niekorzystanie, problemy z realizacją) do praw społecznych, a także z problemem z dostępem (brak, ograniczenia) do zasobów, dóbr publicznych, instytucji i systemów społecznych oraz wielowymiarową i relatywną deprywacją².

¹ F. Nalaskowski, *Wykluczenie społeczne jako przedmiot namysłu naukowego* w: „Rocznik naukowy Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Olsztynie, Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii TWP, Olsztyn 2007, s. 221.

² R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna* w: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*, (red.) C. Żołędowski, M. Theiss, Warszawa 2010.

W dokumencie Unii Europejskiej dotyczącym realizacji programu „Poverty 3” odnajdujemy następującą definicję: *Wykluczenie społeczne to dynamiczny i wielowymiarowy proces, polegający na braku lub niewystarczającym poziomie uczestnictwa w głównym nurcie społeczeństwa i dostępu do najważniejszych systemów społecznych (m.in. rynek pracy, edukacja, opieka medyczna, zabezpieczenie społeczne) oraz mogący skutkować zerwaniem więzi rodzinnych, społecznych, utratą poczucia sensu i tożsamości*³.

Dla rozważań dotyczących naszego kraju istotne jest przywołanie definicji zawartej w Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski, zgodnie z którą wykluczenie społeczne oznacza *brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności osób ubogich*⁴.

Według zapisów tego dokumentu wykluczone społecznie są osoby, rodziny lub grupy ludności, które:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych (ubóstwo materialne),
- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych, np. dezindustrializacji, kryzysów, gwałtownego upadku określonych branż przemysłu bądź – upadku regionów,
- nie zostały wyposażone we właściwy kapitał życiowy, który umożliwiałby im normalną pozycję społeczną. Z tego względu brakuje im odpowiednich kwalifikacji, aby wejść na rynek pracy lub założyć rodzinę,
- nie posiadają dostępu do odpowiednich instytucji, które pozwalają na uzyskanie właściwego kapitału życiowego, jego rozwój i pomnażanie. Jest to efektem niedorozwoju tych instytucji spowodowanego brakiem priorytetów brakiem środków publicznych, niską efektywnością funkcjonowania,
- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów,
- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie: niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych,
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np. przemocy, szantażu, indoktrynacji.

³ Definicja z raportu dot. programu Poverty 3 UE, za: dokument programowy projektu Podlaska Sieć Partnerstw na rzecz Ekonomii Społecznej <http://www.epes.efort.pl/> [dostęp: 17.11.2014].

⁴ *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, oprac. pod kierunkiem J. Hausnera przez Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej, Warszawa 2004.

Jak zatem wskazuje powyższe wyliczenie – wykluczenie społeczne jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym. Poszczególne kategorie osób wykluczonych lub wykluczeniem zagrożonych są zróżnicowane, zaś powodów, z których takimi pozostają, jest bardzo wiele. Odnoszą się one zarówno do obiektywnych cech położenia, sytuacji życiowej danej kategorii osób, jak i do czynników jednostkowych, w tym – subiektywnych.

Jeszcze trudniejsze niż udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, czym jest wykluczenie społeczne, jest określenie jego rozmiarów, skali. Winą za to należy obarczyć wszelkiego rodzaju niespójności pomiarowe, wynikające z jednej strony właśnie z tych trudności definicyjnych, z drugiej zaś – z niedoskonałości danych statystycznych, jakimi dysponujemy. Dla przykładu – jedna z najczęściej stosowanych miar wykluczenia społecznego to określenie odsetka ludności żyjącego poniżej granicy ubóstwa. Dane GUS oraz dane EUROSTATU od lat ukazywały odmienną skalę zjawiska, a to z tej prostej przyczyny, że inaczej je mierzą, co prezentuje Tab. 1. Obecnie wprowadzono w tym zakresie odpowiednie zmiany, o czym w dalszej części opracowania.

Tab. 1 Miary zasięgu ubóstwa wg Głównego Urzędu Statystycznego i EUROSTAT

GUS	EUROSTAT
Minimum socjalne	60% mediany dochodów
Minimum egzystencji	Co najmniej 4 potrzeby z 9 podstawowych, na które nie stać gospodarstwa domowego
50% średnich wydatków	
Subiektywna granica ubóstwa	
Kryterium dochodowe z ustawy o pomocy społecznej (linia oficjalna)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Szarfenberg, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce – pomiar, wyjaśnianie, strategie przeciwdziałania* <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/uiws2012a.pdf> [dostęp: 10.11.2014]

Oczywiście powyższe niejednorodności pomiarowe są tylko przykładem. To samo można by napisać na temat pomiaru stopy bezrobocia, liczby osób pozostających bez pracy, nierównomiernego dostępu do edukacji itd. Wykluczenie społeczne jest trudno mierzalne, stosowane są różne wskaźniki jednocześnie.

Wśród tych wskaźników stosowanych do pomiaru wykluczenia społecznego w Polsce wyróżnić można następujące:

Tab. 2. Wskaźniki wykluczenia społecznego

WSKAŹNIK	OPIS
STRUKTURALNE	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem, po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych
	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem, bez uwzględnienia w dochodach transferów społecznych
	Wskaźnik kwintalowego zróżnicowania dochodów
PODSTAWOWE	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem według płci i wieku
	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem według rodzaju aktywności ekonomicznej oraz płci
	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem według typów gospodarstwa domowego
	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem według typów własności mieszkania
	Relatywny wskaźnik głębokości ubóstwa
DRUGORZĘDNE	Wskaźniki zagrożenia ubóstwem przy przyjęciu różnych granic ubóstwa
	Wskaźniki zagrożenia ubóstwem bez uwzględnienia transferów społecznych według płci
	Współczynnik Giniego nierównomierności rozkładu dochodów

Zródło: A. Szukielojć-Bieńkuńska, *Przygotowanie GUS do prezentowania wskaźników społecznego wykluczenia proponowanych przez Unię Europejską*, „Polityka Społeczna”, nr specjalny 11/12, IPiSS, Warszawa 2002, s. 49.

Wyraźnie zatem widać, że w badaniach i analizach wykluczenie społeczne jest związane przede wszystkim z zagadnieniem dochodów (właściwie – ich niedostatecznego do zaspokojenia elementarnych potrzeb poziomu) oraz ubóstwa. Również według najnowszych regulacji zawartych w *Krajowym Programie Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020*⁵ pomiar wykluczenia społecznego jest ściśle związany z pomiarem ubóstwa i dokonywany w oparciu o trzy podstawowe kryteria - wskaźniki europejskie przyjęte dla strategii Europa 2020 w UE. Ich wprowadzenie także do polskich dokumentów oraz zastosowanie w badaniach pozwoli na ujednolicenie metodologii pomiarów polskich i europejskich, przez co uprawnione będzie porównywanie wyników tych pomiarów i formułowanie na ich podstawie wniosków i rekomendacji.

Pierwszy ze wskaźników europejskich odnosi się do zagrożenia ubóstwem gospodarstwa domowego i określa, że jest ono zagrożone ubóstwem, jeżeli jego dochód jest niższy niż 60% mediany ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji w danym kraju.

Drugi wskaźnik dotyczy zaspokajania podstawowych potrzeb. Jeżeli rodzina deklaruje,

⁵*Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar integracji*, MPiPS, Warszawa 2013.

że nie może zaspokoić z powodów finansowych co najmniej czterech z dziewięciu podstawowych potrzeb, to uznawana jest za będącą w sytuacji pogłębionej deprivacji materialnej.

Trzeci wreszcie wskaźnik dotyczy czasu pracy członków rodziny w roku poprzedzającym badanie. Jeżeli czas pracy członków rodziny był niższy niż 20% pełnego rocznego potencjalnego czasu pracy, wówczas mowa o rodzinach żyjących w gospodarstwach o bardzo niskiej intensywności pracy. Jak zaznaczone zostało w dokumencie: *Dla celów pomiaru łącznego występowania tych sytuacji stosuje się jednocześnie te trzy kryteria. Żeby uniknąć podwójnego bądź potrójnego liczenia osób, np. jednocześnie zagrożonych ubóstwem i pogłębioną deprivacją, bierze się pod uwagę spełnianie co najmniej jednego z warunków. W ten sposób otrzymujemy liczbę osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym*⁶.

Poza trudnościami w określeniu istoty zjawiska oraz dokonania jego pomiaru, występuje jeszcze problem z podaniem przyczyny jego zaistnienia. Trudno wskazać konkretne czynniki, jakie stoją za wykluczeniem społecznym. Dzieje się tak przede wszystkim z uwagi na fakt, że jest ono zjawiskiem złożonym o wielu – często różnych – przyczynach, przejawach i skutkach. Nadal także, mimo czynionych prób zobiektywizowania zjawiska i tworzenia do tego celu obiektywnych miar, pozostaje ono względne i ma w wielu przypadkach charakter subiektywny (wyrażający się np. poczuciem niższości⁷). Ten subiektywny wymiar wykluczenia społecznego badała w Polsce Maria Jarosz i na podstawie tych badań wnioskowała m. in., że poczucie społecznego odrzucenia ma znacznie mniejszy odsetek mieszkańców naszego kraju aniżeli wynika to na przykład z analiz EUROSTATU (czy wszystkich innych, bazujących na obiektywnych wskaźnikach odnoszących się najczęściej do sytuacji materialnej), zaś podstawową przyczyną wykluczenia z życia społecznego w naszym kraju jest zdaniem Polaków utrata pracy (prowadząca nie tylko do pogorszenia sytuacji dochodowej, a co za tym idzie – poziomu życia, ale i do ograniczenia elementarnych uprawnień obywatelskich).

Wieloletnie rozważania na temat wykluczenia społecznego pozwoliły jednak na wyodrębnienie pewnych czynników, które powodują, że dane kategorie osób są w stopniu wyższym niż inne narażone na znalezienie się w gronie wykluczonych społecznie. Wśród podstawowych przyczyn zjawiska wykluczenia społecznego należy wskazać następujące:

- ubóstwo,
- bezrobocie,
- trudna sytuacja na rynku pracy (a także problemy generowane przez zatrudnienie

⁶ Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu ..., op. cit., s. 5.

⁷ Zob. także Ch. Gore, J. B. Figueireda, *Wykluczenie społeczne i polityka przeciwdziałania ubóstwu w: Problemy polityki społecznej. Studia i dyskusje*, IFIS PAN, Warszawa 2003, s. 10 i nast.

niestandardowe, np. problem ze zdolnością kredytową),

- rodzinne dziedziczenie statusu społecznego i biedy,
- nierówny dostęp do edukacji (wykluczenie edukacyjne),
- czynniki regionalne (w Polsce: podział miasto – wieś oraz występowanie obszarów zdegradowanych),
- niepełnosprawność i problemy zdrowotne,
- przestępczość,
- uzależnienia, zagrożeni uzależnieniami,
- opuszczanie instytucji opiekuńczo-wychowawczych,
- opuszczanie zakładów karnych,
- patologie w rodzinach
- uzależnienia.

Wielość i różnorodność przyczyn wykluczenia społecznego znajduje wyraz w tworzonych typologiach i klasyfikacjach, spośród których warto przywołać np. tę, która dzieli przyczyny wykluczenia społecznego na:

- (1) strukturalne, wynikające z miejsca zamieszkania, dochodu poniżej granicy ubóstwa,
- (2) fizyczne, związane z m. in. z wiekiem, chorobą lub niepełnosprawnością,
- (3) normatywne, odnoszące się do konfliktów z prawem, brakiem odpowiedniej legislacji w stosunku do imigrantów czy opieki penitencjarnej⁸.

Inna klasyfikacja uwzględnia przyczyny:

- (1) losowe, czyli determinowane zjawiskami losowymi, np. wypadkiem lub chorobą,
- (2) subiektywne, odnoszące się do małej zaradności ludzi, niewielkiej ich aktywności, niskiego poziomu wykształcenia i niskich kwalifikacji, uzależnienia, w tym - od zasiłków i systemu pomocy społecznej,
- (3) strukturalne, czyli stanowiące wynik zewnętrznych przemian społeczno-ekonomicznych, np. bezrobocie⁹.

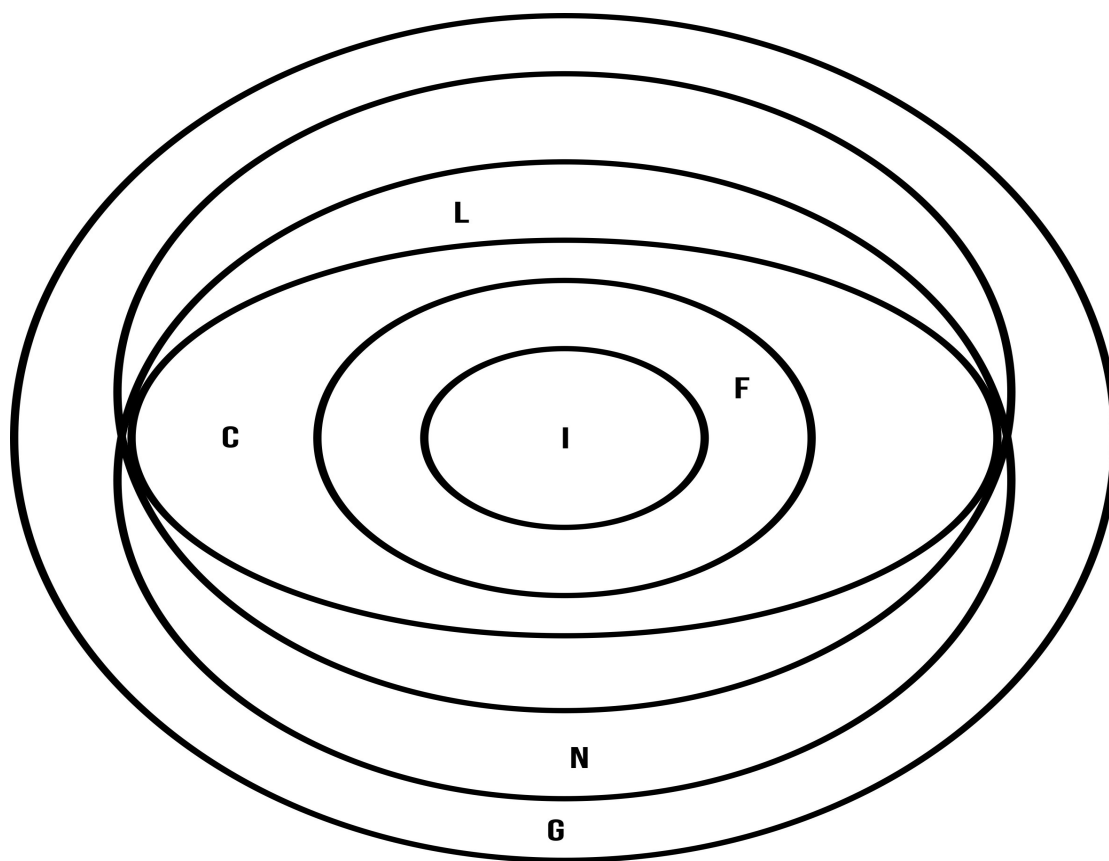
Oczywiście trafność poszczególnych kategoryzacji będzie dyskusyjna (np. można się zastanowić, na ile faktycznie subiektywne pozostają kwestie związane z niskim wykształceniem – czy to na pewno jest czynnik subiektywny, czy raczej strukturalny, związany z nierównomiernym dostępem do edukacji), są one jednak przydatne zwłaszcza na etapie ukazania

⁸ L. Frąckiewicz, *Wykluczenie społeczne w skali makro i mikroregionalnej* [w:] red. Frąckiewicz L., *Wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2005, s. 12

⁹ M. Kabaj, *Przeciwdziałanie bezrobociu -główny czynnik zapobiegania wykluczeniu społecznemu* [w:] red. Frąckiewicz L., *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu.*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2005, s. 42.

wielowymiarowości i dużego zróżnicowania zjawiska.

Ciekawa typologia czynników wykluczenia społecznego została przez zespół badaczy badaczy: J. Hills, J. Le Grand, D. Piachaud. Zaletą ich opracowania jest po pierwsze bardzo dokładne ujęcie wszelkich możliwych cech i warunków, jakie mogą prowadzić do wykluczenia społecznego, po drugie zaś – ukazanie wielu wymiarów, jakich może ono dotyczyć.

Źródło: J. Hills, J. Le Grand, D. Piachaud, *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford 2002.

Poszczególne elipsy na powyższym rysunku, oznaczone literami, ukazują następujące po sobie poziomy wykluczenia społecznego. Dotyczą one kolejno:

- I – individual, czyli poziomu jednostkowego. Są to takie czynniki, jak: wiek, płeć, rasa, niepełnosprawność, własne wybory, przekonania, wartości;
- F – family -poziom rodziny. Tutaj wśród czynników wykluczenia społecznego znalazły się: współpraca, dzieci, opieka nad osobami zależnymi;
- C – community, czyli poziom lokalnej społeczności – czynniki to: środowisko społeczne i fizyczne, placówki edukacyjne, usługi zdrowotne i socjalne;
- L – local, poziom szerszej jednostki terytorialnej, czyli poziom lokalny, ale raczej regio-

nalny w naszym rozumieniu. Tutaj czynniki potencjalnie wykluczające to rynek pracy, transport;

- N – national, a zatem poziom narodowy, na którym czynnikami mogą być: wpływy kulturowe, bezpieczeństwo socjalne, formalne uprawnienia;
- G – global, czyli poziom globalny – czynniki: międzynarodowe wymiany handlowe, migracje, zmiany klimatyczne.

Biorąc pod uwagę powyższe wskazania i typologie, można określić również podstawowe kategorie wykluczonych i wykluczeniem społecznym zagrożonych¹⁰. Będą to:

- osoby długotrwale bezrobotne,
- klienci pomocy społecznej,
- samotni rodzice znajdujący się w trudnej sytuacji społecznej, życiowej,
- bezdomni,
- osoby uzależnione (alkohol, narkotyki, leki),
- osoby niepełnosprawne („głęboko” niepełnosprawne),
- osoby z niskim wykształceniem,
- więźniowie opuszczający zakłady karne,
- uchodźcy i imigranci mający problem z integracją społeczną,
- analfabeci,
- żebracy,
- młodzież z rodzin patologicznych.

Przede wszystkim jednak należy pamiętać, że nie tyle oddziaływanie jednego czynnika, wystąpienie jednej przyczyny, decyduje o wykluczeniu społecznym. W sytuacji, w której możemy mówić o wykluczeniu społecznym, mamy bowiem do czynienia z kumulacją tych czynników i to właśnie nagromadzenie szeregu niekorzystnych zjawisk stoi za zjawiskiem wykluczenia społecznego określonych kategorii osób.

Istotne jest również zwrócenie uwagi na fakt, że przyczyny i sam proces wykluczenia społecznego mają w zdecydowanej większości charakter strukturalny. Mimo tego, że określone cechy jednostkowe (np. niepełnosprawność) w pewnym stopniu determinują przynależność do kategorii wykluczonych lub wykluczeniem zagrożonych, zaś samo zjawisko poza wymiarem obiektywnym ma także subiektywny, właśnie czynniki strukturalne, znajdujące się poza jednostką, mają decydujący wpływ na wystąpienie zjawiska wykluczenia społecznego.

¹⁰ *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*,
<http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/mps/NSIS.pdf> [dostęp: 25.11.2014]

Wykluczenie społeczne cechuje się długotrwałością, często podkreślana jest wielopokoleniowość wykluczenia społecznego (dziedziczenie statusu).

Jak wskazano wyżej – wykluczenie społeczne ma charakter dynamiczny, jest efektem procesu *uksztaltowanego przez miejsce jednostki w strukturze społecznej przez przeszłe doświadczenia życiowe i oczekiwania*¹¹. W przeciwieństwie do np. ubóstwa nie jest stanem – jest procesem. W efekcie wszelkie dane, jakimi dysponujemy, przybliżają nam problem wykluczenia społecznego tylko w danym czasie. Ponadto w wielu badaniach nie orzeka się o wykluczeniu, a jedynie o podatności na nie lub narażeniu pewnych kategorii osób.

¹¹ M. Jarosz, *Obszary wykluczenia w Polsce w: Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, ISP PAN, Warszawa 2008, s. 10.

II Cel i obszary analizy

Celem niniejszego opracowania jest zebranie danych zastanych dotyczących wykluczenia społecznego młodzieży na Dolnym Śląsku oraz zidentyfikowanie możliwych sposobów dotarcia do tych osób, ze szczególnym uwzględnieniem następujących kwestii:

- określenie czynników, jakie powodują wykluczenie społeczne dolnośląskiej młodzieży wraz z ich liczbową charakterystyką,
- ustalenie i scharakteryzowanie możliwych sposobów dotarcia do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym w regionie,
- opracowanie wykazu instytucji i organizacji, które zajmują się młodzieżą zagrożoną społeczną ekskluzją i młodzieżą wykluczoną społecznie.

W opracowaniu uwaga skupiona została na młodzieży. Mimo przyjętego dość szerokiego przedziału wiekowego (15-29 lat) młodzież traktujemy tutaj jako pokolenie – zbiorowość ludzi o zbliżonych postawach i wartościach (ich hierarchii), które wkraczając w dorosłość, obierają określoną drogę realizacji swoich planów, która to droga wiąże się z tymi postawami i wartościami. Wyodrębnione niżej subkategorie – adresaci programu *Gwarancji dla Młodzieży* – różnią się bagażem doświadczeń, aktualnym zajęciem oraz możliwościami w najbliższej przyszłości:

- 1) osoby w wieku 15-17 lat przedwcześnie kończące naukę
- 2) osoby w wieku 18-24 lata pozostające poza zatrudnieniem, edukacją i szkoleniem
- 3) osoby w wieku 18-25 lat zarejestrowane jako bezrobotni
- 4) bezrobotna młodzież oraz poszukujący pracy absolwenci szkół i uczelni w okresie 48 miesięcy od dnia ukończenia szkoły lub uzyskania tytułu zawodowego w wieku 18-29 lat

Młodzież z każdej wskazanej wyżej subkategorii jest narażona na wykluczenie społeczne z uwagi na już występujące w jej przypadku pewne cechy, czynniki o tym świadczące (bezrobocie, przedwczesne kończenie nauki itp.).

Właśnie pozostawanie bez pracy (często korespondujące z brakiem wykształcenia lub jego nieadekwatnością do potrzeb lokalnego rynku pracy) lokuje się w czołówce przyczyn wykluczenia społecznego na Dolnym Śląsku. Poza nim oczywiście jest jeszcze szereg innych, które wskazane i scharakteryzowane zostały szczegółowo w kolejnej części opracowania.

III Źródła danych

W opracowaniu wykorzystano dostępne dane statystyki publicznej prezentowane na stronach internetowych Dolnośląskiego Wojewódzkiego Urzędu Pracy, powiatowych urzędów pracy, Kuratorium Oświaty we Wrocławiu, Dolnośląskiego Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej, Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego, Służby Więziennej, Ministerstwa Sprawiedliwości, Komendy Wojewódzkiej Policji we Wrocławiu oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych i innych podmiotów o charakterze resocjalizacyjnym. Ponadto wykorzystano dane pochodzące z już zrealizowanych badań i analiz, udostępnione przez podmioty je realizujące lub zamawiające (Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej, placówki naukowo-badawcze i inne). Użyte zostały również dane statystyki publicznej (zwłaszcza roczniki statystyczne, demograficzne, publikacje tematyczne GUS oraz wyniki ostatniego spisu powszechnego). W każdym z tych przypadków dokonano odpowiednich zastrzeżeń w tekście opracowania poprzez wskazanie w przypisie dokładnych danych bibliograficznych oraz umieszczenie danej pozycji w bibliografii.

Dla nakreślenia ogólnego tła zjawiska i dokonania jego charakterystyki, wykorzystano dostępne opracowania i artykuły naukowe traktujące o problematyce wykluczenia społecznego. Również tutaj informacje szczegółowe na temat źródeł podane zostały w przypisach i zestawieniu bibliograficznym.

Dostępne dane różnią się sposobem pozyskania, poziomem agregacji oraz okresami, których dotyczą. Decyduje o tym po pierwsze charakter danych zastanych, po drugie – specyfika definiowania i ujmowania kategorii młodzieży w badaniach społecznych i badaniach opinii publicznej.

Wskazane wyżej źródła zawierają dane, które gromadzone są w sposób różny (pod względem metodologicznym) i mogą służyć do dokonywania porównań jedynie w ograniczonym zakresie. Ta niejednorodność źródeł wynika jednak z samego charakteru danych statystycznych, urzędowych, danych zastanych (wtórnych) w ogóle, które cechują się różnicami w sposobie gromadzenia oraz w poziomach analizy, jakich dotyczą. Rodzi to ograniczenia w korzystaniu z nich, z których to ograniczeń należy sobie zdawać sprawę. Mimo tego dane takie są bardzo przydatne na etapie identyfikowania problemu i pozwalają na jego pośrednią obserwację.

Badania dotyczące młodzieży występują w naukach społecznych – przy czym nie tylko –

stosunkowo często. Jak każde, tak i te cechują się swoją specyfiką, a także napotykają określone problemy. *Ma miejsce duża rozbieżność w ustalaniu przedziału wieku przynależnego tej grupie.*¹² Trudno jest określić szczegółowo, jaki wiek właściwy jest dla młodzieży. Aczkolwiek nie ma w tym względzie zgody pomiędzy badaczami, wypadałoby się zgodzić, że (...) „dojrzewanie” jest kategorią biologiczną, natomiast „dorosłość” – społeczną, w związku z czym dorastanie jako proces jest najbardziej istotny i szczególnie zauważalny w kontekście tej kategorii wiekowej. Charakterystyczne dla niego jest uświadamianie potrzeb w różnych wymiarach życia, orientacje i aspiracje życiowe, cele, wartości, plany na przyszłość.¹³

Warto zatem pamiętać, że „młodzież” w jednym badaniu nie zawsze musi być tożsama z „młodzieżą” w badaniu drugim i kolejnym. W danych urzędowych często jednak określany jest wiek osób badanych (podobnie zresztą w badaniach społecznych oraz w badaniach opinii publicznej), dzięki czemu można w pewnym stopniu kontrolować porównywanie danych i w celu dbałości o rzetelność analiz zestawiać ze sobą jedynie dane dotyczące jednakowych lub bardzo zbliżonych przedziałów wiekowych.

¹² J. Nikitorowicz, *Młodzież pogranicza kulturowego Polski, Białorusi i Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości*, Trans Humana, Białystok 2000, s. 130-131.

¹³ Ibidem, s. 41.

Wykluczenie społeczne młodzieży

Koncepcję wykluczenia społecznego stworzono do oznaczenia grup ludzi czy gospodarstw domowych, które mają najniższe dochody, co wiąże się w znacznym stopniu z ich położeniem na rynku pracy. Wraz z tą koncepcją powstały wskaźniki pokazujące sytuację dochodową poszczególnych grup dotkniętych wykluczeniem z głównego nurtu czy poziomu życia. Ale problem jest niewątpliwie szerszy. Pojawia się tu między innymi kwestia skutków tak zwanej przepaści dochodowej między mężczyznami a kobietami, która ma efekt wykluczający. Pojawia się też skomplikowany problem funkcji (...) stylów życia i myślenia, przyczyniających się do marginalizacji danych osób czy środowisk. W tym kontekście wymieniane są dwie grupy. Na jedną składają się ludzie, którzy wcześniej wypadają z systemu szkolnictwa (...), a na drugą – osoby z niskim wykształceniem¹⁴. W efekcie uwagę kierujemy zwłaszcza w stronę osób, którym „się nie udało”, ale którzy jednocześnie z różnorodnych powodów mają praktycznie zamkniętą drogę do zmian (bo np. są niepełnosprawni) lub droga ta jest bardzo trudna (długotrwałe bezrobotne osoby po 50 r.ż.).

Młodzież – osoby, które dopiero wchodzi na rynek pracy, są obecne na rynku edukacyjnym, rozpoczynają dorosłe, samodzielne życie - nie wydaje się kategorią szczególnie narażoną na społeczną ekskluzję. Jest jednak zupełnie inaczej. Tymczasem młodzi ludzie to właśnie jedna z kategorii szczególnie narażonych na ryzyko wykluczenia społecznego. Właśnie młodych ludzi dotyczą takie problemy, jak „diedziczenie” wzorców zachowań oraz pozostawanie w obszarach biedy. Muszą mierzyć się z problemami rozwodów i separacji rodziców, bezrobocia i migracji zarobkowych, przemocy rówieśniczej i domowej, barier edukacyjnych, uzależnień oraz przestępczości – tak ich własnej, jak występującej w środowisku, w jakim dorastają. Od lat na czoło kwestii problematycznych wysuwa się ubóstwo. Duże znaczenie ma także – w kontekście wykluczenia społecznego ludzi młodych - niepewny rynek pracy oraz niepełny dostęp do instrumentów i świadczeń pomocy społecznej.

¹⁴ K. Frieske, *Dialog wokół wykluczenia społecznego* w: „Oblicza dialogu”, Wiosna 2008, s. 4.

V Czynniki zwiększające ryzyko zagrożenia wykluczeniem społecznym

V 1. Bezrobocie

Posiadanie pracy oraz osiągnięty z tej pracy dochód jest w Polsce jednym z elementarnych czynników wyznaczających pozycję społeczną danej osoby. Od lat zresztą praca wskazywana jest przez Polaków jako jedna z najbardziej pożądanых, istotnych wartości¹⁵, lokując się w hierarchii za szczęściem rodzinnym i dobrym zdrowiem, na równi właściwie z uczciwym życiem. Również dolnośląska młodzież wskazuje, że praca zawodowa jest jedną z najważniejszych wartości (lokuje się w hierarchii w pierwszej czwórce najważniejszych)¹⁶

Jednocześnie brak pracy wskazywany jest jako podstawowe ograniczenie pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Według 43% badanych przez CBOS mieszkańców naszego kraju najmniejsze szanse na realizację swoich potrzeb mają osoby bezrobotne¹⁷.

Osoby bezrobotne, zwłaszcza długotrwale posiadające niskie wykształcenie i niewykwalfikowane, należą w Polsce do kategorii najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym. Również młodzi ludzie pozostający bez pracy i jednocześnie nie kontynuujący nauki, znajdują się w takiej sytuacji.

Młodzież w Europie szczególnie dotkliwie odczuwa skutki recesji w aspekcie szans zatrudnienia¹⁸, co znajduje wyraz w stosunkowo dużych odsetkach osób młodych pozostających bez pracy. Chociaż między państwami członkowskimi występują istotne różnice, to rynek pracy dla młodzieży jest dużo bardziej niestabilny niż rynek dla dojrzałych pracowników, natomiast bezrobocie młodzieży jest zazwyczaj bardziej wrażliwe na zmiany PKB niż bezrobocie ogólnie. Stopa bezrobocia młodzieży rośnie w przypadku spowolnienia wzrostu gospodarczego. Zjawisko to nie zawsze dotyczy populacji ogólnej¹⁹.

W Polsce nie tylko obecna globalna sytuacja gospodarcza wpływa na szanse młodych na pracę, ale także problemy posttransformacyjne o charakterze strukturalnym. Przekształcenia gospodarki szczególnie wyraźnie odbiły się na rynku pracy. Widoczne jest to w statystykach dotyczących sfery gospodarki i rynku pracy, z których szczególnie istotne pozostaje zagadnienie bezrobocia. W tym kontekście (...) *najczęściej podawanym miernikiem, swoistym „papierkiem lakmusowym” obrazującym jego [rynku pracy – JK] zakłócenia i potencjalne skutki, zagrożenia społeczne, jest właśnie wskaźnik bezrobocia i dane mówiące o sytuacji osób „przymusowo”*

¹⁵ *Wartości i normy*, CBOS 2013, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_111_13.PDF, s. 2.

¹⁶ *Mobilność przestrzenna młodych ludzi na dolnośląskim rynku pracy*, CMSiKO, Wrocław 2011, s. 43-44.

¹⁷ *Wartości i normy...* op. cit.

¹⁸ *Młodzi ludzie i młodzież bierna społecznie (tzw. Grupa NEET) w Europie: podstawowe ustalenia*, Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy.

¹⁹ Ibidem.

pozostających bez pracy²⁰.

W Polsce bezrobocie we wrześniu wyniosło 11,5%. Tradycyjnie od lat utrzymuje się wyższe bezrobocie wśród kobiet niż mężczyzn. Bezrobocie mierzone według metodologii BAEL wyniosło 9,1%, w tym wśród kobiet 9,7%, a wśród mężczyzn 8,0%.

Odsetek ludzi młodych pozostających bez pracy wyniósł we wrześniu 2013r. aż 17,2% ogółu zarejestrowanych bezrobotnych. Wskazuje to na trudną sytuację ludzi młodych na rynku pracy w Polsce. Nie inaczej sytuacja przedstawia się na Dolnym Śląsku i wśród dolnośląskiej młodzieży.

Według danych Dolnośląskiego Wojewódzkiego Urzędu Pracy osoby bezrobotne w wieku 18 – 24 lata stanowią na Dolnym Śląsku 15,0% ogółu bezrobotnych (przy czym wskaźnik dla kobiet jest wyższy i wynosi 16,6%)²¹. Odsetek ten jest niższy niż średnia dla kraju.

W ostatnim okresie procentowy udział ludzi młodych w ogólnej liczbie bezrobotnych zmniejszył się, jednak nadal jest to wskaźnik dość wysoki oznaczający, że co 8 osoba w wieku między 18 a 24 rokiem życia nie ma pracy.

Tab.3 Bezrobotni według kategorii zarejestrowani w powiatowych urzędach pracy

Wyszczególnienie		Liczba bezrobotnych wg stanu na koniec grudnia 2012 r.		Liczba bezrobotnych wg stanu na koniec grudnia 2013 r.		Udział procentowy w ogólnej liczbie zarejestrowanych bezrobotnych w grudniu 2012 r.		Udział procentowy w ogólnej liczbie zarejestrowanych bezrobotnych w grudniu 2013 r.	
		razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety	razem	w tym kobiety
Liczba bezrobotnych ogółem		157369	80277	153558	77794	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym	z prawem do zasiłku	30 583	15 178	25042	11910	19,4	18,9	16,3	15,3
	zamieszkałych na wsi	55 989	28 705	55275	28104	35,6	35,8	36,0	36,1
	zamieszkałych w mieście	101 380	51 572	98283	49690	64,4	64,2	64,0	63,9
	do 25 roku życia	25442	14065	23092	12900	16,2	17,5	15,0	16,6
	powyżej 50 roku życia	44191	17001	45500	17430	28,1	21,2	29,6	22,4
	długotrwale bezrobotnych	73539	40490	77926	41804	46,7	50,4	50,7	53,7
	osoby w okresie do 12 miesięcy od dnia ukończenia nauki	7207	4171	6788	4065	4,6	5,2	4,4	5,2
	w tym, które ukończyły szkołę wyższą, do 27 roku życia	1810	1284	1639	1144	1,2	1,6	1,1	1,5
	niepełnosprawni	5084	1936	11168	4991	3,2	2,4	7,3	6,4

Źródło: Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku, DWUP, Wrocław, październik 2014, s. 11.

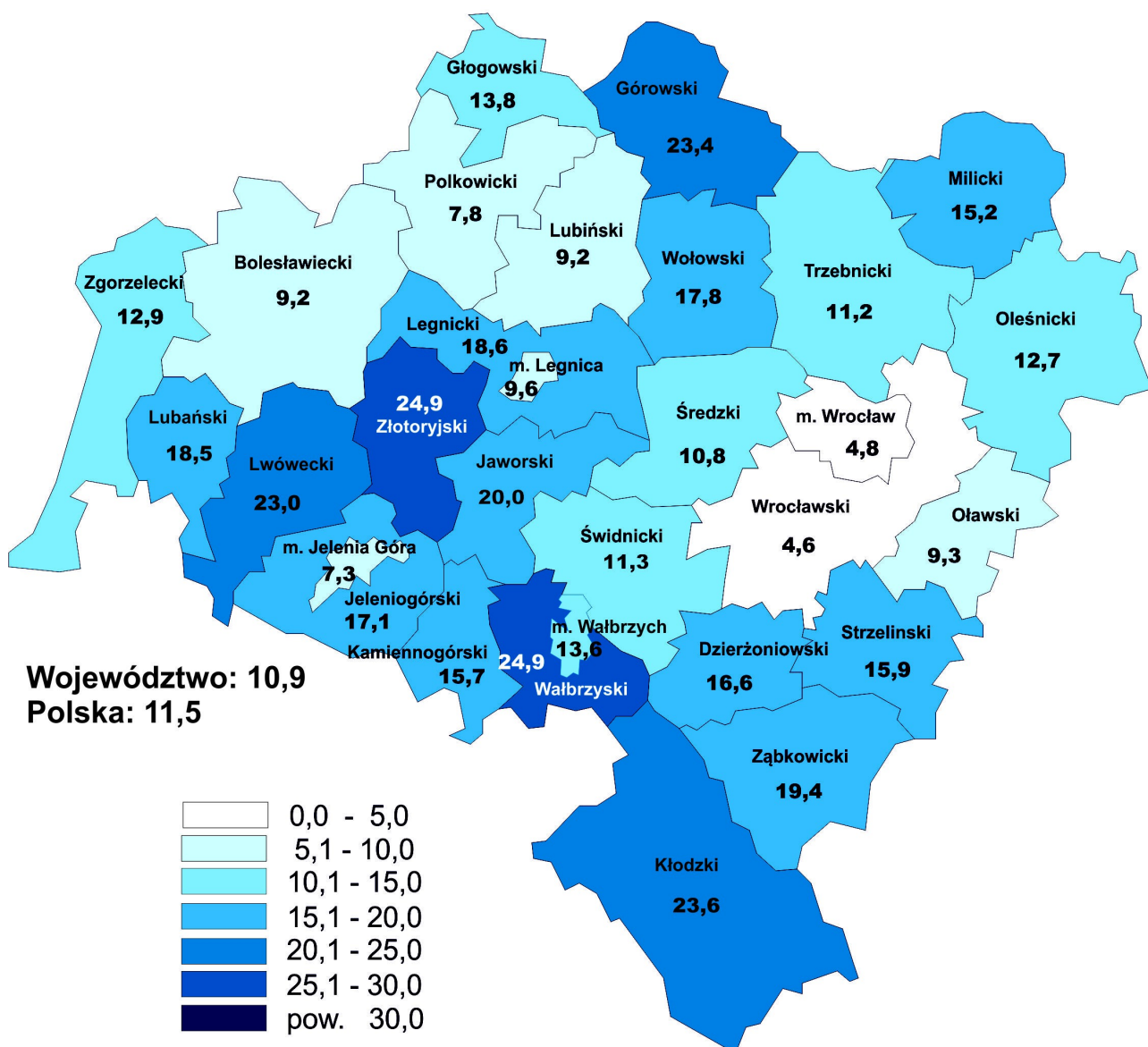
²⁰ Analiza zagrożeń społecznych dla Dolnego Śląska. Wykorzystanie wyników sondaży społecznych w różnych obszarach życia do prognozowania zagrożeń społecznych w regionie, Wrocław, 2010, s. 14.

²¹ Stan na 30.09.2014, według danych Dolnośląskiego Wojewódzkiego Urzędu Pracy (Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku, DWUP, Wrocław, październik 2014).

Wśród zarejestrowanych bezrobotnych przeważają osoby zamieszkujące miasta, co jednak niekoniecznie oznacza, że jest ich tam więcej, do czego wrócimy w dalszej części opracowania.

W podziale na poszczególne powiaty najgorszą sytuację pod względem bezrobocia w ogóle obserwujemy w powiecie złotoryjskim, wałbrzyskim ziemskim, górowskim, kłodzkim i lwóweckim. Zdecydowanie najlepsza jest sytuacja powiatu wrocławskiego grodzkiego.

Poziom stopy bezrobocia w powiatach woj. dolnośląskiego wg stanu na 30 września 2014 r.

Źródło: Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku, DWUP, Wrocław, październik 2014

Podobnie przedstawia się rozkład odsetka osób do 25 roku życia, zarejestrowanych w

powiatowych urzędach pracy – zdecydowanie najwięcej jest ich w powiatach złotoryjskim i wałbrzyskim ziemskim.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że w ostatnim okresie we wszystkich właściwie powiatach województwa (poza trzebnickim) notowany jest spadek liczby osób bezrobotnych. Powiaty, które odnotowały największy spadek liczby osób zarejestrowanych jako bezrobotne, prezentuje poniższa tabela.

Tab.4 Ubytki odsetków bezrobotnych we wrześniu 2014r. w wybranych powiatach województwa dolnośląskiego

<i>Lp.</i>	<i>Nazwa powiatu</i>	<i>Wzrost, spadek (-) liczby bezrobotnych we wrześniu 2014 r.</i>	<i>Wzrost, spadek (-) w analogicznym okresie 2013 r.</i>
1	wrocławski	-389	-220
2	wałbrzyski ziemski	-196	40
3	oleśnicki	-169	-9
4	lubiński	-155	74
5	jaworski	-149	13
6	świdnicki	-144	-81
7	górowski	-143	3
8	oławski	-143	74
9	bolesławiecki	-142	-45
10	kłodzki	-142	-22
11	wałbrzyski grodzki	-134	33
12	jeleniogórski	-133	42
13	dzierżoniowski	-122	-70
14	milicki	-122	-7
15	zgorzelecki	-108	-52

Źródło: Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku, DWUP, Wrocław, październik 2014, s. 12-13.

Bezrobocie na Dolnym Śląsku jest zatem wyraźnie zróżnicowane regionalnie, zarówno w przekroju miasto – wieś, jak i w podziale na subregiony województwa.

Analiza statystyk bieżących dotyczących dolnośląskiego rynku pracy w III kwartale 2014r. wskazuje, najliczniejszą grupę, tj. 26,2% ogółu bezrobotnych stanowią bezrobotni w wieku 25 – 34 lata (26,7% na koniec II kwartału 2014 r.). Najmniej liczne są grupy 55-59 lat (13,5%) oraz powyżej 60 lat (6,5%). Osoby w wieku 18-24 lata stanowią 13,5% ogółu bezrobotnych, w tym kobiety: 15,1%, zaś mężczyźni: 11,9%, zatem sytuacja młodych kobiet nadal jest gorsza niż młodych mężczyzn (obserwacja ta ma – z małymi wyjątkami – przełożenie na wszystkie kategorie wiekowe osób bezrobotnych i wszystkie regiony kraju), ale utrzymuje się tendencja zmniejszania się odsetka młodych bezrobotnych w ogólnej ich liczbie, co w przypadku obniżającego się bezrobocia w 2014r. uznać należy za tendencję korzystną. Nadal jednak jest to

odsetek wysoki, ponadto należy pamiętać, że mówi on tylko o liczbie tych osób, które zarejestrowały się jako bezrobotne. Należy więc założyć, że skala bezrobocia jest wśród osób do 25 roku życia wyższa niż wskazują na to oficjalne statystyki.

Tab. 5 Kategorie osób bezrobotnych według okresu pozostawania w rejestrze

Kategoria		Okres pozostawania bez pracy w miesiącach					
		do 1	1-3	3-6	6-12	powyżej 12 mies.	udział % powyżej 12 mies.
wg wieku	18-24	17030	4474	3576	2406	3001	7,1
	25-34	32989	4354	5326	4648	6840	23,4
	35-44	26145	2785	3542	3462	5254	22,0
	45-54	23764	2122	2739	2924	4958	21,9
	55-59	17655	1375	1791	2415	3615	16,8
	60 lat i więcej	8138	468	724	978	1526	8,8
wg wykształcenia	wyższe	14067	2261	2621	2048	2656	8,9
	policealne i średnie zawodowe	26854	3623	4008	3806	5086	20,5
	średnie ogólnokształcące	12226	1930	2086	1760	2382	8,1
	zasadnicze zawodowe	35107	3829	4359	4634	7282	29,8
	gimnazjalne i poniżej	37467	3935	4624	4585	7788	32,8
wg stażu pracy	do 1 roku	19080	2878	3079	2497	3639	13,9
	1-5	27791	3608	4126	3658	5624	21,4
	5-10	18998	2137	2635	2617	4006	15,1
	10-20	21186	2044	2515	2755	4355	18,9
	20-30	15883	1298	1774	2120	3369	14,5
	30 lat i więcej	6709	673	1001	1375	1524	4,2
	bez stażu	16074	2940	2568	1811	2677	12,1

Źródło: Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku, DWUP, Wrocław, październik 2014, s. 6.

Wśród bezrobotnych w wieku 18-24 lata najwięcej jest takich, którzy bez pracy pozostają krócej niż 1 rok. Udział bezrobotnych długotrwale w tej kategorii wynosi 7,1%. Jest to niepokojąca sytuacja – wprawdzie odsetek nie jest duży, jednak zastanowienie budzić powinien sam fakt, że osoby młode, kończące naukę, wkraczające w dorosłe życie, nie potrafią znaleźć pracy przez okres powyżej 1 roku. Długotrwale bezrobocie rodzi poważne konsekwencje zarówno jednostkowe, jak i społeczne. Osoby długotrwale bezrobotne zgodnie z Ustawą z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy znajdują się w szczególnej sytuacji na rynku pracy.

Ponadto warto pamiętać o wspomnianym już tzw. bezrobociu nierejestrowanym. Wprawdzie nie znamy jego skali wśród ludzi młodych, jeśli jednak weźmiemy pod uwagę, że według różnych szacunków obejmuje ono w Polsce 548,5 tys. (koniec roku 2013) do nawet 600 tys. ludzi i dotyczy przede wszystkim osób, które bez pracy pozostają w dłuższym okresie (bezrobotnych długookresowo)²², możemy uznać, że zwiększy to o co najmniej kilka punktów procentowych wskaźnik długotrwale bezrobotnych ludzi do 25 roku życia.

Osoby do 25 roku życia to najczęstszy odbiorcy programów subsydiowanego zatrudnienia.

²² Jako główny powód nierejestrowania się w urzędach pracy osoby takie podają zniechęcenie w szukaniu pracy i niemożności jej znalezienia (nieskuteczności działań), zob. np. *Ile w Polsce jest naprawdę osób bezrobotnych* (<http://delab.uw.edu.pl/blog/2014/02/ile-w-polsce-jest-naprawde-osob-bezrobotnych/>),

W roku 2013 objęto nimi 839 osób do 25 roku życia, tj. 31,0% ogółu bezrobotnych objętych programami rynku pracy (655 osób tj. 30,0% w poprzednim miesiącu, 732 osoby, tj. 30,7% we wrześniu 2013 roku). Relatywnie częściej ich uczestniczkami są również kobiety – obecnie jest to 52,5% ogółu bezrobotnych objętych subsydiowanymi programami rynku pracy, co w przełożeniu na wartości liczbowe daje 1420 kobiet. Rok wcześniej, tj. we wrześniu 2012r. wskaźnik ten wynosił 54,2% (1294 kobiety).

Poza stopą bezrobocia sytuację na rynku pracy opisują również takie wskaźniki, jak wskaźnik zatrudnienia oraz współczynnik aktywności zawodowej.

W interesującej nas kategorii wiekowej (15-24 lata) współczynnik aktywności zawodowej na podstawie danych spisowych (NSP 2011) wyniósł 10,3% i był wyższy wśród mężczyzn (10,7 w stosunku do 9,9%), zaś wskaźnik zatrudnienia przyjął wartość 27,9% i tutaj również wśród kobiet był niższy (41,2%) niż wśród mężczyzn (54,7%).

Niekorzystna tendencja na Dolnym Śląsku, czyli otrzymujące się duże bezrobocie wśród młodzieży poniżej 24 roku życia, może oznaczać, że aktualne profile kształcenia i oferta edukacyjna są niedopasowane do zapotrzebowania ze strony pracodawców²³. Jednakże jedną z poważniejszych barier w wejściu osób młodych na rynek pracy jest charakter podmiotów na nim działających. Przedsiębiorstwa polskie są mniejsze niż w innych krajach UE i firmom trudno jest – bez dodatkowego wsparcia – angażować się w organizację praktyk i staży dla ludzi młodych, a także zatrudniać ich na nowo tworzone stanowiska. Większość z nich to bowiem przedsiębiorstwa z maksymalnie trzema pracownikami²⁴.

Zgodzić się zatem należy, że nawet dobre wykształcenie nie zapewni pracy, bowiem obecnie najdotkliwsza jest z pewnością niewystarczająca liczba ofert pracy (zbyt niska podaż pracy), mimo że nadal pozostaje ono czynnikiem, który w bardzo dużym stopniu decyduje o znalezieniu pracy. Świadczą o tym statystyki nowo tworzonych miejsc pracy. Średnio w województwie dolnośląskim na jedną ofertę pracy przypada nieco powyżej 5 osób. Sytuacja ta jest zróżnicowana w zależności od powiatu, którego dotyczy.

²³ *Analiza zdolności osób z obszarów wiejskich oraz miejsko-wiejskich na terenie Dolnego Śląska do podjęcia zatrudnienia*, CMSiKO – Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji, Wrocław 2012, s. 21.

²⁴ *Młodzi na rynku pracy pod lupą. Raport 2014*, dokument elektroniczny: http://www.efl.pl/finansowanie/EFL_MLODZI_PRACA_RAPORT_www.pdf [dostęp: 19.11.2014], s. 15.

Tab.6 Napływ bezrobotnych a zgłoszone oferty pracy w powiatach województwa dolnośląskiego

Lp.	Powiat	Liczba zgłoszonych ofert zatrudnienia W XII.2013 r.	Napływ bezrobotnych W XII.2013 r.	Liczba nowo zarejestrowanych bezrobotnych przypadających na jedną ofertę zatrudnienia
1	bolesławiecki	110	504	4,6
2	dzierżoniowski	120	831	6,9
3	głogowski	246	377	1,5
4	górowski	39	383	9,8
5	jaworski	37	672	18,2
6	jeleniogórski ziemski	26	340	13,1
7	jeleniogórski grodzki	130	532	4,1
8	kamiennogórski	48	381	7,9
9	kłodzki	187	1478	7,9
10	legnicki ziemski	41	382	9,3
11	legnicki grodzki	161	568	3,5
12	lubański	154	441	2,9
13	lubiński	128	463	3,6
14	lwówecki	95	409	4,3
15	milicki	18	264	14,7
16	oleśnicki	95	621	6,5
17	oławski	28	378	13,5
18	polkowicki	112	490	4,4
19	strzeliński	35	342	9,8
20	średzki	16	332	20,8
21	świdnicki	200	1432	7,2
22	trzebnicki	56	451	8,1
23	wałbrzyski ziemski	63	582	9,2
24	wałbrzyski grodzki	120	946	7,9
25	wołowski	113	489	4,3
26	wrocławski ziemski	59	287	4,9
27	wrocławski grodzki	596	1712	2,9
28	ząbkowicki	246	895	3,6
29	zgorzelecki	123	463	3,8
30	złotoryjski	54	592	11,0
WOJEWÓDZTWO		3456	18037	5,2

Źródło: Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku, DWUP, Wrocław, październik 2014.

Najwięcej zarejestrowanych bezrobotnych na jedno miejsce przypada w powiecie średzkim i jaworskim, najmniej natomiast w powiecie głogowskim. Ma to związek z sytuacją na lokalnych rynkach pracy (regionalnymi zróżnicowaniami warunków życia), która to sytuacja związana jest z możliwością zarobkowania w najbliższej okolicy, ale także możliwościami dojazdu do sąsiednich rynków pracy, charakterem regionalnej gospodarki oraz nasileniem migracji zarobkowych za granicę.

Negatywne tendencje na rynku pracy znajdują wyraz w przekonaniach młodych ludzi

dotyczących czynników, które mają decydujący wpływ na zatrudnienie. W ostatnich badaniach CBOS²⁵ młodzi mieszkańcy Polski jako czynnik mający podstawowe znaczenie wskazywali znajomości – takiej odpowiedzi udzieliło aż 60% badanych. Wśród pozostałych uplasowały się kolejno rodzaj wyuczonego zawodu (46%), znajomość języków obcych (41%), inteligencja i zdolności (39%), odwaga i przedsiębiorczość (22%) oraz szczęście i przypadek (20%). Co dziesiąty badany uznał za istotne czynniki regionalne (miejsce, region w którym się mieszka). Podobna jest opinia dolnośląskiej młodzieży – wśród czynników, jakie decydują o znalezieniu pracy, znajomości, układy i protekcja są wskazywane jako pierwsze bądź drugie co do ważności²⁶.

Istotne jest, że młodzi ludzie w obliczu zagrożenia bezrobociem najczęściej planują wyjechać za granicę – twierdzi tak 1/3 badanych przez CBOS²⁷. Deklaracje te potwierdzane są jednak tylko częściowo zachowaniami migracyjnymi młodych ludzi. Saldo migracji zagranicznych jest dla regionu ujemne, jednakże nie skala migracji, a dopiero cechy demograficzno – społeczne migrantów powinny budzić niepokój. Okazuje się bowiem, że wg dostępnych danych (NSP 2011) 2/3 migracji zagranicznych dotyczy ludzi młodych i dobrze wykształconych, ponadto są to migracje długookresowe, które mogą przekształcić się w emigrację. Największy ubytek ludności z powodu migracji notują Jelenia Góra, powiat lubiński oraz powiat wałbrzyski.

Biorąc pod uwagę strukturę wiekową migrantów stwierdzono, iż w 2013 r. wśród emigrantów 25,4% stanowiły dzieci i młodzież poniżej 20 lat (w tym dzieci do 5 lat – 5,0%)²⁸.

W interesujących nas kategoriach wiekowych zjawisko to kształtowało się następująco:

- osoby w wieku 15-19 lat stanowiły 7,7% ogółu migrujących
- osoby w wieku 20-24 lata stanowiły 6,74 % ogółu migrujących
- osoby w wieku 25-29 lat stanowiły 11,3% ogółu migrujących

Wskaźnik migracji wewnętrznych wykazuje saldo dodatnie dla województwa i to jest zjawisko korzystne. *W 2013 r., podobnie jak w 2012 r., ale odmiennie niż w latach jeszcze wcześniejszych, wśród 169 gmin zdecydowanie dominowały takie, w których odpływ ludności był wyższy niż napływ (ujemne saldo migracji) – 108 gmin, podczas gdy w pozostałych 60 gminach napływ ludności był wyższy niż odpływ (dodatnie saldo ruchów migracyjnych), a w gminie: miejskiej Wojcieszów (powiat zlotoryjski) – zerowe saldo migracji (w 2012 r. – w 99 gminach –*

²⁵ *Młodzież 2013*, CBOS, Warszawa 2014, s. 14.

²⁶ *Mobilność przestrzenna...*, op. cit., s. 60.

²⁷ *Młodzież 2013*, op. cit., s. 19.

²⁸ *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie dolnośląskim w 2013r.*, US we Wrocławiu, Wrocław 2014, s. 66.

ujemne saldo, w 3 gminach – zerowe, a w pozostałych 67 – dodatnie)²⁹. Najwyższe saldo dodatnie migracji wewnętrznych odnotowano w powiecie wrocławskim (219 osób na 10 tys. mieszkańców), a następnie trzebnickim (53) i oławskim (48). Najwyższą wartość salda ujemnego odnotowano natomiast w powiecie górowskim (40 osób na 10 tys. mieszkańców) głogowskim (36), wałbrzyskim (35) i zgorzeleckim (35).

Brak miejsc pracy dla ludzi młodych w dłuższej perspektywie czasowej stanowi jeden z najważniejszych czynników wykluczających. Z długotrwałym pozostawaniem bez zatrudnienia współistnieją często takie problemy, jak ubóstwo, niski poziom wykształcenia i kwalifikacji, przyzwyczajenie do stanu bezrobocia, dziedziczenie sytuacji społecznej, a także problemy osobiste – depresja, uzależnienia (alkoholizm, narkomania). Warto również wziąć pod uwagę, że częściej dotyka m. in. osoby zamieszkujące tereny wiejskie, kobiety, osoby o niskim wykształceniu i kwalifikacjach.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na bezrobocie:

- dotyczy od 17% (bezrobocie rejestrowane) do nawet 25% ludzi przed 25. rokiem życia, w przypadku aż 7% z nich ma charakter bezrobocia długotrwałego,
- wiąże się z brakiem miejsc pracy na lokalnym rynku,
- bywa wynikiem niedopasowania kwalifikacji do potrzeb lokalnego rynku pracy, pośrednio wynika zatem także z faktu, że młodzi ludzie niechętnie uczestniczą w kursach, szkoleniach,
- często idzie w parze z niskim wykształceniem (podstawowe, gimnazjalne),
- coraz częściej dotyka absolwentów (ok. 5% zarejestrowanych bezrobotnych),
- w większym stopniu dotyczy kobiet niż mężczyzn.

²⁹ *Ludność, ruch naturalny i migracje ...*, op. cit., s. 62.

V 2. Trudna sytuacja na rynku pracy

Trudna sytuacja na rynku pracy obejmuje nie tylko kwestie dotyczące braku miejsc pracy, co zostało omówione powyżej, ale również – a może przede wszystkim – charakteru pracy dostępnej i charakteru zatrudnienia. Coraz częściej bowiem mamy współcześnie do czynienia z zatrudnianiem osób poniżej posiadanych przez nie kwalifikacji lub niezgodnie z tymi kwalifikacjami, a także z pracą na tzw. umowach śmieciowych. Oczywiście w krótkim okresie nie jest to większy problem, jednakże długookresowe pozostawanie świadczącym pracę na podstawie umowy cywilno-prawnej, bez praw pracowniczych, często także bez ubezpieczenia, stanowi czynnik wykluczający zwłaszcza osoby młode, wkraczające w dorosłe życie.

W trudnej sytuacji na rynku pracy często znajdują się osoby posiadające wykształcenie i kwalifikacje, które nie odpowiadają zapotrzebowaniu rynku pracy zgłaszanemu w danym miejscu i czasie. Mimo że osoby z wyższym wykształceniem znajdują się w sytuacji relatywnie korzystniejszej na rynku pracy, również w ich przypadku mamy do czynienia z bezrobociem. Istotna jest tutaj bowiem kwestia nie tylko poziomu wykształcenia, ale i jego rodzaju. Prowadzony monitoring zawodów nadwyżkowych wskazuje, że rynek pracy w Polsce potrzebuje fachowców, osób z konkretnym zawodem, ale niekoniecznie z wyższym wykształceniem. Statystyki dotyczące zawodów deficytowych pozwalają wnioskować, że tworzone i prowadzone kierunki szkolnictwa zarówno na poziomie średnim, jak i wyższym, nie są adekwatne do potrzeb rynku pracy.

Szkoły w największym stopniu i w pierwszej kolejności przy otwieraniu nowych kierunków kierują się potrzebą uatrakcyjnienia i poszerzenia oferty kształcenia zawodowego szkoły, zaś w drugiej zapotrzebowaniem na specjalistów danego zawodu/profilu zgłaszanym przez pracodawców i przejawiającym się dużą liczbą ofert pracy. W trzeciej kolejności decyduje moda na dany kierunek wśród kandydatów. Najmniejsze znaczenie ma przewidywanie przyszłych zmian katalogu zawodów deficytowych i nadwyżkowych na rynku pracy i chęć adaptacji do zmieniających się potrzeb rynku pracy. Ponadto wskazywano, że znaczenie przy podejmowaniu decyzji o wprowadzeniu nowego kierunku mają kwalifikacje zawodowe nauczycieli pracujących w szkole. Brak szerszego i perspektywicznego myślenia o ofercie edukacyjnej skutkuje niedoborami i nadwyżkami. Jak pokazują analizy oferty edukacyjnej, zbyt licznie oferowane są na Dolnym Śląsku m. in. kierunki ekonomiczno-administracyjne, a także gastronomiczne czy mechanika samochodowa. Z drugiej strony bardzo mało uczniów może się kształcić w zawodach budowlanych (np. murarz, tynkarz, malarz-tapeciarz), choć rynek pracy wykazuje zapotrzebowanie na takich fachowców (Edukacja i kształcenie w województwie dolnośląskim

wobec potrzeb regionalnego rynku pracy). Nietrudno zauważyć, iż kierunki budowlane są dużo bardziej kosztochłonne – zarówno pod względem potrzebnej bazy, jak też konieczności zapewnienia zajęć praktycznych, niż kierunki ekonomiczno-administracyjne³⁰.

Tab. 7 Napływ bezrobotnych w podziale na grupy zawodowe

GRUPA ZAWODÓW	Napływ bezrobotnych				Wzrost, spadek [-] w porównaniu do I półrocza 2012 r.
	w poł. 2012 r.	struktura % napływu	I poł. 2013 r.	struktura % napływu	
Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy	526	0,5	613	0,6	87
Specjaliści	9003	8,8	9824	9,3	821
Technicy i inny średni personel	11750	11,5	11914	11,3	164
Pracownicy biurowi	4250	4,2	4733	4,5	483
Pracownicy usług i sprzedawcy	16837	16,5	17161	16,3	324
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	1501	1,5	1334	1,3	-167
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	25533	24,9	25501	24,2	-32
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	6036	5,9	6312	6,0	276
Pracownicy przy pracach prostych	8540	8,3	8860	8,4	320
Siły zbrojne	66	0,1	73	0,1	7
Bez zawodu	18309	17,9	18960	18,0	651

Źródło: *Ranking zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie dolnośląskim w 2013r. Część diagnostyczna*, DWUP, Wrocław 2014.

Z tego też powodu dzisiaj często posiadane wykształcenie nie odpowiada regionalnym potrzebom, przez co w statystykach powiatowych urzędów pracy jest coraz więcej absolwentów. W roku 2013 w urzędach pracy w województwie dolnośląskim zarejestrowano 19663 osoby w okresie 12 miesięcy od ukończenia nauki, czyli absolwentów. Było ich o 243 osoby więcej niż w roku wcześniejszym. Największa liczba absolwentów zarejestrowana została w następujących zawodach:

³⁰ *Badania rynku edukacji ponadgimnazjalnej. Raport cząstkowy I. Badanie losów absolwentów*, Laboratorium Badań Społecznych, Warszawa 2011, s. 45.

Tab.8 Odsetki absolwentów w grupach zawodowych bezrobotnych

Lp	Nazwa zawodu	Symbo l	Napływ bezrobotn ych ogółem	Napływ osób w okresie 12 mies. od ukończeni a nauki	Udział % absolwent ów w ogólnej liczbie bezrobotn ych
	Bez zawodu	000000	38690	7338	18,1
1	Sprzedawca	522301	16451	1100	7,7
2	Mechanik pojazdów samochodowych	723103	2496	421	1,2
3	Fryzjer	514101	1741	388	0,8
4	Technik ekonomista	331403	4066	349	1,9
5	Kucharz małej gastronomii	512002	1722	312	0,8
6	Pedagog	235107	1364	308	0,6
7	Specjalista administracji publicznej	242217	1187	264	0,6
8	Technik hotelarstwa	422402	897	244	0,4
9	Ekonomista	263102	1704	217	0,8
10	Technik informatyk	351203	1069	217	0,5
11	Pozostali specjaliści ds. zarządzania i organizacji	242190	654	195	0,3
12	Fizjoterapeuta	228301	584	192	0,3
13	Specjaliści ds. organizacji usług gastronomicznych, hotelarskich i turystycznych	242222	613	144	0,3
14	Filolog - filologia obcojęzyczna	264302	430	117	0,2
15	Ślusarz	722204	5216	112	2,4
16	Pozostali pracownicy obsługi biurowej	411090	973	110	0,5
17	Murarz	711202	4801	105	2,2
18	Kelner	513101	1345	104	0,6
19	Cukiernik	751201	1383	101	0,6
20	Technik handlowiec	522305	1294	99	0,6
21	Prawnik legislator	261906	327	95	0,2
22	Kucharz	512001	2914	95	1,4
23	Pozostali robotnicy przy pracach prostych w przem.	932990	1454	92	0,7
24	Pakowacz	932101	1360	89	0,6
25	Specjalista ochrony środowiska	213303	269	88	0,1
26	Technik prac biurowych	411004	1730	87	0,8
27	Psycholog	263401	181	84	0,1
28	Pozostali inżynierowie inżynierii środowiska	214390	217	83	0,1
29	Stolarz	752205	1801	83	0,8
30	Technik mechanik	311504	2573	80	1,2

Źródło: *Ranking zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie dolnośląskim w 2013r. Część diagnostyczna*, DWUP 2014, s. 9.

Warto zwrócić uwagę, że znaczna część absolwentów rejestrowana jest w takich zawodach, w których jest najwięcej bezrobotnych. Aż 19 spośród 30 wyżej wymienionych

zawodów zostało wykazanych także wśród zawodów o największym napływie (nadwyżkowych). W najgorszej jednak sytuacji, co widoczne jest we wszystkich zestawieniach, znajdują się osoby nieposiadające zawodu.

Kogo potrzebuje dolnośląski rynek pracy? W 2013 do powiatowych urzędów pracy wpłynęły następujące oferty w podziale na wielkie grupy zawodowe:

Tab.9 Zgłoszone oferty pracy w 2013r. w województwie dolnośląskim w podziale na grupy zawodowe

Lp.	Nazwa zawodu	Symb ol	Liczba ofert zgłoszonych w 2013 r.	w tym ofert pracy subsydiowan ej	Wskaźnik intensywn ości deficytu lub nadwyżki
1	Robotnik gospodarczy	51530 3	6229	5225	2,0840
2	Sprzedawca	52230 1	3720	1638	0,2261
3	Pracownik ochrony fizycznej bez licencji	54130 7	1673	21	5,3794
4	Kucharz	51200 1	790	223	0,2711
5	Doradca klienta	52490 2	725	162	1,4188
6	Kelner	51310 1	586	167	0,4357
7	Kasjer handlowy	52300 2	418	22	0,4723
8	Pracownik ochrony fizycznej I stopnia	54130 8	384	0	76,8000
9	Telemarketer	52440 4	372	11	2,1257
10	Fryzjer	51410 1	359	144	0,2062

Źródło: *Ranking zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie dolnośląskim w 2013r. Część diagnostyczna*, DWUP 2014, s. 29.

Warto zauważyć, że wśród zgłoszonych potrzeb nie ma niestety miejsc pracy dla osób po studiach. W efekcie mamy do czynienia z sytuacją, *gdy coraz więcej młodych ludzi posiada dyplom wyższej uczelni i również dobrze wykształcone osoby częściej swój start na rynku pracy rozpoczynają od rejestracji w urzędach pracy*³¹. Warto tutaj zauważyć, że problemy wyżej naszkicowane dotyczą nie tylko osób do 25 roku życia, które ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wskazuje jako jedną z kategorii osób znajdujących się w sytuacji szczególnie trudnej na rynku pracy, ale także osób nieco starszych, do 29 roku życia. Ze

³¹ *Młodzi w liczbach*, MPiPS, dokument elektroniczny: www.mpips.gov.pl/.../gfx/mpips/.../II%20Mlodzi%20w%20liczbach.pdf, s.1.

statystyk edukacyjnych wynika bowiem, że znaczna część osób studiujących (24%) oraz kończących studia (70%) ukończyła już 25 lat³².

Bez wątpienia jednak w *szczególnej sytuacji znajdują się osoby w wieku do 24 lat, do której* [to kategorii – przyp. JK] *należą zarówno osoby bierne zawodowo m.in. te, które jeszcze ze względu na naukę nie weszły na rynek pracy, jak również osoby, które aktywizują się (często po raz pierwszy) na rynku pracy i poszukują jej. W porównaniu z innymi grupami wieku w grupie osób młodych wskaźnik zatrudnienia jest zdecydowanie niższy, natomiast stopa bezrobocia – znacznie wyższa*³³. Często zależność ta znajduje przełożenie także na osoby nieco starsze, czego powody wskazane zostały wyżej.

Inną kwestią, którą warto w tym miejscu poruszyć, jest rodzaj wykonywanej pracy. Wprawdzie młodzi ludzie po studiach w większości przypadków nie pozostają długo bezrobotnymi, jednak – z uwagi na brak pracy zgodnej z kierunkiem uzyskanego wykształcenia – często podejmują pracę niezgodną ze swoimi kwalifikacjami, ale także – poniżej swoich kwalifikacji (tzw. zjawisko podzatrudnienia) lub decydują się na wyjazd za granicę (gdzie również mamy często do czynienia z podejmowaniem zatrudnienia w zawodzie innym niż wyuczony). Tymczasem aż 20% chłopców i 24% dziewczyn w Polsce w obliczu zagrożenia bezrobociem jest gotowe podjąć pracę niezależną od wykształcenia (praca, jaka jest, nieważne, w jakim zawodzie)³⁴.

Trudności na rynku pracy kierują naszą uwagę również w stronę tzw. umów śmieciowych. Jednym z niekorzystnych skutków zawierania takich umów (zwłaszcza z ludźmi młodymi) jest uniemożliwienie młodym osobom dostępu do np. kredytów, a tym samym – osiągnięcia stabilizacji. W Polsce co czwarta osoba pracująca przed 30 r. ż. jest zatrudniona na umowę zlecenie lub o dzieło, zaś 15% takich osób odbywa staże³⁵. *Stabilizacja zawodowa przekłada się (...) na decyzje o zakładaniu rodziny i plany prokreacyjne. Bardzo niska dzietność Polek to zasadniczy powód prognozowanych niekorzystnych zmian demograficznych, które z kolei wymuszają podejmowanie decyzji związanych np. z wydłużeniem wieku emerytalnego*³⁶.

Ostatnie obliczenia i szacunki GUS wskazują, że w 2012 roku 1,35 mln osób, które nie są nigdzie zatrudnione na podstawie stosunku pracy, zawarło umowę zlecenie lub umowę o dzieło. Jest to ok. 13% w stosunku do ogólnej liczby zatrudnionych w gospodarce narodowej w końcu 2012 r. oraz ok. 10% w stosunku do ogółu pracujących w gospodarce narodowej. W ciągu dwóch

³² *Młodzi w liczbach*, op. cit., s.1

³³ Ibidem, s. 51.

³⁴ *Młodzież 2013*, op. cit., s. 20.

³⁵ *Młodzi na rynku pracy pod lupą. Raport 2014*, dokument elektroniczny: http://www.efl.pl/finansowanie/EFL_MLODZI_PRACA_RAPORT_www.pdf [dostęp: 19.11.2014], s. 14.

³⁶ Ibidem, s. 6.

lat monitorowania rynku pracy przez GUS nastąpił wzrost takich umów aż o 85-proc. Szacuje się, że w mniejszych firmach praktyka zatrudnienia na „śmieciówkach” jest powszechna. Znajduje to potwierdzenie w danych dotyczących dolnośląskiego rynku. W badaniach dolnośląskich pracodawców z 2011r. wykazano, że *w ramach umów-zleceń jest zatrudnianych średnio ok. 20-25% pracowników mikroprzedsiębiorstw (zatrudniających do 9 pracowników), w ramach umów o dzieło ok. 25% pracowników mikroprzedsiębiorstw. W przypadku małych firm (zatrudniających od 10 do 49 pracowników) udział zatrudnionych na umowy o dzieło sięga średnio 10%, a na umowy-zlecenia – już tylko ok. 2% (a więc dotyczy pojedynczych przypadków). Znaczenie tych form dla większych pracodawców jest marginalne – choć trzeba pamiętać, że bezwzględna liczba podpisywanych przez nich umów cywilnoprawnych, a więc i liczba różnych osób pracujących w danej firmie w ciągu roku może być stosunkowo duża*³⁷. Umowy cywilnoprawne nie są dodatkowe – u 90% pracodawców nie występuje sytuacja, by były łączone z innymi umowami (o pracę).

Analizowane statystyki pokazują, że w pewnym stopniu trudności na rynku pracy powodowane są niedostatkami w wykształceniu oraz kwalifikacjach, tymczasem na Dolnym Śląsku *mało ludzi kończy kursy i szkolenia w ramach edukacji pozaformalnej, większość posiada tylko wykształcenie formalne i (...) nie planuje dalszego rozwoju*³⁸.

Z badań CBOSu dotyczących m. in. planów polskiej młodzieży na najbliższe lata³⁹ wynika, że młodzi ludzie po zakończeniu gimnazjum w zdecydowanej większości planują dalszą naukę. Niecałe 60% młodych ludzi zamierza podjąć studia, jednak aż 33% ogółu badanych ma w planach połączenie ich z pracą zawodową. Aż 15% planuje wyjechać za granicę. Kontynuacja nauki jest relatywnie najczęściej wybieraną strategią po zakończeniu gimnazjum (tj. obowiązkowego etapu nauczania), jednak o ile w latach 90. była wybierana przez bardzo dużą ilość młodych ludzi, obecnie jej wartość systematycznie spada⁴⁰. Tendencje takie zauważalne są w całym kraju.

Plany dotyczące najbliższej przyszłości uczniów dość znacząco różnią się w zależności od typu szkoły. Uczniowie liceów ogólnokształcących tradycyjnie już w zdecydowanej większości (80%) deklarują, że będą kontynuować naukę na wybranym kierunku studiów, przy czym połowa z tej grupy (40% ogółu) zamierza jednocześnie studiować i pracować. Zamiar podjęcia studiów deklaruje również połowa uczniów techników (49%), przy czym w tej grupie większość (34% ogółu) liczy na możliwość pogodzenia nauki na wyższej uczelni z pracą zarobkową. Natomiast

³⁷ Analiza struktury, uwarunkowań i perspektyw rozwoju alternatywnych form zatrudnienia na Dolnym Śląsku. Badanie pracodawców regionu dolnośląskiego, Wrocław 2011, s. 46-47.

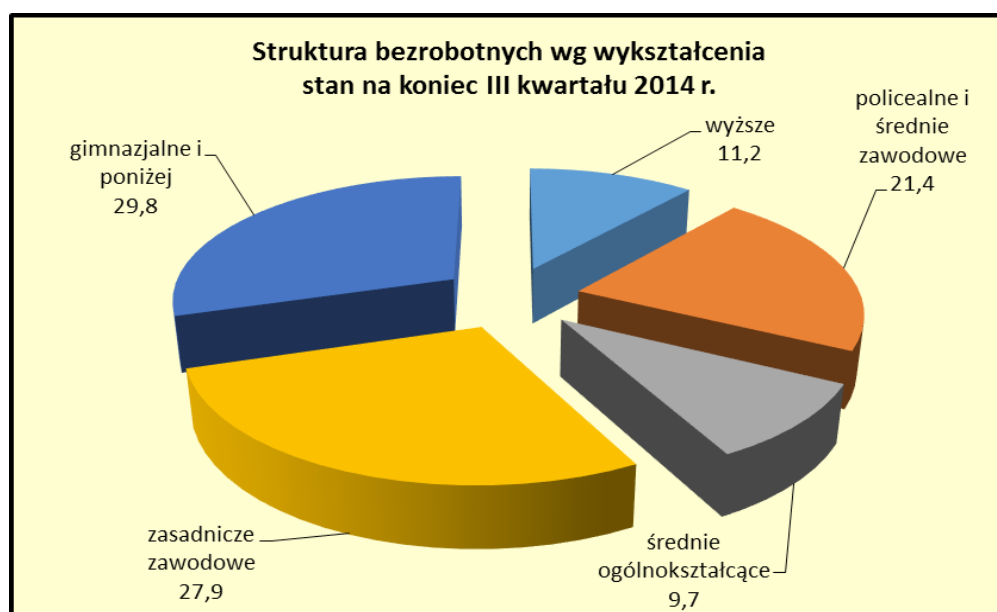
³⁸ Młodzi Dolnego Śląska 2013, oprac. P. Dębek, Wrocław 2013, s. 6.

³⁹ Młodzież 2013, CBOS, op. cit., s. 10-11.

⁴⁰ Ibidem s. 19.

uczniowie zasadniczych szkół zawodowych tylko w niespełną jedną trzecią planują dalszą naukę w technikach lub liceach (30%) i zazwyczaj zamierzają łączyć ją z pracą (26%). Równie liczna jest obecnie wśród nich grupa tych, którzy po ukończeniu szkoły zamierzają wyjechać za granicę (29%) oraz tych, którzy planują podjęcie pracy w Polsce (zazwyczaj w firmie prywatnej, a zdecydowanie rzadziej w państwowej czy w gospodarstwie rolnym) bądź też założenie własnej działalności gospodarczej (łącznie 35% wskazań)⁴¹. Tymczasem jak pokazują dane NSP 2011 w najgorszej sytuacji na rynku pracy znajdują się osoby z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym. Stopa bezrobocia dla tej zbiorowości wyniosła 31,1%, co oznacza, że prawie co trzecia osoba spośród aktywnych zawodowo o niskim poziomie wykształcenia nie mogła znaleźć zatrudnienia. Nieciekawą sytuację tej grupy na rynku pracy potwierdza także wskaźnik zatrudnienia, który w 2011 r. kształtował się na poziomie zaledwie 13,4%⁴².

Na Dolnym Śląsku również potwierdza się, że im wyższe wykształcenie, tym mniej osób bezrobotnych. Wśród zarejestrowanych w powiatowych urzędach pracy przeważają osoby z wykształceniem gimnazjalnym oraz zasadniczym zawodowym, częściej osoby z takim właśnie wykształceniem zasilają szeregi bezrobotnych długotrwale.

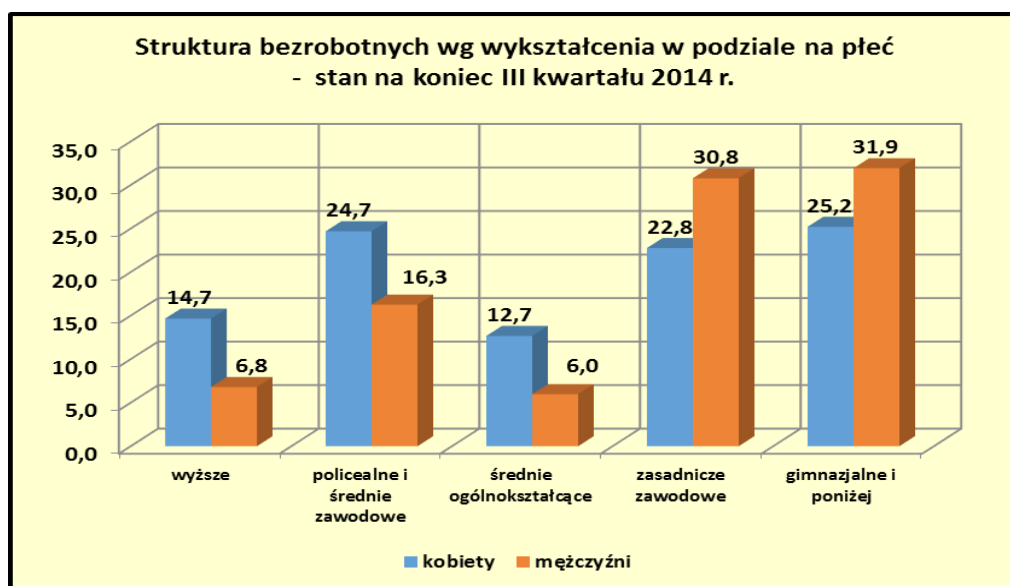

Źródło: Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku, DWUP, Wrocław, październik 2014, s. 8.

Tradycyjnie różnice są duże, jeśli uwzględnimy kryterium płci. W przypadku mężczyzn wyższe wykształcenie daje relatywnie wyższe szanse na znalezienie zatrudnienia niż ma to miejsce w przypadku kobiet z takim samym wykształceniem.

⁴¹ Młodzież 2013, CBOS, op. cit., s. 13.

⁴² Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników dla województwa dolnośląskiego, US Wrocław, 2012, s. 52.

Źródło: *Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku*, DWUP, Wrocław, październik 2014, s. 8.

Mimo pozytywnych zmian w obszarze wykształcenia ludności regionu nadal zdarza się, że pewna część osób młodych kończy naukę na wieku (i odpowiadającym mu poziomie nauczania), który jest objęty obowiązkiem szkolnym, zatem jedynie na poziomie gimnazjalnym. Zdarza się ponadto, że osoby młodsze – w wieku 15, 16, 17 lat – kończą naukę przedwcześnie, wypadając z systemu nauczania. Jest to nierzadko powodowane dysfunkcjami w rodzinach, problemami zdrowotnymi, ale także barierami edukacyjnymi o innym charakterze.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na trudności na rynku pracy (podzatrudnienie, umowy śmieciowe)

- dotyczy od 15 do ok. 25% młodych ludzi (przed 30 rokiem życia) – tyle jest pracujących na umowy cywilnoprawne,
- stanowi barierę przed osiągnięciem stabilizacji życiowej,
- znajduje przełożenie na nastroje wśród młodzieży i sprawia, że młodzi ludzie w coraz mniejszym stopniu cenią wykształcenie i umiejętności, przydając wagi znajomościom jako czynnikowi decydującym o sukcesie na rynku pracy.

V 3. Bariery i problemy edukacyjne

Obecnie system edukacji w Polsce obejmuje sześć poziomów: edukację przedszkolną, szkoły podstawowe, gimnazja, szkoły ponadgimnazjalne, szkoły wyższe oraz studia doktoranckie. Oddzielnie ujmowane są szkoły specjalne (3-letnie) dla uczniów z upośledzeniem umysłowym przysposabiające do zawodu.

Obserwowalne są pozytywne tendencje w zakresie wykształcenia ludności. Następuje poprawa jakości wykształcenia, wrasta odsetek ludzi z wykształceniem wyższym, nadal jednak sytuacja pod tym względem w Polsce nie należy do zadowalających. Szczególnie niekorzystnie wypada struktura wykształcenia mieszkańców wsi. Województwo dolnośląskie cechuje wyższy niż w kraju ogółem poziom wykształcenia ludności, jednak różnice na linii miasto – wieś są również bardzo wyraźne. W dolnośląskich szkołach w roku 2012/2013 odnotowano następującą liczbę placówek, uczniów i absolwentów danego stopnia kształcenia:

Tab.10 Placówki szkolne, ich uczniowie i absolwenci w woj dolnośląskim w roku 2012/2013

Wyszczególnienie	Liczba placówek	Uczniowie	Absolwenci (z roku 2011/2012)
Wychowanie przedszkolne	1332	---	88432
Szkoły podstawowe	792	146896	24221
Gimnazja	500	80891	27300
Szkoły przysposabiające do pracy	44	733	175
Licea ogólnokształcące	281	51644	14975
Licea profilowane	33	1705	973
Uzupełniające licea ogólnokształcące	105	3518	2485
Zasadnicze szkoły zawodowe	149	14631	4876
Technika	136	36585	7481
Technika uzupełniające	33	1735	309
Ogólnokształcące szkoły artystyczne dające uprawnienia zawodowe	7	727	113
Szkoły policealne	228	23183	6701
Szkoły wyższe	37	151756	40660

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Edukacja i wychowanie w województwie dolnośląskim w latach 2010/11 – 2012/13*, GUS, Wrocław, s. 29.

Powyższe dane niewiele jednak nam mówią, jeśli nie odniesiemy ich do danych bazowych dotyczących liczby ludności. W tym celu warto przyjrzeć się współczynnikom skolaryzacji na poszczególnych poziomach nauczania. Jak już wspomniano – struktura ludności pod względem wykształcenia jest w województwie dolnośląskim lepsza niż średnio w kraju, zaś współczynniki skolaryzacji dla Dolnego Śląska osiągają wartości wyższe niż w Polsce ogółem. Jednocześnie pozwalają na ukazanie ogólnego obrazu dotyczącego stopnia „wypadania” z edukacji na poszczególnych poziomach nauczania.

Tab.11 Współczynnik skolaryzacji brutto⁴³ Dolny Śląsk 2012/2013

Wyszczególnienie	Grupy wieku	Ogółem %	Miasta %	Wieś %
podstawowe	7-12	97,9	108,9	78,4
gimnazja	13-15	95,6	125,5	55,2
zasadnicze szkoły zawodowe	16-18	16,2	24,6	1,7
licea ogólnokształcące i profilowane	16-18	61,1	95,5	1,8
technika	16-18	42	62,9	5,8
policealne	19-21	21,9	33,8	0,5

Źródło: Edukacja i wychowanie w województwie dolnośląskim w latach 2010/11 – 2012/13, GUS

Współczynniki skolaryzacji brutto dla poszczególnych poziomów nauczania wyraźnie wskazują, że im wyższy poziom, tym większy jest „odpad” osób.

Biorąc pod uwagę współczynniki skolaryzacji netto (które zawsze osiągają wartości niższe niż brutto) wyraźnie widoczne jest, że ok. 9% młodzieży, która – z uwagi na wiek, w jakim się znajduje – powinna uczęszczać do tego typu placówek, nie ma w gimnazjach. Ponadto ok. 15% młodych ludzi w wieku 16-18 także nie ma w statystykach szkolnych dla przewidzianego dla nich szczebla nauki. Oczywiście współczynniki skolaryzacji z jednej strony wyłapują jedynie część uchylających się od obowiązku szkolnego. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest częste ukrywanie przez szkoły faktu nieobecności poszczególnych uczniów (za uczniem idą bowiem środki finansowe, a w obliczu niżu demograficznego i niekorzystnej prognozy demograficznej utrzymanie uczniów w szkole – chociażby na papierze – jest niezmiernie istotne).

⁴³ Współczynnik skolaryzacji brutto to relacja liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania. Współczynnik skolaryzacji brutto np. dla poziomu szkoły podstawowej wyliczamy dzieląc liczbę wszystkich uczniów szkół podstawowych bez względu na wiek na początku danego roku szkolnego przez liczbę ludności w wieku 7-12 lat (wiek przypisany do tego poziomu) według stanu w dniu 31 XII tego samego roku; wynik podajemy w ujęciu procentowym. (GUS)

Z drugiej zaś strony pokazują również tę część dzieci nieobecnych w szkołach, które nie uczęszczają np. z powodu przewlekłej choroby, ale także te dzieci, które wraz z rodzicami wyjechały za granicę, ale nie zostały wymeldowane, przez co figurują w statystykach.

Tab.12 Współczynnik skolaryzacji netto⁴⁴ w roku szkolnym 2012/2013

Wyszczególnienie	Grupy wieku	Ogółem %	Kobiety %	Mężczyźni %
podstawowe	7-12	93,3	88,6	98,1
gimnazja	13-15	91,1	86,9	95,6
zasadnicze szkoły zawodowe	16-18	13,7	8,8	18,8
licea ogólnokształcące	16-18	39,0	47,4	30,3
licea profilowane	16-18	1,3	1,8	0,8
technika	16-18	29,4	24,5	34,6
policealne	19-21	6,4	9,3	3,6
wyższe	19-24	51,9	58,6	45,0

Źródło: Edukacja i wychowanie w województwie dolnośląskim w latach 2010/11 – 2012/13, GUS

Sytuacja jest, jak wynika z powyższych zestawień, wyraźnie odmienna w przypadku kobiet i mężczyzn, jednak istotnym czynnikiem różnicującym dostęp do edukacji od lat pozostaje przede wszystkim miejsce zamieszkania. Osoby zamieszkujące na wsi mają utrudniony dostęp do edukacji, do czego wrócę w dalszej części opracowania.

Zagadnieniem niejako zatem związanym z problematyką utrudnionego dostępu do edukacji pozostaje przedwczesne jej kończenie. Określenie odsetka młodzieży „wypadającej” przedwcześnie z systemu szkolnictwa nie jest łatwe, na co składa się szereg powodów, wśród których niestety na czoło wysuwa się ukrywanie tego faktu przez obie strony – uczniów (i ich rodziny) oraz nauczycieli. W efekcie dane oficjalne, jak np. współczynniki skolaryzacji, ukazują zjawisko w skali „okrojonej”. Dane Eurostatu wskazują, że w Polsce problem ten dotyczy około 5% ogółu młodych ludzi. To znacznie mniej niż średnia europejska (14,4%) czy nawet zakładany w polityce europejskiej poziom docelowy (10%). Mimo to, w dokumencie strategicznym jakim jest „Perspektywa uczenia się przez całe życie” zakłada się obniżenie odsetka młodych ludzi przedwcześnie kończących naukę do 4,5% do roku 2020.

Unikanie obowiązku szkolnego ma miejsce często w przypadku uczennic, które zostają

⁴⁴ Współczynnik skolaryzacji netto to relacja liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (w danej grupie wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania. Współczynnik skolaryzacji netto np. dla poziomu szkoły podstawowej wyliczamy dzieląc liczbę uczniów szkół podstawowych na początku danego roku szkolnego w wieku 7-12 lat (wiek przypisany do tego poziomu) przez liczbę ludności w wieku 7-12 lat według stanu w dniu 31 XII tego samego roku; wynik podajemy w ujęciu procentowym. (GUS)

wcześnie matkami. Problem ten dotyka przede wszystkim uczennic w szkołach wiejskich. Jaka jest skala zjawiska? Jeszcze w okresie PRLu nastoletnich matek było dużo, a ich liczba była dość stabilna. W latach 90. zmniejszyła się, ale od kilku lat trendy w zakresie bardzo młodego macierzyństwa są niepokojące. W 2011 r. urodzeń w Polsce ogółem w grupie wiekowej nastolatek (19 lat i mniej) zanotowano 16,2 tys., w 2010 r. było to 18,5 tys., w 2009 r. - 20,6 tys., w 2008 - 21,3 tys.⁴⁵. W 2013 r. w Polsce urodziło się 14,5 tys. dzieci, których matki miały nie więcej niż 19 lat. Ekstremalnie młode (do 16 lat) matki urodziły w Polsce w 1990 roku 2,4 tys. dzieci, w roku 2000 – 1,8 tys., w roku 2008 – 1,6 tys. i w roku 2013 1,2 tys. dzieci.

Na Dolnym Śląsku liczba urodzeń młodych matek dotyczyła 4,2% urodzeń w ogóle. Analogiczny odsetek dla Polski w 2013r. Wynosi 3,9%, zatem nieco mniej niż w omawianym regionie (w poprzednich latach było to: w roku 1990 – 8,0%, w roku 2000 – 7,3%, w roku 2008 – 5,1%).

Tab.13 Liczba dzieci urodzonych przez bardzo młode matki

Wiek	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
12	1	-	-	-	2	-	-	-
13	7	5	3	6	4	4	7	5
14	43	40	38	40	39	64	75	60
15	239	245	247	260	259	251	329	341
16	1.142	954	1.008	983	963	1.125	1.230	1.313
Ogółem	1.432	1.244	1.296	1.289	1.267	1.444	1.641	1.719

Źródło: P. Szukalski, *Nastoletnie macierzyństwo we współczesnej Polsce*, Polityka Społeczna, 2011 nr 1. za: *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu...*, op. cit., s. 13.

Większość młodych ludzi kończy jednak naukę na poziomie co najmniej obowiązkowym, tj gimnazjalnym. W ubiegłym roku szkolnym 2012/2013 w województwie dolnośląskim naukę ukończyło kilkadziesiąt tysięcy uczniów. Najwięcej było absolwentów gimnazjum (26090) oraz szkół podstawowych (23785), absolwentów szkół ponadgimnazjalnych było 25537. Należy pamiętać, że w liczbie tej znajdują się także osoby kończące uzupełniające licea i technika.

⁴⁵ *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu...*, op. cit., s. 13.

Tab. 14 Liczba absolwentów w podziale na poziom wykształcenia

Rok szkolny	szkoły				
	podstawowe	gimnazjalne	Zasadnicze zawodowe	Ogólnokształcące	Zawodowe (technika, licea profilowane, artystyczne dające uprawnienia zawodowe)
2012/2013	23785	26090	4319	12892	8326
mężczyźni					
2012/2013	12215	13211	2885	4972	4567
kobiety					
2012/2013	11570	12879	1434	7920	3759

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Edukacja i wychowanie w województwie dolnośląskim w latach 2010/11 – 2012/13*, GUS, Wrocław, s. 54.

Poziom wykształcenia w regionie ukazuje poniższa tabela. Porównując odsetki osób legitymujących się poszczególnymi poziomami wykształcenia w podziale na płeć i miejsce zamieszkania, może wnioskować o kontynuacji następujących trendów w tym obszarze:

- 1) kobiety częściej niż mężczyźni legitymują się wykształceniem wyższym,
- 2) kobiety częściej niż mężczyźni kończą licea ogólnokształcące,
- 3) mężczyźni częściej niż kobiety mają wykształcenie zasadnicze zawodowe,
- 4) mieszkańcy miast częściej niż mieszkańcy wsi legitymują się wykształceniem wyższym,
- 5) mieszkańcy wsi częściej niż mieszkańcy miast kończą szkoły zasadnicze zawodowe,
- 6) większy odsetek osób mieszkających na wsi posiada wykształcenie podstawowe (w porównaniu do mieszkających w mieście).

Tab.15 Ludność województwa dolnośląskiego według poziomu wykształcenia (w %)

wyszczególnienie	Ogółem	Miasta	Wieś	Kobiety	Mężczyźni
Wyższe	17,0	21,4	9,9	19,0	14,8
Policealne	2,6	3,2	1,6	3,6	1,5
Średnie zawodowe	17,2	13,6	8,9	15,9	18,7
Średnie ogólnokształcące	11,8	13,6	8,9	14,3	9,0
Zasadnicze zawodowe	21,7	18,6	26,5	15,9	27,9
gimnazjalne	4,9	4,3	6,0	4,4	5,5
podstawowe	18,3	13,7	25,6	20,0	16,5
pozostałe	6,5	6,6	6,4	6,8	6,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Demograficzny Polska 2013*, GUS, s. 166-167.

Przedstawione w niniejszym podrozdziale statystyki kierują naszą uwagę w stronę wsi. To jej mieszkańcy pozostają osobami gorzej wykształconymi, rzadziej też korzystają z różnych oferowanych form edukacji nieformalnej. Można zatem uznać, że mieszkanie na wsi jest samo w sobie czynnikiem wykluczającym.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na bariery edukacyjne

- dotyczy ok. 5% młodzieży w regionie, która przedwcześnie kończy naukę (przed 16. lub przed 18. rokiem życia)
- dotyka w większym stopniu osoby z obszarów wiejskich niż ogółu społeczeństwa (potencjalnie zatem ok. 35% dolnośląskiej młodzieży)
- dotyka w większym stopniu mężczyzn niż kobiet – są relatywnie gorzej wykształceni niż kobiety
- dotyka w większym stopniu niż ogółu społeczeństwa osoby z rodzin ubogich
- znajduje przełożenie na szanse na rynku pracy – dotyczy blisko 30% zarejestrowanych bezrobotnych (tylu z nich legitymuje się wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym)

V 4. Czynniki regionalne

Wykluczenie społeczne w Polsce jest silnie zróżnicowane regionalnie. Dotyczy to zarówno regionów w sensie geograficznym (z uwzględnieniem historycznych osi podziałów), jak i „regionów” tworzonych przez miasta i wsie. Istnienie regionów, w których częściej mamy do czynienia z wykluczeniem społecznym niż w kraju w ogóle, pozwala mówić o wykluczeniu terytorialnym

Od lat jedną z istotniejszych osi regionalnych podziałów jest oś miasto – wieś.

Warto zwrócić uwagę przede wszystkim na fakt, że młodzież wiejska ma gorsze możliwości edukacyjne niż młodzież miejska i jest to uwarunkowane zarówno czynnikami odnoszącymi się do skali makro (systemowymi, strukturalnymi), jak i tymi, które odniesiemy do skali mikro (najbliższe otoczenie, poziom poszczególnych rodzin)⁴⁶. Te gorsze możliwości to przede wszystkim brak możliwości wyboru – brak szkół o określonym profilu w pobliżu miejsca zamieszkania młodzieży wiejskiej, a jednocześnie – problemy z dojazdem do szkół o profilu odpowiednim (zgodnym z oczekiwaniami) wyrażające się zarówno brakiem możliwości dojazdu, jak i jego wysokimi kosztami⁴⁷. Jednym z częściej wybieranych przez młodzież wiejską typem szkół ponadgimnazjalnych są szkoły zawodowe. Tych w województwie dolnośląskim jest (wg stanu na rok szkolny 2012/2013)⁴⁸ 149, z czego zaledwie 14 na wsi. Szkolnictwo wyższe w przypadku młodzieży wiejskiej nadal nie jest w Polsce normą. Wprawdzie poprawiły się statystyki edukacyjne wiejskiej młodzieży, jednak dystans do miast pozostaje bardzo duży.

Wiejscy rodzice nie dysponują kompetencjami, które pomagalyby w kierowaniu rozwojem dzieci i podejmowaniem ważnych decyzji dotyczących edukacji. (...)gorzej orientują się we współczesnym świecie, niedostępna jest im wiedza o nowych stylach życia, o działaniu globalnych rynków, nowych formach pracy i zatrudnienia, nowych narzędziach technologicznych (internet) i konsekwencjach wynikających stąd dla edukacji⁴⁹.

Jak już wspomniane zostało wyżej – młodzież wiejska wybiera przede wszystkim takie szkoły ponadgimnazjalne, które pozwalają na uzyskanie konkretnego zawodu. Poza wskazanymi zasadniczymi szkołami zawodowymi są to także szkoły średnie zawodowe. Był moment, kiedy nastąpiło zwiększone zainteresowanie szkołami ogólnokształcącymi, jednak trend ten nie utrzymał się długo. *Po latach podgrzewania aspiracji edukacyjnych daje się odczuć "schłodzenie" zainteresowania młodzieży wiejskiej liceami ogólnokształcącymi (coraz częściej*

⁴⁶ Zob. np. B. Matyjas, *Szanse edukacyjne dziecka wiejskiego. Stan, uwarunkowania i perspektywy*, s. 166 i nast.

⁴⁷ *Analiza zdolności osób z obszarów wiejskich...*, op. cit., s. 174.

⁴⁸ *Edukacja i wychowanie w województwie dolnośląskim*, GUS, Wrocław, s. 39.

⁴⁹ B. Matyjas, op. cit., s. 207.

obiektem wyboru są technika – w ciągu sześciu lat zainteresowanie tymi szkołami wzrosło na wsi o 10 pp), a w konsekwencji i studiami magisterskimi (o ponad 8 pp mniej w stosunku do 2003 roku)⁵⁰.

Również znajdujące się w województwie dolnośląskim 44 szkoły specjalne przysposabiające do zawodu (liczba szkół i uczniów do nich uczęszczających ma tendencję rosnącą) działają głównie w miastach⁵¹, tymczasem uczniowie uczęszczający do tych szkół (lub potencjalni uczniowie) są mieszkańcami nie tylko miast. Szkoły specjalne jako specyficzny rodzaj podmiotu oświatowego trudno zastąpić innym, dlatego też bardzo często rodzice dzieci, które do szkół takich muszą uczęszczać, a mieszkają na wsi, rezygnują z etapu ponad etap gimnazjalny. Do tego należy zauważyć, że rynek szkoleń, kursów doszkalających, podnoszących kwalifikacje, jest rynkiem miejskim, przez co młodzież wiejska również w tych formach kształcenia uczestniczy rzadziej.

Mieszkańcy wsi mierzą się nie tylko z problemami edukacyjnymi, ale również z problemami na rynku pracy. *Wyższy wskaźnik zatrudnienia oraz niższa stopa bezrobocia wskazują na lepszą sytuację na rynku pracy w miastach niż na wsi*⁵². Województwo dolnośląskie nieco pod tym względem odbiega od średniej krajowej. Biorąc pod uwagę współczynnik aktywności zawodowej (udział osób aktywnych zawodowo w ludności ogółem z określonym statusem na rynku pracy), stwierdzimy, że osiąga on w województwie dolnośląskim wyższą wartość na wsi niż w miastach: 57,0% wobec 53,6%⁵³. Najwyższą wartość współczynnika odnotowywana jest w przedziale wiekowym 35-39 lat.

Również wyższy dla wsi niż dla miasta w regionie dolnośląskim jest wskaźnik zatrudnienia – różnica wyniosła 2,8 punktu procentowego. Różnica między miastem a wsią pod tym względem – na korzyść tej drugiej – widoczna jest, jeśli weźmiemy pod uwagę grupę o najniższej wartości tego wskaźnika: 15-24 lata. Pokazuje to, że mieszkańcy wsi wcześniej rozpoczynają aktywność zawodową niż mieszkańcy miast⁵⁴.

W kontekście mieszkańców wsi warto również wspomnieć o bezrobociu ukrytym. Jego rozmiary w Polsce szacuje się na ok. 550 tys. osób, zaś na Dolnym Śląsku wskazywany odsetek takich osób wynosi min. 10% do nawet 30% bezrobocia rejestrowanego. Dochodzą do tego problemy młodych ludzi, którzy przejmują gospodarstwa rolne, zwłaszcza gospodarstwa małe, przez co stają się *de facto* rolnikami i zostają wyłączeni z działań instytucji rynku pracy, jednak dochód uzyskiwany z tych gospodarstw nie pozwala tak naprawdę na godne życie.

⁵⁰ B. Matyjas, op. cit., s. 215.

⁵¹ *Edukacja i wychowanie w województwie dolnośląskim w latach 2010/11 – 2012/13*, GUS, Wrocław, s. 41.

⁵² *Narodowy Spis Powszechny 2011...*, s. 50-51.

⁵³ *Aktywność ekonomiczna ludności w województwie dolnośląskim*, GUS Wrocław, 2013, s. 34.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 40.

Wypada się zatem zgodzić ze stwierdzeniem, że na obszarach wiejskich *kumuluje się wiele zjawisk ograniczających rozwój ich mieszkańców, w tym ciągle jeszcze niedostateczny poziom wykształcenia, przygotowanie zawodowe niedostosowane do potrzeb występujących w danym regionie, niższe aspiracje życiowe, trudniejszy dostęp do rynku pracy*⁵⁵.

Sposobu rozwiązania sytuacji braku miejsc pracy na rynkach lokalnych upatruje się w poprawie wskaźników mobilności zawodowej, co ma nastąpić właśnie w momencie, w którym kolejne pokolenie wchodzi na rynek pracy. Według danych GUS mobilność zawodowa ludności Polski jest stosunkowo niska, co ogranicza możliwości znalezienia zatrudnienia. Czy jednak rzeczywiście młodzież wiejska ma szansę być mobilna? Warto zauważyć, że – podobnie jak w przypadku edukacji – i tutaj zamieszkujący wsie mają do czynienia z przeszkodami. Wśród podstawowych barier pracy poza miejscem zamieszkania wskazać należy w przypadku młodzieży na wysokie koszty dojazdu (lub zakwaterowania), wysokie koszty zakupu mieszkania lub jego wynajmu (dodatkowo: słabo rozwinięty rynek wynajmu), niedostateczny rozwój infrastruktury transportowej. Ponadto nie bez znaczenia pozostają czynniki o charakterze rodzinnym (w przypadku młodych ludzi, którzy założyli lub zakładają własne rodziny), tj. konieczność zapewnienia opieki nad dziećmi w przypadku dojazdów lub konieczność przeniesienia całej rodziny do innej miejscowości w sytuacji, gdy dojazdy są niemożliwe lub trudne do realizacji⁵⁶.

Inna jeszcze regionalna oś podziału kieruje naszą uwagę do obszarów koncentracji społecznego wykluczenia, które występują również na Dolnym Śląsku, a które powstały wskutek posttransformacyjnych przemian (osiedla popegeerowskie, górnicze i inne, zależne dawniej od jednego pracodawcy). Na obszarach tych kumulują się negatywne cechy położenia społecznego i – co szczególnie istotne w zakresie młodzieży – występuje silna skłonność do dziedziczenia statusu społecznego, w tym szczególnym przypadku związanego właśnie z wykluczeniem społecznym.

Dolny Śląsk to obszar wchodzący w skład tzw. Ziem Odzyskanych, na których powstawało w okresie PRLu stosunkowo dużo PGRów. Ich los po przełomie 1989 był bardzo różny, w zdecydowanej jednak większości przypadków właśnie obszary popegeerowskie stawały się obszarami biedy i wykluczenia społecznego. Na Dolnym Śląsku nie brak również terenów zależnych dawniej od jednego pracodawcy. Sztandarowym przykładem takiego regionu jest region wałbrzyski, który spośród dolnośląskich terenów w stopniu chyba najwyższym dotknięty został negatywnymi skutkami przemian ustrojowych. Na obszarach problematycznych załamał

⁵⁵ M. Raczkowska, *Ekskluzja społeczna na obszarach wiejskich w Polsce* [w]: „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 99, z. 4, SGGW 2012, s. 54.

⁵⁶ Zob. *Młodzi w liczbach*, MPiPS, op. cit., s. 4.

się tradycyjny model gospodarki, a nie powstał w jego miejsce nowy, przez co tereny te są dzisiaj obszarami kumulacji negatywnych zjawisk i procesów.

Przestrzenne zróżnicowanie warunków życia, a co za tym idzie – wyodrębnienie obszarów, które są obszarami wykluczenia terytorialnego w województwie dolnośląskim, ukazuje istnienie dwóch zupełnie odmiennych typów powiatów. Na podstawie swoich badań i statystyk GUS w 2012 roku⁵⁷ dokonał oceny powiatów województwa pod względem zagrożenia ich mieszkańców ubóstwem materialnym. Pod uwagę zostały wzięte następujące czynniki: a) udział pracujących otrzymujących przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto poniżej 50% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w województwie, b) przeciętna wysokość zaległości w opłatach za mieszkanie w zasobach gminnych na 1 mieszkanie zalegające z opłatami, c) liczba rodzin objętych pomocą społeczną z powodu ubóstwa przypadająca na 10 tysięcy mieszkańców. Na podstawie tych kryteriów wskazano:

- 1) obszary problemowe zagrożone ubóstwem materialnym,
- 2) potencjalne obszary wzrostu.

Wśród tych pierwszych znalazły się powiaty: złotoryjski, jeleniogórski, górowski i wałbrzyski. Cechami charakteryzującymi obszary problemowe są: duże natężenie biedy, brak dostatecznych środków do życia, niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb (żywność, leki itp.), zła sytuacja płacowa. Do tych drugich trafiły natomiast powiaty: oławski, średzki i strzeliński oraz miasto Wrocław. Charakteryzujące je cechy to najsłabsze natężenie ubóstwa w relacji do liczby ludności, korzystna sytuacja płacowa.

Tę niejednorodność w zakresie warunków życia i możliwości rozwojowych dostrzegli także autorzy Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego pisząc, że: *Dolny Śląsk jest regionem charakteryzującym się wyraźnym zróżnicowaniem wewnętrznym w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Zróżnicowanie to związane jest z występowaniem silnych biegunów wzrostu gospodarczego (Wrocław, LGOP) oraz obszarów województwa, w których kumulują się zjawiska negatywne, wynikające m. in. z peryferyjnego położenia i procesów transformacji gospodarczej. Należą do nich m. in. obszary Aglomeracji Wałbrzyskiej, Ziemi Kłodzkiej, obszary górskie i północno-wschodnie rejony województwa. Poziom wskaźników makroekonomicznych pomiędzy subregionami Dolnego Śląska wykazuje znaczące różnice, jednak nie zawsze relatywnie wyższej zamożności (w ujęciu statystycznym) w niektórych obszarach odpowiada wyższa jakość życia. Analogicznie mało zamożne subregiony Dolnego Śląska – przede wszystkim jeleniogórski i wałbrzyski – cechuje duży potencjał jako obszarów do życia i zamieszkania.*

Pełnią one różne funkcje w województwie i charakteryzuje je duża odmiennność problemów

⁵⁷ Identyfikacja i delimitacja obszarów wzrostu oraz obszarów problemowych w województwie dolnośląskim, US we Wrocławiu, Wrocław 2012.

*społeczno-gospodarczych. Najtrudniejsza jest sytuacja subregionu wałbrzyskiego*⁵⁸.

W innych badaniach, których wyniki zaprezentowano w raporcie *Analiza potencjału dolnośląskich powiatów i gmin w zakresie rynku pracy i edukacji* opracowano i użyto wskaźniki m.in. potencjału rynku pracy, edukacyjnego oraz wskaźnik zagrożenia wykluczeniem społecznym. Pod względem tego pierwszego najlepiej wypadły regiony legnicko-głogowskiego oraz podregion m. Wrocław, powiat wrocławski i powiat świdnicki. Najgorzej – podregion jeleniogórski (powiaty lubański, lwówecki, złotoryjski, ziemski jeleniogórski) oraz podregion wałbrzyski powiaty – dzierżoniowski i kłodzki.

Wskaźnik potencjału edukacyjnego najwyższe wartości przyjął dla miasta Legnica, Jelenia Góra oraz Wrocław i powiatu lubińskiego. Najniższe wartości tego wskaźnika odnotowały powiaty: lwówecki, średzki, jeleniogórski, świdnicki, strzeliński, oławski, wrocławski, złotoryjski, legnicki i trzebnicki.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym jest największe w powiatach wałbrzyskim, złotoryjskim, górowskim i milickim, najniższe natomiast – w powiatach: wrocławski, trzebnickim, oławskim, średzkim i bolesławieckim.

Z wykluczeniem terytorialnym mamy zatem do czynienia w przypadku osób pochodzących z obszarów najbiedniejszych, dotkniętych problemami związanymi z ich peryferyjnym położeniem, ograniczoną dostępnością, brakiem podstawowej infrastruktury, zacofaniem społeczno-ekonomicznym, tendencją do deindustrializacji, niskim poziomem edukacji i szkoleń, wysokim poziomem bezrobocia, trudnymi (i pogarszającymi się) warunkami mieszkaniowymi, trudnym dostępem do usług użyteczności publicznej, brakiem warunków postępu i rozwoju technologicznego, dużym odsetkiem ludności należącej do mniejszości oraz kategorii w największym stopniu zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Pozostaje zapytać, jakiej części dolnośląskiej młodzieży dotyczy zagrożenie wykluczeniem społecznym związane z czynnikiem terytorialnym. Według danych NSP 2011 osób w wieku 15-24 lata zamieszkuje na obszarach wiejskich 126 883, zaś w wieku 25-34 – 145 563. Jeśli porównamy to z liczbą osób w wieku 15-29 zamieszkujących województwo, wskażemy, że na wsiach mieszkać będzie ok. 35% młodzieży. Tutaj jednak należy uwzględnić, że dane te mogą być zawyżone (co wynika z metodologii ostatniego spisu). Dodając do tego osoby w wieku 15-29 lat, które zamieszkują niewiejskie obszary podregionu wałbrzyskiego i jeleniogórskiego (w częściach uznanych za znajdujące się w szczególnie trudnej sytuacji) należy uznać, że problem zamieszkiwania obszarów zdegradowanych i peryferyjnych dotyczy ok. 40% młodych ludzi województwa dolnośląskiego.

⁵⁸ *Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2020*, UMWD, Wrocław, s. 14.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na czynnik terytorialny (zamieszkiwanie obszarów wiejskich i obszarów zdegradowanych)

- dotyczy nawet 40% dolnośląskiej młodzieży (mieszkańcy obszarów wiejskich i subregionów znajdujących się w gorszej sytuacji),
- dotyczy mieszkańców obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego,
- dotyczy mieszkańców subregionów znajdujących się w gorszej sytuacji – podregionu wałbrzyskiego i podregionu jeleniogórskiego (zwłaszcza powiatu złotoryjskiego),
- wiąże się z niższym poziomem wykształcenia, brakiem miejsc pracy, brakiem oferty kursów i szkoleń dopasowanej do potrzeb lokalnego rynku.

V 5. Niepełnosprawność

Niepełnosprawność pozostaje w Polsce czynnikiem silnie wykluczającym, nie inaczej – a nawet nieco gorzej niż średnio w kraju – przedstawia się sytuacja niepełnosprawnych w województwie dolnośląskim.

W Polsce funkcjonują równolegle dwie definicje niepełnosprawności. Pierwsza to niepełnosprawność prawna, wynikająca z przepisów prawa. *Za osobę niepełnosprawną według tej definicji uznaje się osobę posiadającą orzeczenie o niepełnosprawności wydane przez uprawnioną instytucję. Na mocy prawa, posiadanie aktualnego orzeczenia uprawnia do korzystania ze specjalnej pomocy, ułatwień i przywilejów*⁵⁹. W przypadku drugiej definicji mamy do czynienia z niepełnosprawnością biologiczną, która za osobę niepełnosprawną uznaje taką, co odczuwa jakieś ograniczenia sprawności w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku. Jest oparta na subiektywnej deklaracji osoby, że ma ona ograniczoną zdolność do wykonywania danych czynności.

Osoby niepełnosprawne to zbiorowość niejednorodna – rodzaj i stopień niepełnosprawności dzieli ją na kilka pomniejszych, tj.

- osoby z niepełnosprawnością ruchową,
- osoby z uszkodzeniami narządu wzroku,
- osoby z uszkodzeniami narządu słuchu,
- osoby z niepełnosprawnością intelektualną,
- osoby z zaburzeniami psychicznymi,
- osoby z niepełnosprawnością spowodowaną chorobą somatyczną (choroby układu krążenia, cukrzyca, choroby nowotworowe),
- osoby ze sprzężoną niepełnosprawnością.

W każdym z powyższych przypadków można wyodrębnić subkategorie ze względu na stopień niepełnosprawności: lekki, umiarkowany lub znaczny.

Według danych spisowych⁶⁰ w województwie dolnośląskim było 383,8 tys. niepełnosprawnych mieszkańców, z czego 54,8% stanowiły kobiety. Większy odsetek niepełnosprawnych wśród kobiet jest zasadniczo wynikiem dłuższego trwania życia kobiet niż mężczyzn. 13,2 % mieszkańców regionu to zatem osoby dotknięte czynnikiem wykluczającym. Mniej jest osób niepełnosprawnych na wsi niż w mieście (11,8% wobec 13,7%). Wśród ogółu

⁵⁹ Dolnośląska Strategia Integracji Społecznej na lata 2014-2020, s. 29.

⁶⁰ Warto jednak zwrócić uwagę, że ze względu na metodologię spisu i sposób realizacji badania w obszarze niepełnosprawności dane te są nieoszacowane, zob. Narodowy Spis Powszechny. Raport z wyników [s. 42-43].

niepełnosprawnych z województwa 4,3 % stanowią osoby młode w wieku 15-29 lat.

Tab.16 Osoby niepełnosprawne w Polsce i województwie dolnośląskim w 2011r. według płci i definicji niepełnosprawności (w tys.)

	OGÓŁEM		MIASTA		WIEŚ	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
POLSKA OGÓŁEM	5456,7	4697,5	3213,1	3018,4	2243,6	1679,1
mężczyźni	2568,2	2167,1	1488,5	1362,2	1079,7	804,9
kobiety	2888,5	2530,4	1724,6	1656,2	1163,9	874,2
Niepełnosprawni prawnie	4450,1	3131,9	2650,6	2089,8	1799,6	1042,1
Niepełnosprawni tylko biologicznie	1006,6	1565,6	562,5	928,6	444	637,1
POLSKA OGÓŁEM	435,8	383,8	302,2	280	133,6	103,8
mężczyźni	201,8	173,6	139,2	124,3	62,6	49,3
kobiety	234,1	210,2	163	155,7	71,1	54,5
Niepełnosprawni prawnie	358,6	253,5	250,4	188,9	108,3	64,6
Niepełnosprawni tylko biologicznie	77,2	130,3	51,8	91,1	25,4	39,2

Źródło: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników, GUS 2012; Raport z wyników w województwie dolnośląskim, US Wrocław, 2012.

Populacja osób niepełnosprawnych na Dolnym Śląsku nie jest rozłożona równomiernie. Więcej niż średnio w regionie osób niepełnosprawnych jest w podregionie wałbrzyskim oraz jeleniogórskim (zatem tych znajdujących się w gorszej sytuacji społeczno-ekonomicznej), najmniejszy odsetek niepełnosprawnych mają Wrocław oraz podregion legnicki⁶¹

Struktura osób niepełnosprawnych wg wieku przedstawia się następująco:

Tab.17 Odsetki osób niepełnosprawnych w danych kategoriach wiekowych w Polsce i woj. dolnośląskim w 2009r. w %

	OGÓŁEM	0-14 lat	15-29 lat	30-49 lat	50-69 lat	Powyżej 70 r.ż.
Polska	13,9	3,1	3,9	7,1	25,0	45,2
Dolny Śląsk	14,2	2,7	4,3	7,0	23,8	46,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: Stan Zdrowia Ludności Polski w 2009r., GUS 2011

⁶¹ Badanie sytuacji osób niepełnosprawnych na dolnośląskim rynku pracy i edukacji. Raport podsumowujący badania realizowane w ramach projektu „Obserwatorium Dolnośląskiego Rynku Pracy i Edukacji, Wrocław 2012, s. 34.

Na pierwszy plan w odniesieniu do tej kategorii osób wybijają się problemy ze znalezieniem i utrzymaniem zatrudnienia. *Podstawowym źródłem problemów osób niepełnosprawnych na rynku pracy w Polsce wydają się być bariery edukacyjne i niski poziom wykształcenia. Niepełnosprawni nadal mają gorszy dostęp do edukacji, szczególnie do edukacji wyższej w porównaniu do ludzi sprawnych i w efekcie słabszy dostęp do rynku pracy. Bariery, jakie spotykają na swojej drodze osoby niepełnosprawne sprawiają, że tylko 4% niepełnosprawnych udaje się skończyć wyższe studia. Większość ma wykształcenie podstawowe i zawodowe. Jedną z przyczyn są kłopoty ze zwykłym dotarciem do szkoły. Młodzież uczy się w domu, bo szkoła nie jest przystosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych*⁶². W przypadku osób niepełnosprawnych mamy do czynienia ze szkolnictwem integracyjnym, a w Polsce nadal mamy problem z niską jego jakością⁶³. W efekcie często osoby niepełnosprawne zasilają szeregi ludzi młodych pozostając poza edukacją, szkoleniami i pracą po ukończeniu gimnazjów czy szkół zawodowych (w szczególności szkół specjalnych).

Według danych DWUP na koniec grudnia 2013 r. w powiatowych urzędach pracy województwa dolnośląskiego było zarejestrowanych łącznie 11168 bezrobotnych osób niepełnosprawnych. W porównaniu ze stanem sprzed roku (koniec grudnia 2012 r.) odnotowano wzrost o 102 osoby, tj. o 0,9%⁶⁴.

⁶² *Diagnoza sytuacji osób defaworyzowanych na rynku pracy. Raport podsumowujący badania*, DWUP, Wałbrzych 2010, s. 173.

⁶³ *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu...*, op. cit., s. 14.

⁶⁴ *Niepełnosprawni bezrobotni na dolnośląskim rynku pracy w 2013r.*, DWUP, s. 2.

Tab.18 Osoby niepełnosprawne pozostające w rejestrze powiatowych urzędów pracy w woj. dolnośląskim

Wyszczególnienie		Stan na 31.XII.2012		Stan na 31.XII.2013		Wzrost spadek (-) w porównaniu do stanu na 31.XII.2012 r.		Dynamika w okresie 31.XII. 2012 - 31.XII.2013 (stan na 31.XII. 2012 r. = 100)		Struktura wg. stanu na 31.XII. 2013 r.	Udział % kobiet w wymienionych grupach
		Ogółem	Kobiety	Ogółem	Kobiety	Ogółem	Kobiety	Ogółem	Kobiety	Ogółem	Kobiety
Osoby niepełnosprawne ogółem		11066	5084	11168	4991	102	-93	0,9	-1,8	100,0	45,9
w tym	zarejestrowani po raz kolejny	9878	4538	10070	4480	192	-58	1,9	-1,3	89,3	45,9
	poprzednio pracujący	10269	4664	10376	4586	107	-78	1,0	-1,7	92,8	45,4
	w tym w zakładach pracy chronionej	54	25	59	24	5	-1	9,3	-4,0	0,5	46,3
	w tym zwolnieni z przyczyn zakładu pracy	281	148	351	179	70	31	24,9	20,9	2,5	52,7
	zamieszkali na wsi	3025	1385	3032	1347	7	-38	0,2	-2,7	27,3	45,8
	długotrwale bezrobotni	6772	3118	7089	3107	317	-11	4,7	-0,4	61,2	46,0
	bez kwalifikacji zawodowych	3084	1569	3128	1558	44	-11	1,4	-0,7	27,9	50,9
	osoby w okresie 12 miesięcy od dnia ukończenia nauki	165	84	157	85	-8	1	-4,8	1,2	1,5	50,9
	w tym osoby, które ukończyły szkołę wyższą w wieku do 27 roku życia	29	20	36	23	7	3	24,1	15,0	0,3	69,0
	samotnie wychowujące co najmniej jedno dziecko w wieku do 18 roku życia	763	624	790	639	27	15	3,5	2,4	6,9	81,8

Źródło: Niepełnosprawni bezrobotni na dolnośląskim rynku pracy w 2013r.

Wprawdzie osoby młode 18-24 lata stanowią najmniej liczną kategorię niepełnosprawnych bezrobotnych, a i absolwentów, którzy zarejestrowali się w powiatowym urzędzie pracy w ciągu roku od ukończenia nauki jest niewielki odsetek (1,5%), sama skala bezrobocia w tej kategorii oraz jego charakter i uwarunkowania sprawia, że jest to poważny problem i osoby niepełnosprawne pozostają kategorią silnie zagrożoną wykluczeniem społecznym.

Największą liczbę zarejestrowanych niepełnosprawnych bezrobotnych stanowią osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (3960 osób – 35,5%) oraz wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym (3845 osób – 34,4%). Wśród grupy osób niepełnosprawnych w ewidencji znajdowało się tylko 508 osób z wykształceniem wyższym (4,5%)⁶⁵. Osób z wykształceniem wyższym jest jednak tak niewiele głównie z uwagi na to, że osoby niepełnosprawne rzadko takie wykształcenie mają – jak już wspomniano wskaźnik ten kształtuje się na poziomie ok. 4%.

Zwraca uwagę fakt, że znaczna część bezrobotnych osób niepełnosprawnych to osoby bezrobotne długotrwale – na Dolnym Śląsku jest to ponad 60% zarejestrowanych bezrobotnych niepełnosprawnych.

W zakładach na otwartym rynku pracy niepełnosprawni stanowią niewielki odsetek zatrudnionych, bo zaledwie procent. W zakładach pracy chronionej jest ich znacząco więcej. *W Systemie Obsługi Dofinansowań i Refundacji (SODiR), prowadzonym przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, w końcu grudnia 2013 r. zarejestrowanych było łącznie 251,2 tys. osób niepełnosprawnych, w tym 84,4 tys. osób zatrudnionych na otwartym rynku pracy i 166,8 tys. osób pracujących w zakładach pracy chronionej⁶⁶. Z uwagi jednak na postępujące od 1999 r. ograniczanie ustawowych przywilejów dla zakładów pracy chronionej, różnica ta z roku na rok się zmniejsza. Choć udział pracowników zakładów pracy chronionej w stosunku do ogółu pracowników niepełnosprawnych, zarejestrowanych w SODiR jest nadal bardzo wysoki – w grudniu 2013 r. wynosił 66,4% to wyraźnie zauważalna jest tendencja spadkowa tego udziału. Dla porównania w grudniu 2004 roku udział pracowników zakładów pracy chronionej w ogólnej liczbie pracowników niepełnosprawnych zarejestrowanych w SODiR wynosił 86%⁶⁷. Pracodawcy z województwa dolnośląskiego mają ponadto niewielką i dość ogólną wiedzę na temat instrumentów wspierających zatrudnienie osób niepełnosprawnych. Jedynie co dziesiąta badana firma (11%) określa swoją wiedzę w tym zakresie jako dużą lub raczej dużą. Ponad połowa (52%) wprost przyznaje, iż niewiele wie o zatrudnieniu osób*

⁶⁵ *Niepełnosprawni bezrobotni na dolnośląskim rynku pracy w 2013r.*, DWUP, s. 8.

⁶⁶ <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach-/rynek-pracy/> [dostęp: 14.11.2014]

⁶⁷ Ibidem.

niepełnosprawnych. Zdecydowana większość miała wprowadzić kontakt z kampaniami informacyjnymi/ medialnymi dotyczącymi tej problematyki, jednak nie są one efektywnym źródłem wiedzy dla pracodawców⁶⁸.

Dane dotyczące aktywności w zawodzie osób niepełnosprawnych nie pozostawiają złudzeń: wskaźnik aktywności zawodowej jest w tej kategorii bardzo niski, na Dolnym Śląsku jest niższy niż średnio w kraju.

Od 2007 roku odnotowuje się znaczny wzrost współczynnika aktywności zawodowej i wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych, szczególnie tych w wieku produkcyjnym. Podczas gdy w 2007 roku współczynnik aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym wynosił 22,6%, w 2008 r. – 23,9%, w 2009 r. – 24,6%, to w 2010 roku wynosił 25,9%, w 2011 wzrósł do 26,4%. Według najnowszych danych przeliczonych w oparciu o nowe bilanse ludności po Narodowym Spisie Powszechnym z 2011 r. i opartych o nową metodologię BAEL - w 2010 r. współczynnik aktywności zawodowej wynosił 25,7%, w 2011 wzrósł do 26,3%, a w 2013 roku wyniósł 27,3%. Udział pracujących wśród osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym w roku 2013 osiągnął wartość 22,4% (w 2012 r. – 23,0%, w 2011 r. – 22,2%). Stopa bezrobocia osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym w 2013 r. wzrosła do 17,9% (w 2012 r. – 16,2%, w 2011 r. – 15,5%). W 2013 roku aktywnych zawodowo było 17,3% osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej, a udział osób pracujących wśród osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej w 2013 roku wynosił 14,4%, stopa bezrobocia 16,9%⁶⁹. Mimo zatem pozytywnych trendów sytuacja nadal pozostaje w tym zakresie niepokojąca. Ofert pracy kierowanych do osób niepełnosprawnych jest bardzo mało, aczkolwiek w ostatnim okresie przybyło ich o blisko 1/10. W ciągu 2013 roku pracodawcy zgłosili do urzędów pracy 59,3 tys. ofert pracy dla osób niepełnosprawnych. Wśród tej liczby 14,8% ofert (8,8 tys.) stanowiły oferty pracy subsydiowanej. W stosunku do roku ubiegłego liczba ofert pracy dla osób niepełnosprawnych zwiększyła się o 8,5% (wynosiła 54,6 tys.)⁷⁰.

Potencjał pracowniczy tej grupy wykorzystywany jest w minimalnym stopniu. (...) Pomimo prowadzonej w Polsce od kilkunastu lat debaty publicznej na temat zatrudniania osób niepełnosprawnych oraz przyjęcia szeregu uregulowań prawnych, finansowych i organizacyjnych, mających ułatwić osobom niepełnosprawnym dostęp do rynku pracy, odsetek pracujących osób niepełnosprawnych zmieniał się nieznacznie. Oznacza to, że efekty polityki promowania zatrudniania takich osób, także na obszarze Dolnego Śląska, są niewspółmierne

⁶⁸ Badanie sytuacji osób niepełnosprawnych na dolnośląskim rynku pracy ... za: Dolnośląska Strategia Integracji Społecznej na lata 2014-2020, s. 48.

⁶⁹ <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach-rynek-pracy/> [dostęp: 14.11.2014]

⁷⁰ Ibidem

wobec ponoszonych nakładów. (...) Świadczą o tym także dane związane z odsetkiem bezrobotnych w tej grupie (...) ⁷¹. Zwraca się dodatkowo uwagę na inne problemy związane z zatrudnianiem i uczestnictwem w różnych formach edukacji osób niepełnosprawnych. Tutaj na czoło wysuwają się bariery architektoniczne i transportowe, które uniemożliwiają samodzielne poruszanie i przemieszczanie się. Inny problem to funkcjonujący stereotyp osoby niepełnosprawnej, który każe widzieć w niej osobę niesamodzielną, nieufną i trudno radzącą sobie z obowiązkami, przez co dla pracodawcy jest bardziej obciążeniem niż pełnowartościowym pracownikiem.

Dane o zatrudnieniu nie mówią wszystkiego – fakt, że pewna część osób niepełnosprawnych pracuje nie oznacza, że są pełnoprawnymi uczestnikami rynku pracy. W wielu wypadkach zatrudnienie osób niepełnosprawnych oznacza ich pracę w niepełnym wymiarze czasu pracy lub właśnie pracę poniżej kwalifikacji. *Pracodawcy zdecydowanie najchętniej zatrudniają osoby niepełnosprawne na stanowiskach nie wymagających kwalifikacji. Prawie połowa badanych firm (46%) ma wśród pracowników osoby niepełnosprawne wykonujące prace proste (sprzątaczkę, pracownicy pomocniczy), 19% zatrudnia niepełnosprawnych sprzedawców, a 12% pracowników ochrony. Jedynie 11% firm z terenu Dolnego Śląska zatrudniających niepełnosprawnych pracowników, oferuje im prace na stanowiskach kierowniczych, zaś 13% na stanowiskach specjalistów* ⁷².

Realny problem wykluczenia osób niepełnosprawnych ukazują także statystyki dotyczące polskiej biedy. W rodzinach z młodą osobą niepełnosprawną częściej mamy do czynienia z problemem wykluczenia, są one częściej dotknięte ubóstwem materialnym. Badania budżetów gospodarstw domowych GUS wskazują, że poziom miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w gospodarstwach domowych z osobą niepełnosprawną jest niższy niż średnia krajowa (o ok. 1/6 – 1/5). Gospodarstwa takie są też gorzej wyposażone w przedmioty trwałego użytkowania, a w ich źródłach dochodów przeważają niezarobkowe (świadczenia). Z badań Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej ⁷³ dotyczących osób niepełnosprawnych z województwa dolnośląskiego wynika, że blisko 1/4 takich osób uznaje, że poziom ich obecnego życia jest niezbyt dobry, zły, zaś kolejne 35% nie uznaje go ani za dobry, ani za zły.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na niepełnosprawność

⁷¹ *Pracodawcy o zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, (red.) M. Nicińska, ISP, Warszawa 2009, s. 7.

⁷² *Badanie sytuacji osób niepełnosprawnych na dolnośląskim rynku pracy ... za: Dolnośląska Strategia Integracji Społecznej na lata 2014-2020*, s. 47.

⁷³ *Ibidem*.

- dotyczy ok. 13% dolnośląskiej młodzieży (4,2% ogółu niepełnosprawnych z Dolnego Śląska),
- jest zróżnicowane w zależności od płci, jednak nie w tym przedziale wiekowym,
- jest zróżnicowane regionalnie (największy odsetek niepełnosprawnych odnotowują powiaty: wałbrzyski i jeleniogórski),
- wiąże się z niższym poziomem wykształcenia, trudnościami w dostępie do edukacji formalnej i pozaformalnej, praktycznie niedostępnym otwartym rynkiem pracy,
- przeważająca część zarejestrowanych bezrobotnych niepełnosprawnych to osoby bezrobotne długotrwale (ok. 60%) jest niedoszacowane z uwagi na po pierwsze – występowania różnych rodzajów niepełnosprawności, po drugie – metodologię pozyskiwania danych (dane dot. niepełnosprawnych to dane spisowe).

Uzależnienia⁷⁴

W ostatnich latach obserwuje się nadto coraz większy odsetek nastolatków używających narkotyków (marihuana i haszysz), jednocześnie spada odsetek nastolatków używających alkoholu.

Najbardziej rozpowszechnioną substancją psychoaktywną wśród młodych ludzi pozostają napoje alkoholowe (podobnie jak w przypadku dorosłej części społeczeństwa). Próby picia ma za sobą 90,4% gimnazjalistów z klas trzecich i 97,8% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych. Nawet osoby niepełnoletnie przyznają się do spożywania alkoholu w ponad 80%. Odsetki spożywających alkohol (określane na podstawie odpowiedzi na pytanie o picie jakiegokolwiek napoju alkoholowego w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem, które zrealizowano w roku 2011) w przypadku uczniów młodszych nie odbiegają znacznie od odsetków konsumentów stwierdzanych w badaniach na populacji osób dorosłych.

Niepokój budzi zarówno częste używanie alkoholu przez starszą młodzież (już pełnoletnią), jak i - a może przede wszystkim - przez uczniów młodszych - zarówno z perspektywy zdrowia publicznego, jak i norm prawnych. Według badań, jakie wykorzystano w tworzonym programie profilaktycznych UMWD, nawet wśród piętnastolatków picie alkoholu stanowi normę, przynajmniej w sensie statystycznym. Uczniowie w woj. dolnośląskim nieco częściej niż w kraju w ogóle deklarowali picie napojów alkoholowych kiedykolwiek w życiu, a także picie w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed badaniem.

Różnice między chłopcami i dziewczętami w tym zakresie nie są zbyt wielkie, niższe niż 10 punktów procentowych, co - jak się wydaje - wskazuje na zatrzymanie się procesu wyrównywania różnic we wzorach picia między dziewczętami i chłopcami. Wśród dorosłych mieszkańców Polski picie alkoholu pozostaje domeną mężczyzn - spotykamy wielokrotnie więcej niepijących kobiet niż mężczyzn abstynentów. Wśród nastolatków natomiast proporcje te prawie wyrównane.

⁷⁴ Treść dotycząca uzależnień młodzieży opracowana została na podstawie informacji zawartych w *Dolnośląskim Programie Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień na lata 2013-2016*, Wrocław 2013. Dane i informacje pochodzące z innych opracowań opatrzone odpowiednimi przypisami.

Tab.19 Spożywanie alkoholu wśród młodzieży szkolnej

	Gimnazjaliści (w %)	Uczniowie pełnoletni (w %)
wódka	43,9	66,8
wino	22,7	36,2
piwo	64,7	83

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w *Dolnośląskim Programie Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień na lata 2013-2016*, Wrocław 2013

Rozpowszechnienie picia piwa i wódki przez ludzi młodych jest w woj. dolnośląskim wyraźnie wyższe niż w Polsce w ogóle.

Osoby uzależnione od alkoholu to na Dolnym Śląsku ok. 2% populacji (czyli nieco ponad 58 tys. osób). Maleje liczba zarejestrowanych leczonych osób młodych uzależnionych od alkoholu, w przedziale wiekowym do 19 lat są to pojedyncze przypadki, nieco więcej (nieco poniżej 2000 osób) jest ich w przedziale wiekowym 20-29 lat⁷⁵.

Spośród pozostałych substancji psychoaktywnych najczęściej używane są przez dolnośląską młodzież marihuana i haszysz (32,0%). Na drugim miejscu takich używek znalazły się leki uspokajające i nasenne - wydawane bez recepty (15,2%). Sytuacja wygląda podobnie wśród młodzieży pełnoletniej oraz tej, która nie osiągnęła jeszcze pełnoletniości. Wśród gimnazjalistów na trzecim miejscu ulokowały się substancje wziewne (6,9%), na czwartym natomiast amfetamina (6,1%). W przypadku starszych uczniów trzecie miejsce zajęła amfetamina 10,2%, a na czwartym LSD lub inne halucynogeny (5,4%). Wśród gimnazjalistów co najmniej trzyprocentowe rozpowszechnienie osiągnęły jeszcze LSD lub inne halucynogeny (3,7%), grzyby halucynogenne (3,7%), kokaina (3,3%) oraz ecstasy (3,1%). Starsi uczniowie podawali podobne substancje, których używali kiedykolwiek w życiu z co najmniej 3% częstotliwością. W przypadku większości substancji wyższe rozpowszechnienie eksperymentowania odnotować trzeba wśród starszej młodzieży niż w młodszej grupie. Tylko do doświadczeń z substancjami wziewnymi częściej przyznaje się młodzież ze szkół gimnazjalnych⁷⁶.

⁷⁵ *Dolnośląska Strategia Integracji Społecznej na lata 2014-2020*, s. 64.

⁷⁶ Janusz Sierosławski, Instytut Psychiatrii i Neurologii, badanie ESPAD 2011 [<http://www.cinn.gov.pl/portal?id=166545>, dostęp: 17.11.2014].

Tabela 20. Używanie substancji kiedykolwiek w życiu

Poziom klasy	Środki psychoaktywne	Dolnośląskie	Polska
III klasy gimnazjum	Marihuana lub haszysz	32,0	24,3
	Substancje wziewne	6,9	8,7
	Leki uspokajające i nasenne bez przepisu lekarza	15,2	15,5
	Amfetamina	6,1	4,6
	LSD lub inne halucynogeny	3,7	3,3
	Crack	1,7	2,1
	Kokaina	3,3	3,3
	Heroina	2,7	1,3
	Ecstasy	3,1	3,0
	Grzyby halucynogenne	3,7	3,1
	GHB	1,2	1,2
	Narkotyki wstrzykiwane za pomocą igły i strzykawki	2,0	1,8
	Alkohol razem z tabletkami	6,3	5,8
	Alkohol razem z marihuaną	X	X
	Sterydy anaboliczne	2,5	2,7
	Polska heroina (kompot)	2,7	2,4
II klasy szkół ponadgimnazjalnych	Marihuana lub haszysz	45,5	37,3
	Substancje wziewne	4,8	5,6
	Leki uspokajające i nasenne bez przepisu lekarza	15,7	16,8
	Amfetamina	10,2	8,3
	LSD lub inne halucynogeny	5,4	3,9
	Crack	2,0	1,8
	Kokaina	3,7	3,9
	Heroina	2,2	1,2
	Ecstasy	4,4	5,0
	Grzyby halucynogenne	4,8	3,5
	GHB	1,3	1,2
	Narkotyki wstrzykiwane za pomocą igły i strzykawki	1,6	1,4
	Alkohol razem z tabletkami	8,8	7,5
	Alkohol razem z marihuaną	X	X
	Sterydy anaboliczne	3,0	3,2
	Polska heroina (kompot)	2,0	2,0

Źródło: Janusz Sierosławski, Instytut Psychiatrii i Neurologii, ESPAD 2011.

O ile w przypadku alkoholu płeć właściwie pozostawała bez wpływu na wyniki, o tyle w przypadku używania innych substancji taki związek rysuje się dosyć wyraźnie. Chłopcy częściej deklarują próby używania praktycznie wszystkich substancji poza lekami uspokajającymi i nasennymi. Eksperymentowanie z lekami uspokajającymi i nasennymi znacząco bardziej rozpowszechnione jest wśród dziewcząt.

Okres ostatnich 30 dni przed badaniem można przyjąć za wskaźnikowy dla względnie

częstego, okazjonalnego używania. Palenie marihuany lub używanie innych narkotyków, podobnie jak picie alkoholu, w większości przypadków nie ma charakteru regularnego. Stąd trudno mieć pewność, że wszyscy uczniowie, którzy zadeklarowali kontakt z daną substancją w czasie ostatnich 30 dni na pewno używają jej, co najmniej raz na miesiąc. Można jednak założyć, z pewnym przybliżeniem, że proporcje używających raz na miesiąc wśród tych, którzy nie używali w ostatnim miesiącu są równe proporcji używających rzadziej, a potwierdzających używanie w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem. Przy takim założeniu można uznać, że 13,9% uczniów klas trzecich gimnazjów i 19,9% uczniów klas drugich szkół ponadgimnazjalnych używa marihuany lub haszyszu, co najmniej raz w miesiącu⁷⁷

Oddzielnie analizie poddano problem „dopalaczy” (smart drugs, legal highs), przy czym konieczne jest zastrzeżenie, że obecna wiedza na temat dopalaczy jest wyrywkowa, zarówno w wymiarze farmakologicznym, jak i społeczno-kulturowym. „Dopalacze” nie zostały do tej pory jeszcze nawet ściśle zdefiniowane. Ich używanie nie jest jednak – zgodnie z deklaracjami młodych ludzi – tak częste, jak się wydaje. Wprawdzie niemal wszyscy słyszeli o „dopalaczach”, ale tylko 17,9% młodzieży niepełnoletniej oraz 24,8% młodzieży, która osiągnęła pełnoletniość, było kiedykolwiek w sklepie z „dopalaczami”. Odsetki młodych ludzi, którzy dokonywali zakupów „dopalaczy”, są jeszcze niższe.

Związek uzależnień z wykluczeniem społecznym jest silny, jednak nie każdy zbyt często próbujący alkoholu lub innych prawnie zakazanych używek uczeń uzaleźni się od nich. A uzależnienie bardzo często wiąże się z problemami na rynku pracy, pogorszeniem sytuacji materialnej oraz problemami rodzinnymi.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na uzależnienia

- **ma korzenie w używaniu i nadużywaniu substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolną (tutaj dotyczy ok. 60% uczniów),**
- **problem uzależnień ludzi młodych (przed 30. rokiem życia) dotyczy na Dolnym Śląsku ok. 2% populacji,**
- **często wiąże się z problemami na rynku pracy, pogorszeniem sytuacji materialnej oraz problemami rodzinnymi, jednak nie należy zapominać o tym, że w statystykach znajdują się także uzależnieni, których sytuacja na rynku pracy jest bardzo dobra.**

⁷⁷ Dolnośląski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień na lata 2013-2016, Wrocław 2013.

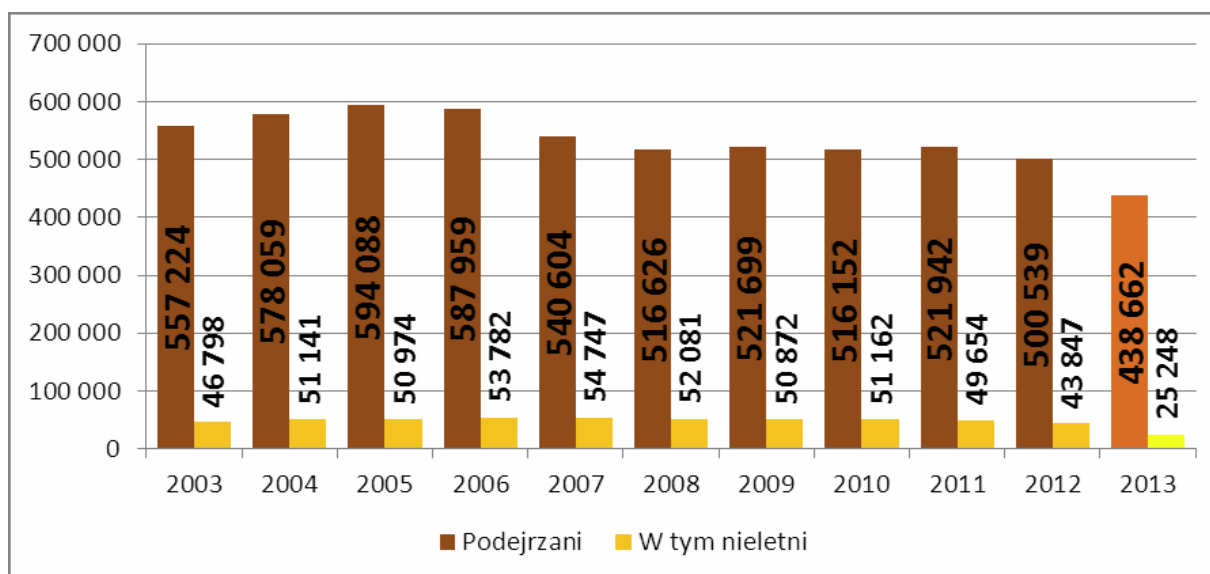
Przestępczość

Przestępczość, zwłaszcza osób nieletnich, to czynnik silnie wykluczający ze społeczeństwa, często jednak jest to problem dotyczący osób już wykluczonych społecznie lub poważnie tym wykluczeniem zagrożonych z uwagi na inne czynniki, np. ze względu na długotrwałe bezrobocie, ubóstwo i dziedziczenie biedy.

W roku 2013 sprawcami 71 754 czynów karalnych w całym kraju byli nieletni, co oznacza spadek o 23,8% w porównaniu z rokiem 2012, kiedy to było ich 94 186. W roku 2013 czyny karalne popełnione przez nieletnich stanowiły 6,8% wszystkich przestępstw stwierdzonych (w roku poprzednim odsetek ten wynosił 8,4%)⁷⁸.

W roku 2013 wśród wszystkich ustalonych sprawców przestępstw było 25 248 nieletnich (o 42,4% mniej niż w roku poprzednim, kiedy to było ich 43 847). W roku 2013 nieletni stanowili 5,8% wszystkich ustalonych podejrzanych (w roku poprzednim odsetek ten wynosił 8,8%)⁷⁹.

Liczba podejrzanych ustalonych przez policję w latach 2003-2013

Źródło: Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce, MSW 2014, s.11.

Według danych Komendy Wojewódzkiej Policji we Wrocławiu w roku 2013 zanotowano 71 642 czyny karalne popełnione przez nieletnich, co w porównaniu z rokiem wcześniejszym oznacza spadek (w roku 2012 zanotowano takich czynów 94 186). Również spadkową tendencję

⁷⁸ Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce, MSW 2014, s. 10.

⁷⁹ Ibidem.

odnotowano w zakresie zarejestrowanych podejrzanych nieletnich. W roku 2013 było ich 25 248, podczas gdy rok wcześniej aż o 16 317 mniej.

Generalnie można zauważyć, że przestępczość wśród nieletnich na Dolnym Śląsku ma tendencję malejącą. Analiza zjawiska przestępczości w ogóle ukazuje jednak inny obraz województwa dolnośląskiego. Najwyższe wartości wskaźnika zagrożenia przestępstwami ogółem w przeliczeniu na 100 tysięcy mieszkańców notowane są właśnie w województwach zachodnich, w tym na Dolnym Śląsku. W roku 2013 wskaźnik zagrożenia powyżej 3500 przestępstw w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców odnotowano w województwach: dolnośląskim i lubuskim.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na przestępczość (dopuszczanie się czynów karalnych)

- dotyczy coraz mniejszej liczby małoletnich,
- jest na Dolnym Śląsku nadal problemem, jako że region ten należy do najbardziej zagrożonych przestępstwami,
- wiąże się z innymi problemami, takimi jak ubóstwo w rodzinie (często – dziedziczenie ubóstwa) i dysfunkcje w rodzinie oraz długotrwale bezrobocie, idzie często w parze z niskim wykształceniem,
- dotyczy mniej niż 2% ludzi młodych.

Opuszczanie instytucji opiekuńczo-wychowawczych

Całodobowe i dzienne placówki opiekuńczo-wychowawcze oraz rodziny zastępcze realizują zadania w zakresie opieki i wychowania nad dziećmi oraz młodzieżą pozbawioną całkowicie lub częściowo opieki i wsparcia ze strony rodziny naturalnej.

Na Dolnym Śląsku znajduje się kilkadziesiąt placówek opiekuńczo-wychowawczych różnego typu, zgodnie z poniższym wyszczególnieniem:

Tab.21 Placówki opiekuńczo wychowawcze na Dolnym Śląsku

	Liczba ośrodków	Liczba miejsc
Placówki opiekuńczo-Wychowawcze	20	414
Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego	26	173
Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze ⁸⁰	13	152
Młodzieżowe Ośrodki Socjoterapii ⁸¹	15	146
Ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze	1	17

Źródło: ore.edu.pl; DOPS Wrocław

Największe zapotrzebowanie na miejsca w placówkach resocjalizacyjnych resortu edukacji (MOW-y i MOS-y) występuje na poziomie szkolnictwa ponadgimnazjalnego, w tym zwłaszcza na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej – tutaj liczba chętnych znacznie przewyższa liczbę miejsc⁸².

W przypadku Młodzieżowych Ośrodków Socjoterapii i Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych kierowanie wychowanków do placówek nie jest uwarunkowane regionalnie, a – dostępnością miejsc. Zatem określenie liczby placówek znajdujących się na terenie Dolnego Śląska i miejsc w nich nie wskazuje nam liczby osób młodych z tego regionu, jakie w placówkach tych się znajdują.

Placówki takie prowadzone są dla osób nieletnich, niedostosowanych społecznie, wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, codziennego życia, metod pracy, w niektórych przypadkach – wychowania i resocjalizacji. Ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze są zaś przeznaczone dla dzieci i młodzieży upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim. Podstawowy problem związany z tymi podmiotami faktu, że nie istnieje żaden system

⁸⁰ Stan na 30.09.2013 za: www.ore.edu.pl

⁸¹ Stan na 30.09.2013 za: www.ore.edu.pl

⁸² J. Kulesza, *Raport zapotrzebowania na miejsca w placówkach resocjalizacyjnych resortu edukacji w roku szkolnym 2014/2015*, ORE, Warszawa 2014

monitorowania losów młodych ludzi je opuszczających. Wiemy jednak, że opuszczanie takiej placówki oznacza uczenie się życia na nowo. W wielu przypadkach powstaje wówczas problem z takim „odnalezieniem się” w innej rzeczywistości.

Sytuacja wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych jest trudna. W analizach i opracowaniach dotyczących tego tematu podkreśla się, że osoby opuszczające instytucje, które całościowo organizowały życie jednocześnie nie ucząc specjalnie życia samodzielnego, na własny rachunek, nierzadko nie radzą sobie z codziennymi obowiązkami. W efekcie młodzi ludzie – wychowankowie tych instytucji – stają się nierzadko klientami pomocy społecznej. W podobnej sytuacji znajduje się także część młodych ludzi, którzy opuszczają rodziny zastępcze.

*Pomoc społeczna w ostatnich 3 latach przyznawana młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze z powodu braku umiejętności w przystosowaniu jest stabilna na poziomie lekko poniżej 1000 osób rocznie*⁸³. Na podstawie danych Dolnośląskiego Ośrodka Polityki Społecznej wiemy, że w roku 2013 liczba takich osób kształtowała się następująco⁸⁴:

- z indywidualnego programu usamodzielnienia skorzystały w roku 2013 1452 osoby,
- wsparcie udzielane pełnoletnim osobom opuszczającym rodziny zastępcze objęło 1205 osób, którym udzielono 10 590 świadczeń o wartości w PLN 6 287 997,
- wsparcie pełnoletnich osób opuszczających placówki opiekuńczo-wychowawcze objęło 640 osób, którym udzielono 4133 świadczenia o wartości w PLN 2 900 866,
- wsparcie pełnoletnich opuszczających inne instytucje funkcjonujące na podstawie ustawy o pomocy społecznej (art. 88 ust.1) objęło 190 osób, którym udzielono 1031 świadczeń na kwotę PLN 650 945.

Z jednej zatem strony nie jest to bardzo duża liczba i znaczący odsetek populacji dolnośląskiej młodzieży, z drugiej jednak – relatywnie duża część wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych (i podobnych) ma trudności z samodzielnym funkcjonowaniem po skończeniu 18 roku życia.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na opuszczanie instytucji o-w:

- dotyczy mniej niż 1% populacji ludzi przed 30. rokiem życia na Dolnym Śląsku (ok. 1200 – 1500 osób rocznie)
- jest czynnikiem silnie wykluczającym, co wynika z faktu, że osoby opuszczające takie instytucje „uczą się życia na nowo”
- idzie często w parze z niskim wykształceniem przy jednoczesnym braku kontynuacji nauki oraz problemami ze znalezieniem pracy.

⁸³ *Młodzi Dolnego Śląska 2013*, op. cit., s. 6-7.

⁸⁴ *Ocena zasobów pomocy społecznej na rok 2013 dla województwa dolnośląskiego*, DOPS Wrocław, 2014, s. 21-23.

Opuszczanie zakładów karnych

Byli więźniowie to także kategoria osób, które w bardzo wysokim stopniu narażone są na wykluczenie społeczne. Sytuacja wyjścia na wolność po odbyciu kary generuje bowiem wiele problemów. Trudności na rynku pracy wyrażające się m.in. brakiem ofert pracy dodatkowo wzmacniane są w przypadku tej kategorii „piętnem więźnia” (więzienna stygmatyzacja), skłonność do kontynuacji aktywności przestępczej, nałogami, a także problemami natury psychicznej.

Trudno wskazać konkretne liczby osób z danego regionu i danej kategorii wiekowej, które opuściły w określonym czasie więzienia, ponieważ takie statystyki po prostu nie są dostępne. Istniejące statystyczne zestawienia przygotowywane z częstotliwością miesięczną, kwartalną i roczną pozwalają na podanie ogólnokrajowych informacji. Należy przy tym mieć na uwadze, że odbywanie kary niewielki ma związek z miejscem zamieszkania skazanego, jako że przydziałem do więzienia nie kieruje zasada rejonizacji.

Ogółem w Polsce znajduje się 85 zakładów karnych, spośród których na Dolnym Śląsku zlokalizowanych jest 15. W zakładach tych w roku 2013 przebywało nieco ponad 78 tys. aresztowanych i skazanych. Odsetek młodocianych jest niewielki, stanowią ok. 2-3% wszystkich aresztowanych i skazanych. Pod koniec 2013 r. osadzone było łącznie 78184 osoby, z czego młodociani to: 611 osób tymczasowo aresztowanych, 1733 osoby skazane oraz 54 osoby ukarane. Wśród kobiet proporcje te przedstawiają się następująco: w ogóle osadzonych na 31.12.2013r. Było 2636 kobiet, z czego młodociane to 17 tymczasowo aresztowanych, 25 skazanych oraz 45 ukaranych.

Tab.22 Struktura aresztowanych i skazanych w roku według wieku (stan na 31.12.2013)

	OGÓŁEM		w tym		
	2012	2013	kobiety	tymczasowo aresztowani	skazani
15-16	6	1	0	1	0
17-18	406	303	9	203	100
19-21	4106	3913	73	599	3314
22-24	8649	7862	218	587	7275
25-27	9600	8927	223	662	8265
28-30	10031	9413	276	730	8683
OGÓŁEM wszystkie kategorie wiekowe	83666	78184	2588	6689	71595
% osób przed 30 r.ż. we wszystkich kategoriach ogółem	39,20	38,90	30,87	41,59	38,60

Źródło: *Roczna Informacja Statystyczna za rok 2013, Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej*, Warszawa, s. 14.

Rokrocznie więzienia opuszcza ponad 10 tysięcy osób.

Średni wymiar kary wynosi niecałe 40 miesięcy, a mediana orzeczonych kar – 24 miesiące⁸⁵, co nie jest zaskakujące, jeśli weźmiemy pod uwagę, że większość wyroków dotyczy kradzieży, kradzieży z włamaniem oraz rozbojów. Wśród aresztowanych i skazanych łącznie w roku 2013 75 705 osób aż 40 855 (czyli blisko 54%) dotyczyło takich właśnie przestępstw. Z uwagi na powyższe możemy założyć, że znaczna część aresztowanych i skazanych w roku 2013 wyjdzie w ciągu najbliższych trzech – czterech lat z więzienia. Na pracę będzie mógł liczyć co 10 – według badań pracę po opuszczeniu zakładu karnego znajduje około 10%, co najwyżej – 15% osób⁸⁶.

Więzienia w województwie dolnośląskim od początku roku do dnia 30 listopada 2014 r. opuściło 1079 osób.

⁸⁵ *Roczna Informacja Statystyczna za rok 2013, Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej*, Warszawa, s. 12.

⁸⁶ M. Korsak, *Więźniowie na rynku pracy w Polsce*, FISE, Warszawa 2008, s. 5.

Tab.23 Liczba osób w wieku 18-24 lata, które w roku 2014 opuściły zakłady karne (woj. dolnośląskie)

	Razem m 2014	I 2014	II 2014	III 2014	IV 2014	V 2014	VI 2014	VII 2014	VIII 2014	IX 2014	X 2014	XI 2014
Razem m OISW	1079	77	101	93	128	108	86	115	86	86	121	78
AŚ Dzierż oniów	112	14	7	4	10	9	7	16	9	15	16	5
AŚ Jelenia Góra	40	1	6	2	3	7	4	4	6	0	3	4
AŚ Lubań	69	8	4	6	6	2	7	3	7	10	11	3
AŚ Świdni ca	33	0	7	0	3	3	6	5	3	1	2	3
AŚ Wałbrz ych	33	0	5	4	2	5	3	1	3	2	5	3
AŚ Wrocł aw	188	12	16	14	25	22	15	18	12	15	21	18
ZK Głogó w	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	1
ZK Kłodz ko	52	5	8	6	4	13	3	2	2	4	4	1
ZK Oleśni ca	12	1	2	1	2	2	0	1	1	0	1	1
ZK Strzeli n	237	13	15	30	34	17	20	31	22	13	22	20
ZK Wołów	29	1	4	5	5	1	0	3	3	2	3	2
ZK Zaręba	15	1	1	1	1	2	0	1	1	2	4	1
ZK 1 Wrocł aw	243	19	26	19	30	23	21	27	17	21	27	13
ZK 2 Wrocł aw	12	1	0	1	3	2	0	1	0	1	2	1

Źródło: niepublikowane dane Centralnego Zarządu Służby Więziennej (Biuro Informacji i Statystyki)

W ogóle w Polsce w roku 2014 (w okresie od stycznia do listopada włącznie) było 11 159 zwolnień osób w tym przedziale wiekowym (18-24 lata).

Znaczna część z tych, co pracy nie znajdują, zasili szeregi zagrożonych wykluczeniem społecznym. Z świadczeń pomocy społecznej w związku z opuszczaniem zakładu karnego skorzystało w roku 2013 1587 osób (2 569 osób w rodzinach). Liczba ta jest stabilna: w roku 2011 było to 1518, rok później 1598, zaś prognoza Dolnośląskiego Ośrodka Polityki Społecznej przewiduje, że w roku 2014 pomoc taka zostanie udzielona 1597 osobom (2507 osobom w rodzinach)⁸⁷.

Częstym problemem osób opuszczających zakłady karne jest brak wykształcenia lub kwalifikacji. Wprawdzie mają oni możliwość uczestniczenia w nauczaniu i kursach w więzieniu, jednak nie wszyscy. W roku 2013 nauczaniem przywzięciennym objętych było 4026 osadzonych, spośród których największa liczba osób uczęszczała do szkół zasadniczych zawodowych (1123) oraz uczestniczyła w kursach kwalifikacyjnych (1022 osoby).

Niewielkie uczestnictwo w kursach i szkoleniach spowodowane jest kilkoma czynnikami. Przede wszystkim zwrócić uwagę należy na fakt, że większość skazanych ma niskie wykształcenie, wielu z nich zdobyło je zresztą również w więzieniu. Biorąc pod uwagę umiejętności, chęć do nauki i możliwości, jakie stwarza rodzaj kary i długość wyroku, większość skazanych nie korzysta z możliwości kontynuacji nauki. W tej sytuacji znacznie lepiej sprawdzałyby się kursy zawodowe, jednak tutaj pojawia się problem finansowy – zapłacić za nie musiałaby służba więzienna.

Blisko 1/3 więźniów pracuje podczas odbywania kary – w roku 2013 było to niecałe 33%. Zgodnie z obowiązującymi w Polsce przepisami więźniowie mają obowiązek pracy, jeśli zostanie im ona zaproponowana, jednak problemem jest nie tyle niechęć więźniów do pracy, ile jej brak. Największym w dodatku pracodawcą dla więźniów pozostaje samo więziennictwo (kuchnia, pralnia, warsztaty remontowe).

Ani jednak więzienne szkolnictwo (obejmujące naprawdę niewielką część aresztowanych i skazanych), ani zatrudnianie więźniów nie rozwiązuje podstawowego problemu, jakim są niskie wykształcenie i brak kwalifikacji, co rodzi w późniejszym okresie problemy na otwartym rynku pracy. Niejednokrotnie skazani nie mają za sobą także żadnych doświadczeń na rynku pracy, nie funkcjonowali na nim przez wiele lat (zarówno przed trafieniem do więzienia, jak i podczas pobytu w nim). Tymczasem rynek pracy ulega zmianom – inne są wymagania i potrzebne umiejętności.

Przeszkodą w podjęciu pracy po wyjściu z więzienia są jednak najczęściej bariery

⁸⁷ Ocena zasobów pomocy społecznej na rok 2013 dla województwa dolnośląskiego, DOPS Wrocław, 2014, s. 10.

mentalne zarówno po stronie samych byłych więźniów, jak i pracodawców. Byli więźniowie mają poczucie odrzucenia i świadomość, że nie są mile widziani przez pracodawców. Z tego też powodu dużą część pomocy postpenitencjarnej (pod względem liczby udzielonych świadczeń) obejmują programy podnoszące kompetencje społeczne. Najwięcej jednak jest świadczeń pieniężnych (35475 świadczeń o wartości łącznej 2013530 PLN), ale także rzeczowych (30304 świadczeń na łączną wartość 2238236 PLN). Nie zapobiega to jednak problemom po wyjściu z więzienia. Między innymi także dlatego, że pracodawcy są nieufni wobec byłych więźniów. Często również nie są pewni, czy wysiłek związany ze szkoleniem pracownika i przygotowaniem go do wykonywania zawodu nie zostanie zmarnowany w sytuacji ponownego wyroku⁸⁸.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na opuszczanie zakładów karnych

- dotyczy mniej niż 1% populacji ludzi przed 30. rokiem życia na Dolnym Śląsku (ok. 1200 – 1300 osób rocznie),
- jest czynnikiem silnie wykluczającym, co wynika z faktu, że osoby opuszczające takie instytucje „uczą się życia na nowo”,
- często związane jest z niskim wykształceniem oraz trudnościami w znalezieniu pracy,
- jest wynikiem stereotypowego postrzegania osób opuszczających zakłady karne przez potencjalnych pracodawców, co wpływa na niemożność znalezienia pracy,
- jest częściowo także efektem tego, że osoby opuszczające zakłady karne często nie mają motywacji, by zmienić swoją sytuację, borykają się z problemami osobistymi i rodzinnymi.

⁸⁸ *Diagnoza sytuacji osób defaworyzowanych...*, op. cit., s. 30.

Status imigranta/ członka mniejszości etnicznej

Chociaż status tych osób regulują odrębne dokumenty (Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141) i inaczej się te kategorie określa, ich sytuacja na rynku pracy jest zbliżona i często borykają się w podobnymi problemami.

Imigrantów mamy w Polsce mało, ale jest to zbiorowość zróżnicowana. O Dolnym Śląsku lubimy mówić jako o regionie wielokulturowym, jednak z mitem tym rozprawiają się liczby. Imigrantów mamy niewielu, podobnie jak przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych.

Wyniki ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego (2011) pozwalają stwierdzić, że w Województwie Dolnośląskim przebywa czasowo 4,8 tys. stałych mieszkańców innych krajów, w tym 3,7 tys. (¾ tej grupy) przebywa powyżej 3 miesięcy, a 2,9 tys. to imigranci długookresowi (przebywający co najmniej 12 miesięcy), których udział stanowi około 62%. Imigranci w województwie dolnośląskim stanowią ponad 8% ogółu spisanych w kraju imigrantów.

Wśród imigrantów przebywających w województwie powyżej 3 miesięcy w 2011 r. zarysowała się nieznaczna przewaga mężczyzn. Stanowią oni prawie 52,3% ogółu. Imigranci na Dolnym Śląsku zamieszkują głównie miasta – dotyczy to 3,2 tys. (87%), natomiast na wsi mieszka jedynie 0,5 tys. (13%).

Najliczniejszą grupę imigrantów stanowią osoby młode – ponad połowa z nich nie przekroczyła 30 roku życia, a prawie co czwarty imigrant jest w wieku 20-24 lata. Dzieci w wieku do 14 lat stanowią 7,6%. Jako że większość imigrantów na Dolnym Śląsku to osoby w wieku 20-29 lat⁸⁹ (przeważnie mężczyźni), problemy dotyczące tych osób mają przełożenie na ogólną sytuację osób kwalifikujących się do NEETów oraz osób do 29 roku życia w województwie.

Struktura imigrantów według kraju pochodzenia wskazuje, że najwięcej imigrantów przebywających w województwie dolnośląskim czasowo powyżej 3 miesięcy pochodzi z sąsiednich krajów, czyli z Ukrainy (18%) i Niemiec (blisko 14%). Niemal co 10 imigrant pochodzi z Wielkiej Brytanii. Większość imigrantów przyjeżdża do Polski w poszukiwaniu pracy.

Analiza statystyk dotyczących kraju urodzenia osób obecnie przebywających w Polsce wskazuje, że na Dolnym Śląsku mieszka także najwięcej osób spośród urodzonych na Ukrainie

⁸⁹ *Prognoza zapotrzebowania gospodarki regionu na siłę roboczą w układzie sektorowo-branżowym i kwalifikacyjno-zawodowym w województwie dolnośląskim*, AGERON/ CMSiKO, <http://obserwatorium.cmsiko.pl/sites/default/files/2011-07-26-13-24-53.pdf> [dostęp: 10.11.1014], s. 24.

(32,9%), w Niemczech (16,1%), na Białorusi (16,4%), w Rosji (21,3%) i we Francji (21,6%), przy czym w liczbie tej znajdują się nie tylko imigranci, ale także osoby należące do mniejszości narodowych i etnicznych. Łącznie osób, które urodziły się poza Polską, spisanych zostało w województwie dolnośląskim w 2011 roku 143,1 tys., co stanowi 4,9% mieszkańców regionu.

Tab. 24 Mniejszości narodowe i etniczne wg NSP 2011 w woj. dolnośląskim

kraj urodzenia		2002			2011		
		w tys.	ogółem=100%	inny kraj ogółem = 100%	w tys.	ogółem=100%	inny kraj ogółem = 100%
OGÓŁEM		2907,2	100,0	x	2915,2	100,0	x
Polska		2686,9	92,4	x	2770,1	95,0	x
	Inny kraj	189,1	6,5	100,0	143,1	4,9	100,0
W tym:	Ukraina	108,9	3,7	57,6	74,8	2,6	52,3
	Białoruś	17,8	0,6	9,4	13,8	0,5	9,6
	Niemcy	15,8	0,5	8,4	13,5	0,5	9,4
	Rosja	11	0,4	5,8	8,8	0,3	6,1
	Litwa	11,1	0,4	5,9	7,1	0,2	5,0
	Francja	8,3	0,3	4,4	6,2	0,2	4,3
	Wielka Brytania	0,1	0,0	0,1	3,7	0,1	2,6
	Nieustalone miejsce urodzenia	31,2	1,1	x	2,1	0,1	x

Źródło: *Ludność w województwie dolnośląskim. Stan i struktura demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu. Wrocław 2013, s. 53.

Pod względem kraju pochodzenia imigrantów Dolny Śląsk należy do najbardziej zróżnicowanych obszarów Polski. Dane dotyczące ewidencji ludności wskazują, z roku na rok wzrasta liczba cudzoziemców zameldowanych (na pobyt stały i czasowy). Co roku Dolnośląski Urząd Wojewódzki wydaje obcokrajowcom ponad 2,5 tysiąca pozwoleń na pobyt w Polsce.

Przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce obejmują również niewielką zbiorowość. Łącznie identyfikujemy przedstawicieli 13 mniejszości i narodowych i etnicznych w kraju ogółem. Według danych ostatniego spisu stanowią oni zaledwie 0,75% (253 273) ludności Polski, biorąc jednak pod uwagę sposób gromadzenia danych w tym spisie można uznać, że odsetek ten jest niedoszacowany. Na Dolnym Śląsku według przywołanego źródła narodowość inną niż polską zadeklarowało 1,1% spisanych.

Tab.25 Ludność według rodzaju i kolejności identyfikacji narodowo-etnicznej w 2011r.

kraj urodzenia		Identyfikacja pierwsza		Identyfikacja druga	Razem – niezależnie od liczby i kolejności deklaracji	
		Ogółem	W tym jako jedyna		Ogółem	W tym z występującą polską
OGÓŁEM		2915241	2841738	22433	2915241	x
Polska		2849789	2831597	3343	2853133	x
	Inna niż polska	14383	10142	19090	32575	21536
W tym:	łemkowska	3552	2733	1388	4940	1834
	niemiecka	1337	911	3695	5032	3989
	romska	1606	1329	427	2033	683
	rosyjska	688	419	438	1126	627
	śląska	874	567	2555	3429	2687
	ukraińska	2625	1714	1122	3747	1641
	Bez przynależności narodowo-etnicznej	57	x	x	57	x
	nieustalona	51013	x	x	51013	x

Źródło: *Ludność w województwie dolnośląskim. Stan i struktura demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu. Wrocław 2013, s. 59.

Szczególną kategorię wśród mniejszości etnicznych stanowią Romowie, których traktuje się w Polsce zgodnie z przepisami dotyczącymi mniejszości narodowych. Ustawa gwarantuje tej zbiorowości ochronę praw obywatelskich i pomoc w zachowaniu i rozwoju tożsamości kulturowej. O tym, że zbiorowość ta jest źródłem wielu problemów i z równie wieloma problemami się boryka, napisano już немало. Dla porządku należy wskazać, że główne trudności dotyczące tej zbiorowości, to:

- dziedziczone przez pokolenia bezrobocie (w znaczeniu zatrudnienia legalnego), sięgające nawet 90% członków tej mniejszości,
- bardzo niski poziom wykształcenia, częste uchylanie się od obowiązku szkolnego, występujący analfabetyzm, brak jakiegokolwiek przygotowania zawodowego,
- brak podstawowej wiedzy obywatelskiej, a także wiedzy dotyczącej zasad i praw obowiązujących na rynku pracy,
- negatywny stereotyp Romów, uznający ich za niegodnych zaufania i przypisujący szereg zachowań uznawanych za patologiczne, m.in. przestępczość (kradzieże)

– negatywne odniesienia Romów do kultury dominującej, tj. polskiej – Romowie postrzegają zasady rządzące m.in. edukacją i pracą zarobkową jako obce, niemieszczące się w ich kulturze (problem z „czystością” pracy, trudności w podporządkowaniu się)

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na status imigranta, członka mniejszości narodowej lub etnicznej

- dotyczy ok. 5% młodych mieszkańców regionu,
- wynika z problemów adaptacyjnych, nieznajomości języka oraz pozostawania bez pracy lub pracy „na czarno”, także z wykonywania pracy poniżej posiadanych kwalifikacji,
- częściej dotyczy na Dolnym Śląsku mężczyzn niż kobiet,
- w szczególnie trudnej sytuacji znajdują się przedstawiciele mniejszości romskiej, którzy w największym stopniu - z różnych powodów – dotknięci są problemami edukacyjnymi oraz na rynku pracy.

Ubóstwo

Ubóstwo i wykluczenie społeczne współwystępują ze sobą na tyle często, że przez niektórych badaczy są wręcz ze sobą utożsamiane, co znajduje wyraz licznych w publikacjach na temat wykluczenia społecznego, które analizują przede wszystkim dane dotyczące ubóstwa, a także w konstruowanych wskaźnikach wykluczenia społecznego, które za bazowe przyjmują informacje na temat wysokości dochodu gospodarstwa domowego oraz możliwych do zrealizowania w ramach tego dochodu potrzeb danego gospodarstwa,

Nie są jednak to jednak problemy, zjawiska tożsame. *W dyskursie nad powiązaniem między ubóstwem a ekskluzją wątpliwości znikają, gdy analiza dotyczy jedynie biedy ekonomicznej. Ubóstwo jest wówczas jednoznaczne z wykluczeniem w sensie ekonomicznym. (...) Natomiast gdy rozważania dotyczą pozaekonomicznych aspektów życia, ekskluzja społeczna nie musi być równoznaczna z niedostatkiem materialnym. Zasięg badań rozszerza się wówczas o kategorie inne niż tylko ekonomiczne, takie jak np. polityczne, społeczne czy świadomościowe⁹⁰. Jak zauważa D. Moroń: Wykluczenie społeczne powiązane jest z ubóstwem w tym sensie, że najbardziej podatni na procesy marginalizacji są właśnie ludzie biedni. Jednakże nie sposób postawić znaku równości pomiędzy biedą a wykluczeniem społecznym. Ubóstwo jest ważnym, ale nie jedynym powodem ekskluzji⁹¹.*

Podstawowy problem w przypadku określenia ubóstwa wiąże się – podobnie jak w przypadku wykluczenia społecznego w ogóle – z jego pomiarem, tj. doбором wskaźników i danych. Zasadniczo jednak w tych miarach uwzględniane są dane dotyczące dochodu. Jednak zasięg i granica ubóstwa będą różne w zależności od tego, jaką przyjmiemy miarę.

Pierwsza, którą można się posłużyć, to miara ubóstwa relatywnego. Tutaj za ubogie uznawane są te gospodarstwa domowe, których wydatki wynoszą poniżej 50% średnich miesięcznych wydatków ogółu gospodarstw domowych.

Druga (a właściwie druga i trzecia) odnosi się do pomiaru bezwzględnego (absolutnego) i bazuje na ustawowej granicy ubóstwa oraz granicy ubóstwa skrajnego, czyli minimum egzystencji. Za rok 2013 wyniosło dla osoby gospodarującej samotnie 541,91zł, dla osoby żyjącej w rodzinie 462,71zł⁹². Ponadto stosuje się jeszcze tzw. minimum socjalne. Obecnie (za

⁹⁰ M. Raczkowska, *Ekskluzja społeczna na obszarach wiejskich w Polsce* [w]: „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 99, z. 4, SGGW 2012, s. 50.

⁹¹ D. Moroń, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne* [w:] *Analiza zagrożeń społecznych dla Dolnego Śląska. Wykorzystanie wyników sondaży społecznych w różnych obszarach życia do prognozowania zagrożeń społecznych w regionie*, Wrocław 2010, s. 58.

⁹² Dokładne dane i wyliczenia w zależności od liczby osób w rodzinie i źródeł utrzymania gospodarstwa domowego: http://www.fzz.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=5936:minimum-egzystencji-w-polsce-to-ok-400-500-z-miesiecznie&catid=5:aktualnoci-fzz&Itemid=12 [informacja z IV 2014,

rok 2013) wynosi ono wg szacunków IPISS⁹³ 1078zł dla osoby samotnej w wieku produkcyjnym i 841zł na osobę w przypadku rodziny z trójką dzieci i jest wyższe niż wcześniej przedstawione wskaźniki. W uzasadnieniu kwoty minimum socjalnego wskazuje się, że jest ona odpowiednia do zaspokojenia na minimalnym poziomie wszystkich niezbędnych do życia oraz funkcjonowania w społeczeństwie potrzeb, jednocześnie nie pozwala na nic więcej, przez co niesie za sobą ryzyko wykluczenia społecznego⁹⁴.

Różnice między tymi trzema sposobami pomiaru wskazują dane dotyczące osób żyjących w ubóstwie obliczone właśnie z uwzględnieniem tych różnych granic (tabela poniżej).

Ubóstwo to zjawisko, które w sposób szczególnie dotkliwy odczuwają dzieci i młodzież. *Dzieciństwo i młodość to dwa pierwsze etapy ludzkiego życia. Od ich jakości zależy to, jak się potoczy życie dorosłe (25+). Dzieci rodzą się w różnych rodzinach i w różnych społecznościach lokalnych. Rodziny te i społeczności mogą być wielowymiarowo zamożne w różnorodne kapitały i włączone do różnorodnych sieci kontaktów lub wielowymiarowo ubogie i społecznie wykluczone i izolowane. Status materialny i niematerialny dzieci jest taki, jak rodzin i społeczności, w których się urodziły i w których dorastają. Z tego oczywistego faktu wynika ryzyko odtwarzania nierówności w kolejnych pokoleniach. Dzieci z zamożnych i włączonych rodzin, jako osoby dorosłe też są zamożne i włączone, a dzieci z rodzin ubogich i wykluczonych, gdy dorastają są w podobnej sytuacji jak ich rodzice. Podstawowym ideałem współczesnych społeczeństw jest równość szans życiowych. Realizuje się ona wtedy, gdy nierówności startu są niwelowane w trakcie dzieciństwa, na co dowodem jest ograniczenie zjawiska dziedziczenia statusu po rodzicach do minimum*⁹⁵.

Według wyliczeń zgodnych z metodologią przyjętą dla potrzeb strategii Europa 2020 w Polsce ubogich lub wykluczonych dzieci (w wieku 0-17) było ponad 2,1 miliona, co stanowiło blisko 1/3 dzieci w tym wieku.

Jaki odsetek polskich rodzin to rodziny ubogie? Jest on zróżnicowany w zależności od przyjętego kryterium. Warto jednak zauważyć, że sytuacja Dolnego Śląska jest korzystniejsza niż w Polsce ogółem.

dostęp: 15.11.2014].

⁹³ Dane za II kwartał z czerwca 2014r., <https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-socjalne> [dostęp: 15.11.2014].

⁹⁴ D. Moroń, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne...*, op. cit., s. 60.

⁹⁵ *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu...*, op. cit., s. 11.

Tab.26 Osoby żyjące poniżej granicy ubóstwa w zależności od stosowanej miary

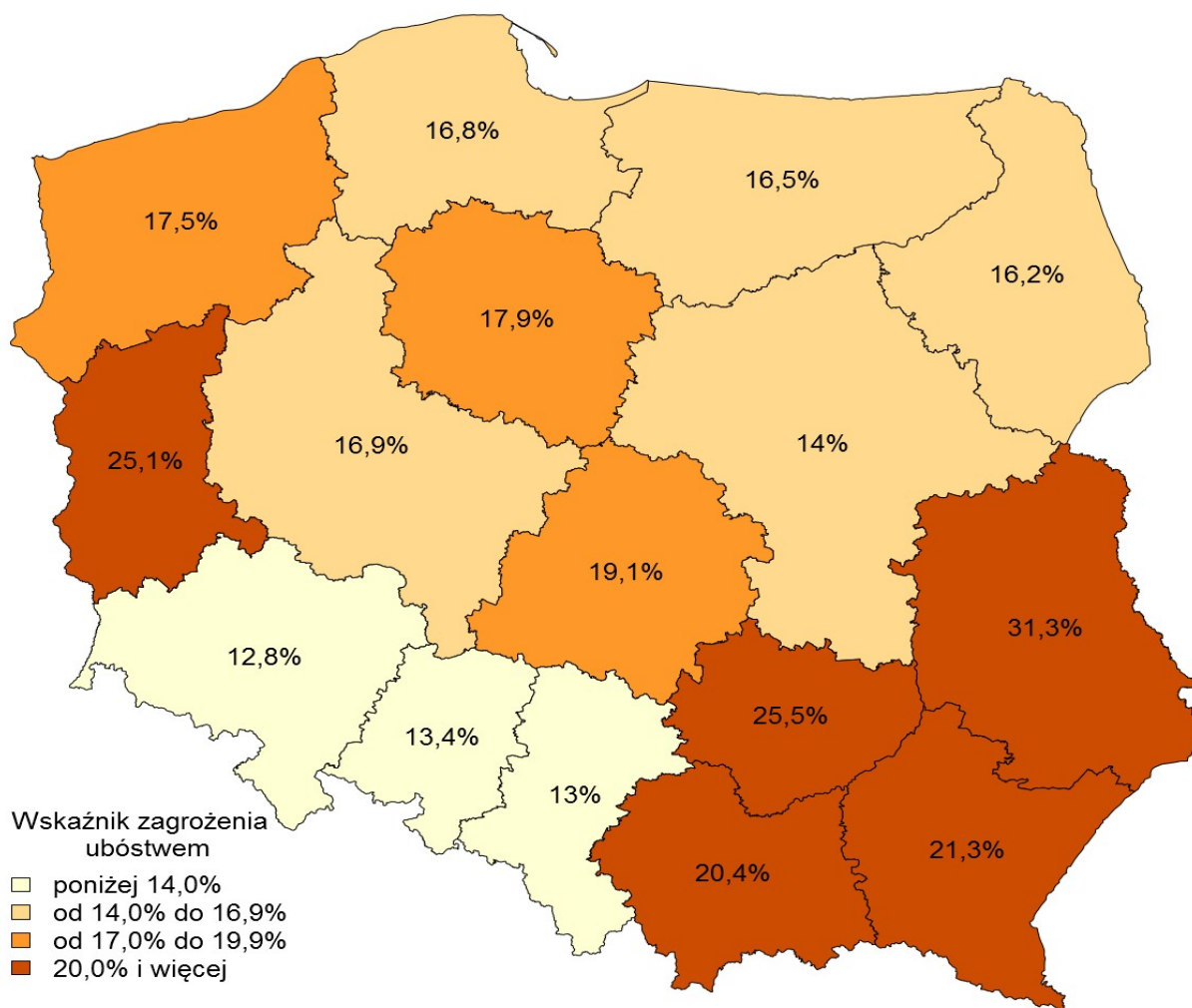
	% osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej								
	minimum egzystencji			relatywnej granicy ubóstwa			ustawowej granicy ubóstwa		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013
POLSKA	6,8	6,8	7,4	16,9	16,3	16,2	6,6	7,2	12,8
Woj. dolnośląskie	4,7	4,6	5,1	13,7	12,2	12,1	5,1	5,1	8,9

Zródło: opracowanie własne na podstawie *Ubóstwo ekonomiczne w Polsce w 2013r. Informacja sygnalna*, GUS, Warszawa 2014, s. 16.

Przy zastosowaniu nowej metodologii (Europa 2020) odsetki prezentują się inaczej, jednak nadal województwo dolnośląskie wypada korzystnie na tle średniej krajowej.

Zarówno wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, jak i wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym jest na Dolnym Śląsku niższy niż średnio w Polsce⁹⁶, nie jest jednak na tyle niski, by móc orzekać, że tego regionu problem nie dotyczy lub dotyczy w stopniu niewielkim. Jednak województwo dolnośląskie znajduje się w grupie 4 województw (razem z opolskim, śląskim i mazowieckim), których mieszkańcy są najmniej dotknięci problemem ubóstwa.

⁹⁶ Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu..., op. cit., s. 7.

Źródło: Mapy ubóstwa na poziomie podregionów w Polsce z wykorzystaniem estymacji pośredniej, GUS, Poznań 2013

Analizując (...) oddzielnie każdy z trzech podwskaźników budujących główny miernik, należy podkreślić trudną sytuację Dolnego Śląska. O ile kryterium nr 1: wskaźnik zagrożenia ubóstwem, rozumiany jako odsetek osób/rodzin, których dochód jest niższy niż 60% mediany dochodów w Polsce, ukształtował się w dolnośląskim na najniższym w kraju, bo 12,8% poziomie, o tyle wskaźnik zagrożenia pogłębioną deprywacją materialną oraz miernik niskiej intensywności pracy przedstawiają odmienny obraz regionu. Pogłębiona deprywacja oznacza niemożność zaspokojenia z powodów finansowych co najmniej 4 z 9 podstawowych potrzeb⁹⁷. W

⁹⁷ Do podstawowych potrzeb zalicza się: 1) opłacenie tygodniowego wyjazdu wszystkich członków gospodarstwa domowego na wypoczynek raz w roku, 2) spożywanie mięsa, ryb (lub wegetariańskiego odpowiednika) co drugi dzień, 3) ogrzewanie mieszkania odpowiednio do potrzeb, 4) pokrycie niespodziewanego wydatku (w wysokości odpowiadającej miesięcznej wartości granicy ubóstwa relatywnego, przyjętej w danym kraju, w roku poprzedzającym badanie), 5) terminowe opłaty związane z mieszkaniem, spłaty rat i kredytów, 6) posiadanie

sytuacji takiej znajduje się 8,5% Dolnoślązaków, plasując województwo na odległej 15 pozycji w kraju. Ostatni ze wskaźników mierzy czas pracy członków rodziny. Jeżeli jest on niższy niż 20% pełnego rocznego czasu pracy, wówczas rodzina wykazywana jest w tym mierniku/ w regionie sytuacji takiej doświadcza 16% mieszkańców, podczas gdy 11 województw skuteczniej rozwiązuje ten problem⁹⁸.

Na podstawie wyników badań GUS opublikowanych w roku 2014⁹⁹ można wskazać kilka czynników mających wpływ na zasięg ubóstwa. Wśród osób najbardziej zagrożonych ubóstwem wskazuje się gospodarstwa domowe utrzymujące się ze źródeł niezarobkowych.

Własne źródło utrzymania posiadało wg danych z NSP 2011 66,5% mieszkańców województwa, z czego 28,4% – źródła niezarobkowe. *Biorąc pod uwagę źródła utrzymania ludności, można zauważyć wyraźne różnice ze względu na płeć. Kobiety częściej niż mężczyźni posiadają źródła niezarobkowe (odpowiednio: 32,7 % oraz 23,8% osób posiadających własne źródło utrzymania), nieco częściej pozostają na utrzymaniu, ale różnica jest niewielka (odpowiednio: 28,9 % oraz 27,4%)¹⁰⁰.* W gospodarstwach domowych z osobą długotrwale bezrobotną stopa ubóstwa skrajnego była dwukrotnie wyższa od średniej w Polsce. Istotne jest również, że ryzyko zagrożenia ubóstwem jest wyższe w przypadku wykonywania nisko płatnej pracy.

Wśród pozostałych czynników mających wpływ na zasięg ubóstwa znajdują się poziom wykształcenia, liczebność gospodarstwa domowego oraz stan zdrowia. Nadal również większy odsetek zagrożonych ubóstwem to mieszkańcy wsi. Kategoria bardzo zagrożona ubóstwem to rodziny wielodzietne. Co ważne – ubóstwem ekonomicznym zagrożeni są w dość dużym stopniu właśnie ludzie młodzi. W roku 2013 wskaźnik zagrożenia ubóstwem skrajnym wśród dzieci i młodzieży do lat 18 wyniósł 10%. To dużo, a jeśli weźmiemy pod uwagę, że część tych młodych ludzi (ale także tych, których zagrożenie to na razie nie dotyczy) w najbliższym okresie zetknie się z problemami na rynku pracy, zwiększa się prawdopodobieństwo, że trafią do kategorii ubogich.

Ryzyko zagrożenia ubóstwem zwiększa również obecność osoby niepełnosprawnej w gospodarstwie domowym. Stopa ubóstwa skrajnego wśród osób w gospodarstwach domowych z co najmniej jedną osobą niepełnosprawną wyniosła ok. 11%, podczas gdy odsetek osób zagrożonych ubóstwem w gospodarstwach domowych bez osób niepełnosprawnych kształtował się w ubiegłym roku na poziomie 6%.

telewizora kolorowego, 7) posiadanie samochodu, 8) posiadanie pralki, 9) posiadanie telefonu (stacjonarnego lub komórkowego)

⁹⁸ *Dolnośląska Strategia Integracji Społecznej na lata 2014-2020*, op. cit., s. 51.

⁹⁹ *Ubóstwo ekonomiczne w Polsce w 2013r.*, GUS, Warszawa 2014.

¹⁰⁰ *Narodowy Spis Powszechny 2011 ...*, op. cit., s. 46.

Ubóstwo pozostaje podstawowym powodem korzystania z pomocy społecznej. Z powodu ubóstwa w roku 2013 wsparcie otrzymało aż 52 791 rodzin (119 486 osób w rodzinach) z łącznej liczby 172 724 rodzin. Następnym w kolejności powodem było bezrobocie, z przyczyny którego wsparciem objęto aż 49 781 rodzin (126 229 osób w rodzinach). W obydwu przypadkach liczba udzielonych świadczeń wzrosła w stosunku do roku poprzedniego.

Istotne jest, że znaczna część korzystających z pomocy społecznej to osoby korzystające długotrwale. W roku 2013 odsetek takich właśnie długotrwałych świadczeń w województwie dolnośląskim wyniósł prawie 43%.

Tab. 27 Rodziny i osoby objęte pomocą społeczną wg przyczyn

	2011	2012	2013	Prognoza 2014
Ubóstwo				
Liczba rodzin	50 582	50 936	52 971	53 466
Liczba osób w rodzinach	115 846	113 742	119 486	120 160
Bezrobocie				
Liczba rodzin	48 006	47 926	49 781	50 140
Liczba osób w rodzinach	122 785	122 160	126 229	126 631
Niepełnosprawność				
Liczba rodzin	38 720	41 262	39 601	40 878
Liczba osób w rodzinach	67 859	69 478	66 426	68 071
Długotrwała lub ciężka choroba				
Liczba rodzin	27 599	27 215	27 969	28 218
Liczba osób w rodzinach	53 179	51 267	53 511	54 271
Bezradność (problemy)				
Liczba rodzin	16 570	15 611	15 481	15 426
Liczba osób w rodzinach	53 454	51 178	51 433	51 225
alkoholizm				
Liczba rodzin	6 995	6 646	6 783	6 940
Liczba osób w rodzinach	13 776	12 477	12 632	12 898
narkomania				
Liczba rodzin	374	360	440	485
Liczba osób w rodzinach	532	523	688	762
Potrzeba ochrony macierzyństwa				
Liczba rodzin	5 701	6 020	6 296	6 451
W tym wielodzietność				
Liczba rodzin	3 203	3 324	3 712	3 839
Bezdomność				
Liczba rodzin	2 890	3 110	3 193	3 234
Liczba osób w rodzinach	3 533	3 847	3 835	3 847
Opuszczenie zakładu karnego				

Liczba rodzin	1 518	1 598	1 587	1597
Liczba osób w rodzinach	2 292	2 503	2 569	2 507
Zdarzenia losowe				
Liczba rodzin	627	656	619	495
Liczba osób w rodzinach	1 573	1 606	1 575	1 375
Kłęski żywiołowe i ekologiczne				
Liczba osób	379	239	1082	314
Sieroctwo				
Liczba rodzin	102	121	505	310
Liczba osób w rodzinach	291	390	1220	868
Przemoc w rodzinie – ofiary przemocy				
Liczba osób	2 035	2 274	3 201	3 438
Liczba rodzin	1 320	1 201	1 051	1 145
Liczba osób w rodzinach	3 672	2 849	2 595	2 844
Przemoc w rodzinie – sprawcy przemocy				
Liczba osób	1 933	1 681	2 008	2 133

Źródło: *Ocena Zasobów Pomocy Społecznej w Gminach i Powiatach województwa dolnośląskiego w 2013r.*, Wrocław 2014, s. 11-13.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym ze względu na ubóstwo:

- jest to czynnik silnie wykluczający (często nawet utożsamiany z wykluczeniem społecznym),
- dotyczy blisko 1/3 populacji młodzieży nieletniej i ok. 13% ogółu społeczeństwa, w tym osób młodych do 30. roku życia,
- może dotyczyć dwukrotnie większej części populacji (ok. 25%), jako że taka część pełnoletnich mieszkańców województwa dolnośląskiego posiada niezarobkowe źródła utrzymania, co jest jednym z podstawowych czynników decydujących o występowaniu ubóstwa – czynnik ten w większym stopniu dotyczy kobiet,
- częściej mamy z nim do czynienia w przypadku rodzin wielodzietnych oraz w przypadku gospodarstw domowych osób samotnie wychowujących dziecko (dzieci),
- ma w dużej mierze charakter dziedziczny,
- często wiąże się z niską motywacją do zmiany *status quo*.

Scharakteryzowane wyżej przyczyny wykluczenia społecznego i współwystępujące zjawiska do wykluczenia prowadzące ukazują zróżnicowanie zbiorowości, której problem ten dotyczy. Analizując zagadnienie wykluczenia społecznego w odniesieniu do młodych ludzi, dotykamy problemu ich nieuczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym, przebywania poza głównym nurtem społeczeństwa, ich bierności. Zasadniczo pozostająca poza nurtem społecznego życia młodzież to osoby, które nie uczą się i nie pracują, jednak również nie uczestniczą w różnego rodzaju formach podnoszenia kwalifikacji bądź ich zmiany – szkoleniach,, kursach itp. *W Polsce wstępnie oszacowany odsetek młodych ludzi w takiej sytuacji wynosił w 2011 r. 11,6%, głównie dotyczy to młodzieży w wieku 18-24 (...). W liczbach bezwzględnych było to wówczas 590,4 tys. (odsetek osób w grupie wiekowej 15-24). Odsetek bezrobotnej młodzieży liczony w stosunku do liczby osób w tym przedziale wiekowym wynosił w 2011 r. 8,7%, co stanowiło 442,8 tys. młodych ludzi. Obie liczby zwiększają się od 2008 r.¹⁰¹*

Badania nad zagadnieniem NEET (czyli tzw. młodych biernych - osób między 15 a 24 rokiem życia, które nie uczą się, nie pracują i nie uczestniczą w szkoleniach – *not in employment, education or training*) dostarczają danych, które potwierdzają, że czynniki uznawane tradycyjnie za prowadzące do wykluczenia społecznego są również takimi, co zwiększają prawdopodobieństwo trafienia młodych ludzi do kategorii NEET. Wśród tych czynników wskazać bowiem można:

- 1) niepełnosprawność – osoby zgłaszające pewien rodzaj niepełnosprawności mają o 40% większe szanse na przynależność do NEET;
- 2) status imigranta – młodzi ludzie ze środowisk imigracyjnych są o 70% bardziej narażeni na trafienie do tej kategorii niż inni;
- 3) niskie wykształcenie – tutaj osoby niskim wykształceniem się legitymujące mają trzykrotnie większe szanse na znalezienie się w kategorii NEET;
- 4) zamieszkiwanie obszarów peryferyjnych – ten czynnik zwiększa prawdopodobieństwo przynależności do NEET 1,5 raza;
- 5) ubóstwo – młodzi ludzie z gospodarstw domowych osiągających niskie dochody ma większe szanse na znalezienie się w kategorii NEET niż młodzież z gospodarstw domowych ze średnimi dochodami;
- 6) sytuacja rodzinna/ problemy rodzinne: o 17% prawdopodobieństwo trafienia do grupy NEET mają młodzi ludzie, których rodzice doświadczyli problemu bezrobocia, dwa razy częściej znajdują się wśród osób przynależnych do tej kategorii takie, których rodzice legitymizują się

¹⁰¹ Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu..., op. cit., s. 14.

niskim wykształceniem, a o ok. 1/3 prawdopodobieństwo zasilenia szeregów NEET mają młodzi ludzie, których rodzice wzięli rozwód.

Czy są czynniki, które w większym stopniu niż inne narażają określone kategorie osób na wykluczenie społeczne?

Na takie pytanie bardzo trudno jest udzielić odpowiedzi, a to z uwagi na dwie podstawowe kwestie. Po pierwsze wykluczenie społeczne to nie jakaś stała, a pewien proces – zmian, przeobrażeń, skutkujących pozostawianiem na marginesie bieżących wydarzeń. Ten procesualny charakter zjawiska wyklucza możliwość ostatecznego orzekania o tym, co jest dla jego wystąpienia najważniejsze i najbardziej istotne. Po drugie wykluczenie społeczne jest wielowymiarowym i złożonym zjawiskiem. Sedno wykluczenia społecznego tkwi w nakładających się i wzajemnie przenikających procesach i czynnikach, które sprawiają, że dana kategoria osób znajduje się w sytuacji zagrożenia wykluczeniem. Uznanie któregoś z czynników za ważniejszy i przez to taki, którym zająć się należy w pierwszej kolejności, byłoby bardzo ryzykowne i trudne do obronienia. Także dlatego, że nie mamy żadnych mierników, które pozwoliłyby sprawdzić, na ile który czynnik wyklucza.

Ilościowy ogląd zjawiska skłaniałby do wniosku, że czynnikami, którym należy przeciwdziałać w pierwszej kolejności są te, co dotyczą największego odsetka interesującej nas populacji. W efekcie uznalibyśmy, że zamieszkiwanie na obszarach peryferyjnych, bezrobocie oraz ubóstwo w rodzinach są tutaj najważniejsze, bo dotyczą największej liczby osób. Z drugiej jednak strony nie mamy odpowiedzi na pytanie o to, co jest bardziej wykluczające (o ile takiego można w tym kontekście użyć sformułowania): niepełnosprawność czy zamieszkiwanie obszarów wiejskich? Bezrobocie czy opuszczanie placówki opiekuńczo-wychowawczej? Danymi, które pozwoliłyby na ustalenie tego, niestety nie dysponujemy.

Tab 28. Odsetki młodych ludzi dotkniętych określonymi problemami społecznymi

Tab. 26. Ciepłota miłości i radzi dotkniętych określonymi problemami społecznymi

wyszczególnienie	15-17 lat	18 – 24 lata	25 – 29 lat
Przedwczesne kończenie nauki	5-7%	x	x
Bezrobocie	x	17,20%/ 25%	ok. 11%
Trudności na rynku pracy	x	13-15%	13-15%
Niepełnosprawność	ok. 13%		
Czynnik terytorialny	x	ok. 40%	ok. 40%
Uzależnienia/ zagrożenie uzależnieniem	ok. 2-3%		
Opuszczanie placówek opiekuńczo-wychowawczych	x	mniej niż 1%	x
Opuszczanie zakładów karnych	x	mniej niż 1%	
Status imigranta/ członka mniejszości narodowej lub etnicznej	ok. 5%		
Problemy w rodzinie, rodziny dysfunkcyjne	ok.15 - 20%		
Ubóstwo	ok. 33%	12,80%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy danych zastanych użytych w raporcie

Biorąc jednak pod uwagę właśnie charakter zjawiska wykluczenia społecznego oraz współwystępowanie określonych przyczyn, zgodzić się wypada, że najważniejszym problemem młodych ludzi – i największym dla nich zagrożeniem – jest bierność. Nie chodzi tylko o bierność zawodową: pozostawanie bez pracy może czasami wiązać się z uczestnictwem w edukacji, czasami jest po prostu pewnym okresem przestoju w życiu, w którym to okresie planuje się dalsze działania, planuje ścieżkę, czy po prostu – oczekuje na możliwość kontynuacji nauki w szkole, w której z takiego czy innego powodu nie było miejsca. Jednak przedłużający się okres zawodowej lub edukacyjnej bierności ma negatywne konsekwencje: utrwala negatywne wzorce funkcjonowania w sferze edukacji i sferze zawodowej, przekłada się na sferę materialną oraz sytuację na rynku pracy (brak kwalifikacji, wykształcenia, zniechęcenie do aktywnego uczestnictwa w rynku pracy itp.). Wszystko to znajduje również na niższe zaufanie i zaangażowanie społeczne.

Wydaje się zatem, że właśnie problem bierności młodych ludzi jest problemem podstawowym do rozwiązania. Chodzi zatem o wypracowanie takich sposobów postępowania, by zapewnić ludziom młodym pracę lub możliwość nabycia albo poprawy (albo zmiany) kwalifikacji, wykształcenia. Każdorazowo jednak za problemem z biernością wydają się stać problemy innej natury: niepełnosprawność, zamieszkiwanie obszarów peryferyjnych, dysfunkcyjność rodzin, opuszczanie placówek opiekuńczo-wychowawczych, zakładów karnych czy wreszcie – ubóstwo, które nierzadko jest na początku i na końcu tej drogi. W związku z powyższym proponowane rozwiązania w obszarze przeciwdziałania bierności edukacyjnej lub

zawodowej młodych ludzi uwzględniać powinny dokładnie rozpoznane przyczyny tej bierności. Nie ma uniwersalnych rozwiązań na problem zagrożenia wykluczeniem społecznym i społecznej ekskluzji.

VI Sposoby dotarcia do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym lub wykluczonej społecznie – potencjalnych uczestników projektów

Jednym z trudniejszych zadań w projektach skierowanych do osób wykluczonych społecznie lub tym wykluczeniem zagrożonych jest rekrutacja uczestników.

Osoby wykluczone społecznie niechętnie włączają się w jakąkolwiek aktywność na polu społecznym i zawodowym. Barięrom w podjęciu jakiejkolwiek aktywności przez potencjalnych uczestników projektu towarzyszy zwykle całe spektrum obaw, związanych ze zmianą obecnej sytuacji, do której osoby te już się przyzwyczały i którą bardzo często z trudem zaakceptowały¹⁰².

Warto przy tym mieć na uwadze, że projekty w ramach programu „Gwarancje dla Młodzieży” kierowane są nie tylko do osób już wykluczonych społecznie, ale także do tych znajdujących się w „grupie ryzyka”, w zbiorowości zagrożonej wykluczeniem.

Treść tej części opracowania przygotowana została w oparciu o informacje zawarte w istniejących dokumentach urzędowych, w tym zwłaszcza w poradniku dla beneficjentów realizujących projekty skierowane do osób wykluczonych społecznie i zagrożonych wykluczeniem w poprzednim okresie programowania (2007-2013): *Poradnik dotyczący realizacji wsparcia dla osób wykluczonych społecznie oraz zagrożonych wykluczeniem społecznym w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, Warszawa 2009, poradniku *Działania aktywizujące osoby znajdujące się w trudnej sytuacji na śląskim rynku pracy. Najważniejsze wnioski i rekomendacje* (M. Majka, CDS, Kraków) oraz poradniku PFRON: *Wsparcie osób niepełnosprawnych ruchowo na rynku pracy II – podręcznik dobrych praktyk*, PFRON, Warszawa 2011.

Ważnym źródłem były również informacje pochodzące od praktyków: osób pracujących w instytucjach i organizacjach zajmujących się osobami wykluczonymi społecznie lub wykluczeniem zagrożonych oraz tych, które w jakikolwiek inny sposób angażują się w zagadnienia związane z interesującą nas kwestią, np. pracując przy realizacji projektu skierowanego do osób wykluczonych społecznie, dokonując ewaluacji takiego projektu¹⁰³. Informacje takie pozyskiwane były także z forów internetowych, na których doświadczenia i porady wymieniały osoby realizujące wsparcie dla osób wykluczonych społecznie lub zagrożonych wykluczeniem oraz osoby znajdujące się w tych kategoriach (tutaj zwłaszcza osoby

¹⁰² *Poradnik dotyczący realizacji wsparcia dla osób wykluczonych społecznie oraz zagrożonych wykluczeniem społecznym w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, Warszawa 2009, s. 35.

¹⁰³ Zob. M. Szczepański, A. Śliz, I. Damboń-Kandziora, M. Kalski, *Innowacyjne wsparcie dla Ciebie. Analiza problematyki projektu*, Opole 2011, J. M. Zabielska, *Wykluczeni i wykluczenie społeczne w oczach pracowników samorządowych. Analiza problemu i skuteczne metody przeciwdziałania*, FUDA, Lublin 2010

niepełnosprawne¹⁰⁴, bezrobotna młodzież 18-24 lata¹⁰⁵). Ponadto wykorzystano informacje przekazane przez praktyków zajmujących się m. in. osobami należącymi do grupy docelowej „Gwarancji dla Młodzieży” podczas spotkań organizowanych przez Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy w Wałbrzychu, Legnicy i Jeleniej Górze oraz Wrocławiu.

Podczas spotkań informacyjnych zwrócono uwagę na szereg problemów, jakie mogą mieć miejsce w związku z realizacją projektów konkursowych. Były to:

- 1)nieznajomość programu „Gwarancji dla młodzieży” ani wśród potencjalnych projektodawców, ani wśród potencjalnych uczestników,
- 2)stereotypowe podchodzenie do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, uprzedzenia, które uniemożliwią efektywne działania (np. problem z organizacją stażu dla byłych więźniów, niechęć pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych lub osób długotrwale bezrobotnych),
- 3)niechęć potencjalnych uczestników do wzięcia udziału w projekcie – w tym miejscu zwracano uwagę przede wszystkim na kategorie „trudnych” uczestników, np. osoby socjalizowane w rodzinach ubogich, utrzymujących się z zasiłków. Uczestnicy tacy z jednej strony mogą nie wyrażać zainteresowania udziałem w projekcie, jako że nie są zainteresowani zmianą *status quo*, z drugiej – mogą rezygnować z udziału na którymś etapie realizacji projektu. Z uwagi na to szczególnie należy skupić się na kwestii motywacji,
- 4)brak możliwości przystąpienia do projektu potencjalnych uczestników – tutaj wskazywano, że poza odpowiednim nastawieniem istotne jest również stosowanie określonych zachęt do udziału w projekcie, a także zadbanie o szereg usług okołoprojektowych,
- 5)brak wiedzy na temat sposobów dotarcia do potencjalnych uczestników, ponieważ instytucje, które zajmują się osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym lub wykluczonymi społecznie nie mogą z uwagi na obowiązujące przepisy prawne przekazać informacji na temat tych osób, ich adresów, bazy kontaktów itp.,
- 6)dofinansowanie projektu, który nie jest odpowiedzią na realne problemy danej zbiorowości – tutaj podkreślano, że często przy tworzeniu projektu wnioskodawca skupia się na danych dotyczących całego regionu, które jednak nie muszą mieć przełożenia na konkretną lokalną zbiorowość (gmina, powiat).

W odpowiedzi na stwierdzone wyżej problemy formułowane były przykładowe zalecenia, które zostały opisane w punktach poniżej oraz użyte następnie do formułowania rekomendacji. Działania, jakie powinny towarzyszyć wdrażaniu programu GdM, to przede

¹⁰⁴<http://www.ofon.net>, <http://www.ipon.pl/forum/>

¹⁰⁵ <http://www.mojebezrobocie.pl/>, http://f.kafeteria.pl/temat/osoby-bezrobotne-dlaczego-jestescie-bezrobotni-p_5089370

wszystkim:

1) Kampania społeczna informująca o programie – istnieje potrzeba poinformowania społeczeństwa (w tym potencjalnych wnioskodawców oraz uczestników projektów) o realizowanych działaniach. Jej celem byłoby zainteresowanie programem jak najszerszej części społeczeństwa, co zapewni rozpoznawalność projektu.

2) Kampania społeczna dotycząca NEET (i szerzej – osób wykluczonych społecznie i tym wykluczeniem zagrożonych) – potrzeba taka wynika z kilku podstawowych problemów powszechnie występujących zarówno w potocznym odbiorze, jak i w dyskursie publicznym w przypadku tej kategorii osób:

(1) wykluczenie społeczne ma **zawsze przyczyny zewnętrzne w stosunku do jednostki**, jest zjawiskiem uwarunkowanym strukturalnie. Nawet jeśli przyczyna wykluczenia społecznego występuje na poziomie jednostki i w odniesieniu do niej jest identyfikowana, nie oznacza, że wykluczenie społeczne tejże jest przez nią zdeterminowane. Innymi słowy – nie ma osób zagrożonych wykluczeniem lub wykluczonych społecznie na własne życzenie – np. osoby niepełnosprawne stanowią kategorię zagrożoną w stopniu bardzo wysokim wykluczeniem społecznym, jednak nie tyle ich niepełnosprawność jest tego determinantą, a raczej brak odpowiednich rozwiązań na poziomie systemowym. Dlatego też warto zwracać na język projektów, przekazów informacyjnych i innych wiadomości na każdym poziomie wdrażania programu tak, by nie pojawiały się w nim sformułowania wskazujące na jednostkowe uwarunkowanie (np. przyczyna wykluczenia społecznego leży po stronie pracownika/pracodawcy itp.),

(2) warto zwrócić uwagę także na sposób mówienia o osobach zagrożonych wykluczeniem społecznym lub wykluczonych. Po pierwsze – są to dwie różne kategorie. Po drugie – każda z nich jest wewnętrznie bardzo zróżnicowana. Wymaga to wypracowania odmiennych podejść i sposobów postępowania, a także zindywidualizowanych rozwiązań projektowych,

(3) wykluczenie społeczne jest zjawiskiem wielowymiarowym, trudno ustalić i wskazać jedną konkretną jego przyczynę, trudno tym samym mówić, że ktoś jest wykluczony, bo np. jest niepełnosprawny. Wykluczenie społeczne jest pewnym procesem, w którym do głosu dochodzi całe spectrum czynników, dlatego też po pierwsze – osób naprawdę społecznie wykluczonych nie ma aż tak wiele, po drugie – docelowe grupy programu „Gwarancje dla Młodzieży” nie są z definicji już wykluczone społecznie, a jedynie należą do kategorii w sposób szczególny narażonej na doświadczenie ekskluzji społecznej.

Proponowana kampania społeczna miałaby na celu nakreślenie nie tylko statystycznego portretu NEET-ów, ale także zwrócenie uwagi na przymusowy charakter sytuacji, w której się znajdują i

przeciwdziałanie negatywnym stereotypom, jakie funkcjonują (świadomie i nieświadomie) w zbiorowych wyobrażeniach na temat osób wykluczonych społecznie i społeczną ekskluzją zagrożonych.

3. Baza projektów – wydaje się zasadne stworzenie jednej na bieżąco aktualizowanej bazy realizowanych projektów w ramach „Gwarancji dla Młodzieży”. Jej uruchomienie powinno być promowane wśród potencjalnych uczestników przez osób/ podmiotów, za pośrednictwem których można dotrzeć do grup docelowych projektów. Funkcjonowanie tej bazy może opierać się na rozwiązaniu podobnym do istniejącej w poprzednim okresie programowania bazy szkoleń, kursów, studiów itd. - inwestycjawkadry.pl.

4. Odpowiedni język informacji o projektach. Powinny być one jasne czytelne, napisane zrozumiałym językiem, dedykowane określonym kategoriom osób (indywidualizowanie języka w zależności od odbiorców, np. wychowanym w rodzinach dysfunkcyjnych, dziedziczących biedę; bezrobotnych absolwentów studiów itp.). Warto przemyśleć sformułowania użyte w tych informacjach (czy koniecznie używać określenia „wykluczenie społeczne”, „patologie”, „pomoc” itp.?).

5. W kwestii motywacji uczestników do udziału w projekcie decydujące znaczenie mogą mieć takie działania, jak: wprowadzenie uczestników w projekt, działania integracyjne, wskazanie korzyści z udziału w projekcie i dalszych działań stanowiących kontynuację działań projektowych, utrzymanie dyscypliny w grupie/ grupach projektowych.

6. W związku z punktem 5. ważne jest również uwzględnienie w projekcie usług wpierających. Osoby, do których kierowane będą projekty w ramach programu „Gwarancji dla Młodzieży”, nie zawsze mogą sobie pozwolić na uczestnictwo z uwagi na osobiste zaangażowanie w inne działania lub brak środków finansowych na udział. Dlatego także ważne jest przewidzenie na etapie projektowania odpowiednich rozwiązań, tj. zapewnienie zwrotu kosztów dojazdu, zapewnienie opieki nad osobami zależnymi lub środków finansowych na tę opiekę, zapewnienie posiłków, reintegracja społeczna – bilety do kina, teatru. W przypadku osób niepełnosprawnych ważne jest także swego rodzaju zabezpieczenie w postaci sprzętu ułatwiającego mobilność – mogą to być np. aparaty słuchowe, wózki inwalidzkie – w zależności od przyczyny i stopnia niepełnosprawności. W przypadku wykluczenia terytorialnego, zwłaszcza w przypadku obszarów wiejskich oddalonych od aglomeracji i wielkich miast, konieczne jest często zapewnienie transportu (możliwości dojazdu), jako że wykluczenie tych terenów wiąże się m.in. z trudnościami z dostępem, brakiem odpowiedniej infrastruktury transportowej.

7. Uwzględnienie w projekcie osoby, która niejako „przeprowadzi” uczestnika przez projekt – tutora, mentora, co ważne wydaje się zwłaszcza w przypadku osób słabo zmotywowanych do

udziału w projekcie, w stosunku do których istnieją obawy przerwania udziału itp.

8. Niebagatelne znaczenie ma także czynnik finansowy, np. stypendium.

9. W sposobach dotarcia do grupy docelowej programu „Gwarancje dla Młodzieży” wskazywane jako potencjalnie skuteczne są szczególnie wszystkie działania we współpracy z instytucjami i organizacjami zajmującymi się osobami ze scharakteryzowanych w niniejszym raporcie kategorii.

10. Z uwagi na powyższe pomocne w projektowaniu rozwiązań oraz tworzeniu partnerstw może okazać się również opracowanie (i bieżąca aktualizacja) bazy podmiotów zainteresowanych partnerstwami w ramach projektów w ramach Gwarancji dla Młodzieży. Podobne bazy potencjalnych partnerów stosowane były m.in. przy projektach partnerskich w ramach programów ERASMUS+, Leonardo da Vinci itp.

Wśród możliwych sposobów dotarcia do zagrożonej wykluczeniem społecznym lub wykluczonej społecznie młodzieży wyodrębnić można zatem takie, które opierają się na wykorzystaniu do tego celu po pierwsze – pośrednictwa i doradztwa ze strony istniejących podmiotów należących do systemu opieki społecznej - podmiotów działających w ramach polityki społecznej państwa, a także innych podmiotów instytucjonalnych statutowo zobligowanych do działań na rzecz osób wykluczonych społecznie lub zagrożonych wykluczeniem, a funkcjonujących jako instytucje rynku pracy, po drugie natomiast – pośrednictwa i doradztwa podmiotów ze sfery pozarządowej, w tym organizacji pozarządowych działających na rzecz interesującej nas kategorii, organizacji pozarządowych skupiających osoby wykluczone społecznie lub narażone na wykluczenie, podmiotów ekonomii społecznej, pozarządowych instytucji rynku pracy, instytucji szkoleniowych i innych.

Ponadto sięgnąć należy również do stosowanych w projektach standardowych metod rekrutacji uczestników, tj. materiałów informacyjno- promocyjnych (plakaty, ulotki, gadzety), spotkań informacyjnych, tworzenia i rozpowszechniania stron www poświęconych realizowanemu projektowi, kampanii informacyjno – promocyjnej prowadzonej za pośrednictwem mediów (ze zwróceniem szczególnej uwagi na rolę internetu i narzędzi, jakie daje np. w postaci portali społecznościowych, forów dyskusyjnych). Każdorazowo jednak należy uwzględnić możliwości dotarcia danym kanałem, sposobem do grupy docelowej projektu.

Poniżej wskazane zostały możliwe sposoby dotarcia do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym lub wykluczonej społecznie w zależności od czynnika generującego wykluczenie społeczne.

1. Osoby przedwcześnie wypadające z systemu edukacji

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji:

- szkoły (placówki oświatowe)– personel szkoły na bieżąco monitoruje uczęszczanie na zajęcia. W efekcie to właśnie nauczyciele w pierwszej kolejności są w stanie zauważyć, że dany uczeń/uczennica opuszcza lekcje, nie otrzymuje promocji do kolejnej klasy głównie z powodu absencji itp. W związku z tym można zorganizować spotkania z nauczycielami szczebla gimnazjalnego na Dolnym Śląsku, podczas którego to spotkania przekazane zostaną informacje na temat programu „Gwarancje dla Młodzieży” oraz realizowanych w jego ramach projektów. Nauczyciele zaś mogą albo przekazywać po prostu dalej informacje o projekcie (podczas kontaktów z rodzicami), albo pośredniczyć w rekrutacji angażując się w konkretne działania,
- poradnie psychologiczno-pedagogiczne – tutaj trafiają osoby z pewnymi problemami dotyczącymi funkcjonowania w szkole. Właśnie osoby pracujące w tych placówkach mają możliwość przekazania odpowiednich informacji, wywarcia wpływu na osoby, którym nauka w szkole sprawia problem lub takie, które mają dużą absencję i istnieje ryzyko, że przerwą edukację,
- podmioty instytucjonalne – przyczyn przedwczesnego wypadania z edukacji jest wiele, wśród nich mogą być również takie związane z nagłą chorobą/ niepełnosprawnością lub trudną sytuacją rodzinną (problemy w rodzinie, śmierć któregoś z rodziców, rozwód rodziców itp.). Warto wówczas podjąć próbę nawiązania kontaktu z placówką opieki społecznej, poradniami psychologicznymi z danego regionu, które to podmioty mogą przekazać odpowiednie informacje potencjalnym zainteresowanym,
- Młodzieżowe Rady Gminy – Dolny Śląsk jest jednym z regionów, w których udało się doprowadzić do powstania i działania Młodzieżowe Rady Gminy. Działają one na podstawie Ustawy o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 z późniejszymi poprawkami, która daje gminom w Artykule 5b możliwość powoływania Młodzieżowych Rad Gminy Jako reprezentanci interesów młodzieży skupiają właśnie jej przedstawicieli, którzy mają możliwość dotarcia do osób ze swojego środowiska, mogą zatem przekazywać informacje o projektach lub pośredniczyć w rekrutacji uczestników,

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

- szkoły (placówki oświatowe)– personel szkoły zna swoich uczniów i potrafi określić, czy podstawową przyczyną nieobecności na zajęciach jest np. problem w rodzinie (dysfunkcyjność rodziny), czy może jednak choroba. W związku z tym może doradzić, czy projektowane rozwiązanie problemu przedwczesnego wypadania ze szkoły jest trafione, czy raczej nie odniesie

spodziewanego efektu,

–poradnie psychologiczno -pedagogiczne – podobnie jak personel szkoły, tak i osoby pracujące w poradniach psychologiczno -pedagogicznych znają problemy młodych ludzi, którzy mają trudności z nauką, nie uczęszczają na lekcje i mogą służyć głosem doradczym w ocenie projektowanej pomocy,

-Młodzieżowe Rady Gminy – jako reprezentanci interesów młodzieży skupiają właśnie jej przedstawicieli, którzy znają problemy swojego lokalnego środowiska, stąd mogą służyć głosem doradczym w zakresie identyfikacji najważniejszych problemów,

- lokalne samorządy – są to podmioty, które gromadzą wiedzę o mieszkańcach m.in. na potrzeby opracowywania strategii rozwoju na danym szczeblu. W efekcie mają wyniki badań realizowanych m.in. w placówkach szkolnych. Ponadto zlecają takie badania np. w zakresie dotyczącym używania alkoholu i substancji psychoaktywnych przez młodzież (w tym nieletnich) i mogą zakres poszukiwanych danych poszerzyć np. o pytania pozwalające zdiagnozować trudną sytuację szkolną i zamiar przerwania nauki przez młodych ludzi, którzy nie ukończyli 18 roku życia, a tym samym stworzyć bazę wiedzy niezbędnej dla identyfikacji lokalnych problemów i tworzenia prób ich rozwiązania,

(c) narzędzia bezpośrednie

–ulotki, plakaty informujące o projekcie, rozwieszane/ dystrybuowane w miejscach, w których młodzi ludzie się spotykają (szkoły, świetlice) lub które często odwiedzają (sklep przyszkolny itp.)

(d) dobre praktyki – poprzedni okres programowania obejmował szereg inicjatyw skierowanych do osób społecznie wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem. Ponadto istnieje szereg innych źródeł finansowania inicjatyw skierowanych do młodzieży (w tym trudnej). Dość wymienić program ERASMUS+, Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Obywatele dla Demokracji oraz środki pozostające w gestii jednostek samorządu terytorialnego. Zrealizowane pomysły i zadania, które przeszły ewaluację i odniosły sukces (osiągnięcie założonych wskaźników, celów, trwałość efektów) można wykorzystać w planowaniu kolejnych inicjatyw (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do raportu).

2.Bezrobotni i zmagający się z trudnościami na rynku pracy (podzatrudnienie, tzw. umowy śmieciowe)

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji:

–instytucje rynku pracy – wszystkie podmioty funkcjonujące jako instytucje rynku pracy mogą przekazywać odpowiednie informacje, rozpowszechniać je wśród potencjalnych uczestników.

Można dodatkowo wykorzystać urzędowe strony internetowe, tablice ogłoszeń itp.,

–pozarządowe instytucje rynku pracy (fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne zbliżone do stowarzyszeń, ale zarejestrowane na podstawie odrębnych przepisów, jednostki kościelne i wyznaniowe o charakterze społecznym działające w obszarze aktywizacji zawodowej i rynku pracy) - bardzo często organizacje takie mają swoje bazy, kontakty, sposoby dotarcia. Warto skorzystać z pośrednictwa takich podmiotów (w zakresie, w jakim pozwala na to obowiązujące prawo) – podobnie, jak ma to miejsce w przypadku instytucji rynku pracy,

–inne organizacje pozarządowe – część organizacji pozarządowych nie działa w obszarze aktywizacji zawodowej, jednak działaniami swoimi obejmuje ludzi młodych na danym obszarze, w danym rejonie. Również one posiadają swoje bazy, w realizowanych przez nie projektach uczestniczą osoby, które kwalifikują się do uczestnictwa w programie „Gwarancji dla Młodzieży”, dlatego też mogą być pośrednikami w przekazywaniu informacji lub realizować zadanie rekrutacji do projektu,

–Młodzieżowe Rady Gmin – znając lokalne problemy ludzi młodych i będąc z takich osób stworzone, mają te podmioty możliwość dotarcia do potencjalnej grupy docelowej, dlatego mogą przekazywać informacje na temat możliwości udziału w danym projekcie, jak również pośredniczyć w rekrutowaniu uczestników,

–Dolnośląska Rada ds. Młodzieży – powstała przede wszystkim na potrzeby opracowania i realizacji polityki młodzieżowej na Dolnym Śląsku może stać się ważnym pośrednikiem w zakresie przekazywania informacji ludziom młodym, w tym także zagrożonym wykluczeniem społecznym.

Jest to tak naprawdę federacja organizacji pozarządowych pracujących z młodzieżą i działających na rzecz młodzieży na terenie Dolnego Śląska. Wprawdzie na razie trudno orzekać o zasięgu i skuteczności działań Rady, jednak z czasem może się rozwinąć, zaś osoby zaangażowane w jej działalność mogą docierać do szerokiego grona młodzieży, także do przedstawicieli najtrudniejszych kategorii (np. osób bezrobotnych długotrwale). Może pośredniczyć w przekazywaniu informacji o projektach lub pośredniczyć w procesie rekrutacji uczestników,

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

–instytucje rynku pracy – dysponując odpowiednimi danymi dotyczącymi lokalnego rynku pracy mogą być pomocne w opracowaniu właściwej diagnozy potrzeb rynku pracy w danym regionie (powiat),

–pozarządowe instytucje rynku pracy – realizując działania w obszarze aktywizacji osób na

rynku pracy, mają swoje dane, informacje, zgromadzone nie tylko poprzez analizę istniejących danych zastanych, ale także poprzez realizację własnych badań (np. społecznych, ewaluacyjnych dotyczących realizowanych projektów), dzięki czemu dysponują określoną wiedzą na temat potrzeb młodych ludzi w obszarze m.in. rynku pracy,

–inne organizacje pozarządowe – obejmując swymi działaniami ludzi młodych na danym obszarze, w danym rejonie, często posiadają informacje m.in. z ewaluacji realizowanych działań, które mogą okazać się przydatne w diagnozowaniu potrzeb,

–Młodzieżowe Rady Gmin – znając lokalne problemy ludzi młodych i będąc z takich osób złożone, mają rozeznanie we własnym środowisku i mogą służyć głosem doradczym, opiniować tworzone rozwiązania,

–Dolnośląska Rada ds. Młodzieży – chcąc uczestniczyć w rozmowach na temat młodych ludzi i podejmowanych na ich rzecz działań w regionie, realizuje szereg inicjatyw w celu rozpoznania sytuacji i identyfikacji potrzeb tej zbiorowości. Może w związku z tym służyć pomocą w przygotowaniu projektu, opiniowaniu projektowanych rozwiązań, rozeznania potrzeb,

–lokalne samorządy – kształtując lokalną politykę i kreśląc wizję rozwoju lokalnego, samorządy zbierają określone informacje na temat mieszkańców danej gminy, ich problemów itp. W efekcie mogą doradzać w zakresie doboru najwłaściwszych rozwiązań (jakie inwestycje będą dokonywane w regionie = jakiego rodzaju praca pojawi się na lokalnym rynku, jakie są potrzeby szkolnictwa, np. doszkalcenie zawodowe w jakim kierunku),

(c) narzędzia bezpośrednie

–informacje w prasie, zwłaszcza lokalnej lub regionalnej – nie każdy bezrobotny, nawet długotrwale, doświadcza społecznej ekskluzji. Interesująca nas kategoria bezrobotnej młodzieży często sięga po np. bezpłatne gazety ogłoszeniowe (typu „Metro”),

–internet – jednym ze skuteczniejszych sposobów dotarcia do młodych ludzi w ogóle jest Internet. Oczywiście młodzi bezrobotni absolwenci studiów mieszkający w stolicy regionu przeglądają w ciągu dnia nieco inne strony niż młodzi bezrobotni ze skończonym co najwyżej gimnazjum zamieszkujący regiony peryferyjne lub zdegradowane, jednak z internetu korzysta każda z tych kategorii. Wydaje się, że pośrednictwo mediów społecznościowych oraz podmiotów polityki społecznej i instytucji rynku pracy może dodatnio wpłynąć na docieranie z informacjami o projekcie do potencjalnych uczestników. Konto na profilu społecznościowym ma zdecydowana większość młodych ludzi. Nawet biorąc pod uwagę wykluczenie cyfrowe nadal dotykające zwłaszcza obszarów wiejskich należy zauważyć, że dzieci te mają często mobilne urządzenia wyposażone m.in. w dostęp do internetu,

–stworzenie dedykowanego serwisu internetowego (portal, strona, podstrona) - skierowana konkretnie do danej kategorii osób młodych (absolwenci danego kierunku, danej uczelni, danej szkoły/ typu szkoły itp.).

Aby inicjatywy internetowe odniosły sukces, warto informacje o projektach przekazywać do szkół, gdzie mogą one być prezentowane na lekcjach (np. wychowawczych, przedsiębiorczości, ale też na informatyce). Dobrym rozwiązaniem byłoby stworzenie bazy realizowanych w ramach „Gwarancji dla Młodzieży” projektów, na bieżąco aktualizowanej i uzupełnianej o praktyczne informacje (jak się zgłosić, w jakich miejscach można uzyskać informacje itp.),

–organizacja spotkań informacyjnych – spotkania informacyjne dotyczące projektu są w stanie przyciągnąć potencjalnych uczestników projektów. Warto spotkania takie projektować i realizować przy współudziale powiatowych urzędów pracy, OPS, klubów pracy itp. Przy zadbanie o odpowiednią oprawę spotkania (catering, dostępne miejsce, ciekawy program) istnieją spore szanse, że potencjalni uczestnicy na nie przyjdą. Warto zorganizować je w takim miejscu, w którym jego adresaci będą czuli się bezpiecznie, czyli w miejscu znanym, „oswojonym”. W efekcie spotkania informacyjne o projekcie skierowanym do osób długotrwale bezrobotnych lepiej organizować w świetlicy, sali ośrodka pomocy społecznej lub powiatowego urzędu pracy niż w sali konferencyjnej hotelu bądź wyższej uczelni,

(d) dobre praktyki – poprzedni okres programowania (2007-2013) zawierał szereg zapisów i możliwości działań skierowanych do osób, mających problemy na rynku pracy. W efekcie zrealizowano wiele projektów, które przyniosły pozytywne efekty dla danego obszaru lub określonej kategorii osób. Docierano przy tym właśnie do tych młodych ludzi, którzy byli potencjalnie zagrożonymi wykluczeniem społecznym z powodu niemożności znalezienia zatrudnienia (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do raportu).

3. Niepełnosprawni

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

– instytucje zajmujące się pomocą osobom niepełnosprawnym, działające wśród i dla osób niepełnosprawnych – szereg instytucji, które zajmują się pomocą osobom niepełnosprawnym, dysponuje ich wykazem (zwłaszcza – pomoc społeczna). Instytucje te mogą stać się pośrednikami w przekazywaniu informacji o realizowanych projektach, możliwości uczestnictwa,

– służba zdrowia – informacje o projektach mogą być przekazywane także tą drogą. Oczywiście trudno wyobrazić sobie, że będą to robić lekarze przekazując każdemu pacjentowi informacje,

jednak można wykorzystać tablice informacyjne w przychodniach, laboratoriach,

–organizacje pozarządowe skupiające osoby niepełnosprawne lub bliskich tych osób – osoby niepełnosprawne są bez wątpienia taką kategorią osób zagrożonych wykluczeniem, która najczęściej podejmuje różnego rodzaju działania zbiorowe, wspólne w ramach zakładanych przez siebie stowarzyszeń i fundacji. Docierając do tych podmiotów można uzyskać informacje o tym, jakiego rodzaju pomoc, wsparcie jest potrzebne, ale także dokonać rozeznania w zakresie liczby osób potrzebujących. Za pośrednictwem takich organizacji można robić rozeznania wśród potencjalnej grupy docelowej (ankiety, wywiady) w zakresie ewentualnego uczestnictwa w działaniach, jakie wnioskodawca zamierza wpisać w projekt,

–organizacje pozarządowe kierujące swoje działania do osób niepełnosprawnych - skorzystanie z pomocy organizacji, które realizowały projekty dla osób niepełnosprawnych - znaczna część organizacji kieruje swoje działania do osób niepełnosprawnych. Wiele z nich realizowało i realizuje projekty i przedsięwzięcia o dużym zasięgu. Mogą one pośredniczyć w dotarciu do osób niepełnosprawnych (newslettery, baza kontaktów itp.),

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

–organizacje pozarządowe skupiające osoby niepełnosprawne lub bliskich tych osób – posiadane przez nie informacje mogą być przydatne przy szacowaniu skali problemu, jakiemu dany projekt ma zaradzić, a także przy ocenie, czy proponowane działania są uzasadnione w danym miejscu i czasie,

–organizacje pozarządowe kierujące swoje działania do osób niepełnosprawnych - mogą doradzić w zakresie podejmowanych działań (czy planowane przez wnioskodawcę działania mają szansę realizacji, czy w danym regionie istnieje realna potrzeba projektowania konkretnych aktywności itp), opierając się na swoich wcześniejszych doświadczeniach, udanych i nieudanych strategiach rekrutacyjnych itp.,

–lokalne samorządy – polityka lokalna w stosunku do osób niepełnosprawnych jest jednym z ważnych elementów działań władz lokalnych i jednym z elementów polityki rozwoju na szczeblu lokalnym lub regionalnym. Tworzone są strategie rozwiązywania problemów takich osób na danym szczeblu administracji, a powstałe diagnozy mogą być przydatne także dla potencjalnych wnioskodawców,

(c) narzędzia bezpośrednie

–informacje w prasie, zwłaszcza lokalnej lub regionalnej, także prasie specjalistycznej,

–specjalistyczne serwisy internetowe, także tworzenie dedykowanych stron,

–organizacja spotkań informacyjnych – w odpowiednio dobranym miejscu i czasie,

zapewnieniem transportu, często pomocą przy dotarciu. Właśnie problemy transportowe, problemy z poruszaniem się są jedną z najistotniejszych barier w zakresie wychodzenia osób niepełnosprawnych z domu. Organizacja takich spotkań z pełną obsługą to z jednej strony możliwość poinformowania potencjalnych uczestników projektów o tym, jakie mają możliwości w ramach interesującego nas programu, z drugiej zaś – pokazania, że pomoc w dotarciu na miejsce i odpowiednie dostosowanie pomieszczeń, systemu zajęć itp. sprawi, że uczestnictwo w projekcie nie będzie sprawiało większych trudności,

(d) dobre praktyki – okres programowania 2007-2013 wspierał wiele inicjatyw mających na celu pomoc osobom niepełnosprawnym. Również z innych źródeł publicznych możliwe jest pozyskanie środków na realizację tego typu działań. Warto skorzystać z rozwiązań, w których udało się dotrzeć do dużego grona takich osób i przeanalizować czynniki decydujące o sukcesie rekrutacyjnym (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do Raportu).

4. Zamieszkujący obszary wiejskie/ peryferyjne/ problemowe

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

–współpraca z samorządem lokalnym – sołtys, członkowie rady sołeckiej to osoby, które spotykają się z mieszkańcami na co dzień. Znają nierzadko ich problemy bardzo dokładnie, mogą być bardzo pomocni na etapie rekrutowania uczestników przekazując odpowiednie informacje,

–współpraca z lokalnymi autorytetami – w niewielkich miejscowościach, regionach z trudnościami, ale przede wszystkim – na obszarach wiejskich często występują lokalne autorytety. Może to być szczególnie zasłużona dla danej miejscowości/ gminy osoba, lubiany nauczyciel, ale też wieloletni sołtys. Przekazywanie informacji przez taką osobę lub przy jej uczestnictwie może znacząco wpłynąć na sukces rekrutacyjny,

–współpraca z księdzem, radą parafialną – zwłaszcza na wsi coniedzielne pojawianie się w kościele jest ważne. Przekazywanie informacji o konkretnych działaniach ustami księdza z ambony często wzmacnia ich wydźwięk, dlatego kierując swoje działania na obszary wiejskie, warto wziąć to pod uwagę,

–współpraca z wiejskimi, lokalnymi organizacjami pozarządowymi (warto przypominać, że właśnie wieś posiada przewagę organizacji należących do tzw. tradycyjnego trzeciego sektora i te organizacje warto wykorzystać – ochotnicze straże pożarne, stowarzyszenia i kółka przykościelne itp. Współcześnie także lokalne grupy działania) - często tradycyjne organizacje pozarządowe są (współ)tworzone przez młodych ludzi (np. OSP), którzy mogą być pośrednikami

w przekazywaniu informacji. W działaniach takich grup uczestniczą lokalne autorytety, ale także po prostu osoby znane i lubiane w okolicy, które mogą pośredniczyć w kontaktach,

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

–współpraca z samorządem lokalnym – sołtys, członkowie rady sołeckiej to osoby, które znają nierzadko dokładnie problemy lokalnej zbiorowości, przez co mogą być bardzo pomocni również na etapie projektowania działań, które mogą zainteresować potencjalnych uczestników z danej miejscowości/ gminy,

–lokalne organizacje pozarządowe – złożone z mieszkańców danej zbiorowości dysponują dużą wiedzą na temat najważniejszych potrzeb i problemów mieszkańców, mogą opiniować proponowane rozwiązania,

(c) narzędzia bezpośrednie

–informacje w prasie, zwłaszcza lokalnej lub regionalnej – mieszkańcy obszarów peryferyjnych często interesują się właśnie sprawami lokalnymi. Informacje o projektach, spotkaniach informacyjnych, prowadzonych naborach warto umieszczać właśnie w takiej prasie,

–organizacja spotkań informacyjnych w łatwo dostępnych dla wszystkich miejscach – świetlice wiejskie, szkoły,

–plakaty i ulotki pozostawiane w „tradycyjnych” miejscach spotkań, codziennie lub często odwiedzanych punktach: sklep, urząd gminy, tablica przy kościele,

(d) dobre praktyki – warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników.

5. Osoby dopuszczające się czynów karalnych (przestępczość)

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

–współpraca z ośrodkami resocjalizacyjnymi – warto nawiązać współpracę z ośrodkami, które zajmują się osobami mającymi doświadczenia przestępcze. Będą to różne podmioty, w zależności od tego, jaki będzie wiek naszych potencjalnych uczestników projektu. Ośrodki takie mogą przekazywać informacje o projektach, pośredniczyć w nawiązaniu kontaktu, służyć pomocą przy aplikowaniu do projektu,

–współpraca z organizacjami pozarządowymi, które zajmują się młodymi ludźmi niedostosowanymi społecznie. Organizacje takie często realizują swoje działania w „trudnych” rejonach, znają okolicę i sposoby dotarcia do tych osób. Można także wykorzystać ich wiedzę dotyczącą np. liczebności potencjalnej grupy uczestników projektu,

–współpraca z kuratorami – jako osoby nadzorujące niedostosowanych społecznie m.in. młodych ludzi, kuratorzy są dobrym ogniwem pośredniczącym między realizatorem projektu a jego uczestnikiem. Szanse na większy odzew na informacje przekazane za pośrednictwem takiej osoby zwiększa także fakt, że podopieczni często mają zaufanie do swoich kuratorów i szybciej wysłuchają ich niż zupełnie obcych ludzi, z „obcego” im świata,

–współpraca z dzielnicowymi – podobnie jak kuratorzy, dzielnicowi znają okolicę, identyfikują osoby sprawiające problemy, wiedzą, gdzie podejść i komu przekazać informację o danej inicjatywie, by dotarła ona do jak najszerszego grona,

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

- ośrodki resocjalizacyjne – w największym stopniu są rozeznane w zakresie problemów młodych ludzi dopuszczających się czynów karalnych, mogą służyć głosem doradczym przy tworzeniu projektów. Może również opierać się na stworzeniu i realizacji projektów dedykowanych określonym grupom uczestników (np. projekt dla danej grupy terapeutycznej – przy założeniu, że taki sposób wyboru grupy docelowej będzie dozwolony)

(c) narzędzia bezpośrednie

– informacje w lokalnej prasie,

–plakaty, ulotki informujące o projekcie,

(d) dobre praktyki - warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do Raportu)

6. Osoby uzależnione lub potencjalnie zagrożone uzależnieniem

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

–współpraca projektodawców z ośrodkami resocjalizacyjnymi - przekazywanie informacji potencjalnym beneficjentom, zamieszczanie informacji o projekcie na swojej stronie www ośrodka, poradni, na tablicach ogłoszeń znajdujących się w ośrodku, poradni itp.

–poradnie psychologiczno-pedagogiczne – są to podmioty, które mogą identyfikować osoby młode mające problem w związku z uzależnieniem, mogą służyć za pośredników w przekazywaniu informacji,

–współpraca z ośrodkami resocjalizacyjnymi – tworzenie i realizacja projektów dedykowanych określonym grupom uczestników (np. projekt dla danej grupy terapeutycznej –przy założeniu, że taki sposób wyboru grupy docelowej będzie dozwolony),

–współpraca z organizacjami pozarządowymi, które kierują swoje działania do osób uzależnionych, realizują projekty na rzecz tych osób – są to najczęściej organizacje o długim stażu działania, mające swoistą renomę w środowisku, do którego kierują swoją aktywność. Nierzadko osoby w nich działające cieszą się sporym autorytetem wśród swoich podopiecznych, przekazywane przez nich informacje na temat możliwych do podjęcia aktywności mają większe szanse na pozytywny oddźwięk,

–współpraca z organizacjami zrzeszającymi osoby z nałogiem, np. Monar – tutaj współpraca powinna przebiegać przede wszystkim w oparciu o kontakty z personelem takich instytucji. Osoby te mogą pośredniczyć w przekazywaniu informacji o projekcie, zachęcać podopiecznych do udziału, pomagać w aplikowaniu,

–współpraca z podmiotami, które pomagają w walce z uzależnieniami: ośrodki leczenia / terapii uzależnień, kluby AA itp. Mogą one przekazywać informacje o projektach,

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

- współpraca z organizacjami zrzeszającymi osoby z nałogiem – personel instytucji zna potrzeby i podstawowe problemy swoich podopiecznych, w związku z czym może pomóc w doborze najbardziej odpowiednich działań, opiniować projektowane rozwiązania,

(c) narzędzia bezpośrednie

– plakaty, ulotki informujące o projekcie (dystrybuowane np. w ośrodkach leczenia, świątlicach środowiskowych),

(d) dobre praktyki - warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do Raportu).

7.Opuszczający ośrodki wychowawcze

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

–odpowiednia polityka informacyjna już na etapie poprzedzającym opuszczenie zakładu (informacja, że jest taki program, co daje uczestnictwo w nim, gdzie znaleźć więcej informacji, gdzie znaleźć projekt i jak się zgłosić),

–współpraca z określonymi podmiotami resocjalizacyjnymi, które pomagając swoim podopiecznym w wyborach dotyczących dalszej drogi życiowej, skierują ich do podmiotów realizujących określone projekty lub takich, które mogą pomóc w wyborze odpowiedniego projektu, zgłoszeniu się do niego itp.,

–współpraca z ośrodkami pomocy społecznej, do których często trafiają wychowankowie takich placówek, przede wszystkim w zakresie pośredniczenia w przekazywaniu informacji (bezpośrednio podczas kontaktów, spotkań, pośrednio – strona www, tablice informacyjne),

–współpraca z organizacjami pozarządowymi, które zajmują się pomocą młodzieży nieprzystosowanej społecznie – wiele organizacji zwłaszcza tych o długim stażu działania w danej zbiorowości, środowisku lokalnym, dociera ze swoją ofertą do osób, które mają problem z rozpoczęciem dorosłego życia po opuszczeniu placówki opiekuńczo-wychowawczej. Mogą one pośredniczyć w przekazywaniu informacji lub przyjąć rolę „rekrutera”,

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

–współpraca z określonymi podmiotami resocjalizacyjnymi, które mają rozeznanie wśród potrzeb swoich podopiecznych, pomagają im w wyborach dotyczących dalszej drogi życiowej, wiedzą zatem, jakie opuszczający placówki O-W młodzi ludzie mają plany, zamierzenia, marzenia, czego się obawiają itp,

–współpraca z organizacjami pozarządowymi, które zajmują się pomocą młodzieży nieprzystosowanej społecznie – wiele organizacji zwłaszcza tych o długim stażu działania w danej zbiorowości, środowisku lokalnym, zna również problemy takiej kategorii młodzieży, przez co może pomóc na etapie diagnozowania potrzeb i doradzić w wyborze najbardziej efektywnych rozwiązań,

(c) narzędzia bezpośrednie

– plakaty informujące o projekcie,

–informacje w prasie lokalnej, regionalnej

(d) dobre praktyki - warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do Raportu).

8.Opuszczający zakłady karne

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

–odpowiednia polityka informacyjna (wyprowadzająca moment opuszczenia więzienia (informacje o programie, projektach oraz miejscach, w których można dowiedzieć się więcej))

–organizacje pozarządowe zajmujące się pomocą byłym więźniom lub skupiające byłych więźniów (pośrednictwo w przekazaniu informacji, rekrutowanie),

–współpraca z ośrodkami pomocy społecznej, do których często trafiają opuszczający zakłady

karne – podobnie jak wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych, tak i więźniowie opuszczający zakłady karne w pewien sposób uczą się życia na nowo (pośrednictwo w przekazaniu informacji),

- współpraca z kuratorami (przekazywanie informacji),

- współpraca z dzielnicowymi (przekazywanie informacji)

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

- organizacje pozarządowe zajmujące się pomocą byłym więźniom lub skupiające byłych więźniów, które działając w tym środowisku, mają rozeznanie w zakresie najważniejszych problemów tej kategorii osób, mogą pomóc w zakresie diagnozowania potrzeb i doboru najwłaściwszych rozwiązań,

- współpraca z kuratorami – znają potrzeby takiej kategorii osób, wiedzą zarówno o problemach takich osób, jak i problemach, które sprawiają, mogą okazać się bardzo pomocni na etapie diagnozowania potrzeb grupy docelowej,

(c) narzędzia bezpośrednie

- plakaty informujące o projekcie,

- informacje w prasie regionalnej, lokalnej

(d) dobre praktyki - warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do Raportu).

9.Imigranci/ członkowie mniejszości narodowych i etnicznych

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

- skorzystanie z pomocy, polecenia podmiotów, które mają lub miały styczność z tym środowiskiem, np. przy realizacji wcześniejszych projektów – we Wrocławiu znanym w środowisku imigranckim podmiotem jest stowarzyszenie Nomada,

- skorzystanie z pośrednictwa osoby z środowiska – dla przykładu Romowie funkcjonują w ustrukturyzowanych zbiorowościach. We Wrocławiu król romski funkcjonuje na Brochowie, angażuje się chętnie w działania, które mają na celu pomoc jego społeczności. Można z pomocy takich osób korzystać na etapie rekrutacji uczestników do projektu,

- warto nawiązać współpracę z ośrodkami dla imigrantów, które mogą pośredniczyć w rekrutacji, informować o projekcie, zachęcać do udziału,

- przedstawiciele imigrantów oraz mniejszości narodowych i etnicznych można włączać do

realizacji projektu na wszystkich jego etapach, zgodnie z zasadą empowerment. Jest to pomocne na etapie realizacji projektu. Imigranci oraz członkowie mniejszości narodowych i etnicznych (choć z tych ostatnich tylko niektórzy) są nieufni i łatwiej trafić do nich przez kogoś z ich środowiska,

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

-skorzystanie z pomocy podmiotów, które mają lub miały styczność z tym środowiskiem i znają jego potrzeby (np. organizacje pozarządowe),

-współpraca z ośrodkami dla imigrantów, które mogą na bieżąco prowadzić monitoring potrzeb, problemów tego środowiska i przez to dysponować informacjami niezbędnymi dla opracowania właściwej diagnozy potrzeb,

-skorzystanie z pośrednictwa osoby z środowiska, która pomoże ocenić, czy planowane rozwiązania są trafne dla potrzeb jego środowiska,

–lokalne samorządy – jako że imigrantów jest na razie w Polsce (i na Dolnym Śląsku) niewiele, samorządy mają możliwość monitorowania ich sytuacji. Podobnie ma to miejsce w przypadku członków mniejszości narodowych i etnicznych. Ich pomoc może przydać się przede wszystkim na etapie szacowania liczby potencjalnych uczestników,

(c) narzędzia bezpośrednie

- ulotki informujące o projekcie, plakaty (ważne jest ich umieszczanie np. w ośrodkach dla imigrantów, w pobliżu tych ośrodków, w Dolnośląskim Urzędzie Wojewódzkim),

(d) dobre praktyki - warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do Raportu).

10. Osoby z rodzin dysfunkcyjnych

(a) pośrednictwo w przekazywaniu informacji o projekcie lub pomoc w rekrutacji

–skorzystanie z pomocy i pośrednictwa ośrodków pomocy społecznej – tutaj bardzo często osoby takie zgłaszają się po pomoc, pracownicy opieki społecznej znają dobrze środowisko również z wizyt. Mogą służyć pomocą głównie w zakresie rozpowszechniania informacji o realizowanych projektach, prowadzonym naborze,

–skorzystanie z pomocy i pośrednictwa instytucji rynku pracy,

–placówki edukacyjne – zarówno nauczyciele, jak i pracujący w szkołach psychologowie mają na co dzień kontakt z młodymi ludźmi i potrafią zidentyfikować osoby z problemami w

rodzinach. Mogą pomagać w przekazywaniu informacji,

- poradnie psychologiczno-pedagogiczne – ich personel na styczność z młodzieżą „trudną”, dlatego też może skutecznie docierać z informacjami do potencjalnej grupy docelowej programu „Gwarancji dla Młodzieży”,

- świetlice szkolne, wiejskie, osiedlowe – to tam często spędzają czas dzieci, które w domu rodzinnym nie znajdują dla siebie miejsca. Personel tych placówek nierzadko bardzo dobrze zna przeważnie trudną sytuację swoich podopiecznych, może przekazywać odpowiednie informacje, zachęcać do udziału w danym projekcie,

- lokalne organizacje pozarządowe – wiele organizacji pozarządowych realizuje działania dotyczące organizacji czasu wolnego dzieci i młodzieży, często potrafią wskazać, zidentyfikować młodych ludzi z problemami w rodzinach. Mogą pośredniczyć w przekazywaniu informacji, zachęcać do udziału lub prowadzić nabór do projektu,

- Młodzieżowe Rady Gminy – pomogą zidentyfikować najważniejsze problemy młodych ludzi z danej zbiorowości lokalnej, przynależąc do kategorii młodzieży, mogą być skutecznym pośrednikiem w przekazywaniu informacji i efektywnie zachęcać do udziału w projekcie

(b) pomoc w przygotowaniu właściwej diagnozy, opracowaniu treści projektu

- współpraca z lokalnym samorządem – opracowywanie strategii rozwojowych poprzedzane jest zazwyczaj diagnozą najważniejszych, najbardziej palących problemów danej gminy. W efekcie władze samorządowe dysponują odpowiednimi danymi, informacjami o problemach, przez co mogą pomóc w przygotowaniu trafnej diagnozy,

- lokalne organizacje pozarządowe – mając styczność ze swoimi podopiecznymi, mogą okazać się pomocne przy tworzeniu strategii, opracowywaniu planu realizacji projektu, identyfikowaniu potrzeb

- ośrodki pomocy społecznej – ich pracownicy mają na co dzień styczność z osobami z tej kategorii, mają również wiedzę na temat skali zjawiska na danym obszarze, mogą służyć pomocą na etapie projektowania rozwiązań,

(c) narzędzia bezpośrednie

- ulotki i plakaty informujące o projekcie (umieszczone w poradniach psychologiczno-pedagogicznych, szkołach, świetlicach szkolnych, świetlicach środowiskowych)

(d) dobre praktyki - warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników (przykładowe dobre praktyki – Zał. 2 do Raportu).

11. Osoby wykluczone i zagrożone wykluczeniem ze względu na ubóstwo, w tym przede wszystkim dotknięte „dziedziczeniem biedy”

Jest to chyba najtrudniejsza kategoria, którą trudno namówić do uczestnictwa w projekcie mającym zmienić dotychczasowe przyzwyczajenia i codzienny rytm dnia. Ubóstwo, zwłaszcza dziedziczne, wiąże się przeważnie z bezrobociem, barierami w edukacji oraz występującymi zachowaniami przestępczymi. Przede wszystkim w tej kategorii mamy do czynienia z sytuacją, gdy osoby, do których kierujemy projekt, po prostu nie chcą brać w nim udziału. Istotne jest zatem tutaj przede wszystkim bardzo dokładne i jasne przedstawienie wszystkich korzyści, jakie może dać np. legalne zatrudnienie.

Właśnie wśród osób (rodzin) dotkniętych ubóstwem mamy często do czynienia z dziedziczeniem biedy, dlatego też w projektach skierowanych do osób ubogich, które mają problemy na rynku pracy, nie posiadają wykształcenia (lub posiadają na bardzo niskim poziomie) ani kwalifikacji, warto postawić na kompleksowość rozwiązań (wsparcie dla całej rodziny lub wsparcie jednostki w więcej niż jednym obszarze życia, tj zwrócenie uwagi nie tylko na organizację np. kursu kwalifikacyjnego, ale również – szkoleń motywacyjnych, organizację czasu wolnego itd.).

Osobami (i rodzinami) takimi zajmuje się szereg podmiotów, są najczęściej identyfikowane w miejscach, w których przebywają na co dzień, z którymi stykają się w codziennym życiu. Większość z nich może pośredniczyć w przekazywaniu informacji o projektach, pośredniczyć w rekrutacji – będą to zwłaszcza:

- lokalni pracownicy pomocy społecznej,
- kuratorzy (jeśli dotyczy),
- placówki oświatowe – nauczyciele i psychologowie,
- poradnie psychologiczno-pedagogiczne ,

Ponadto można wykorzystać lokalne organizacje pozarządowe zajmujące się osobami z rodzin ubogich, dziećmi i młodzieżą szkolną pochodzącą z trudnych środowisk. Tutaj można liczyć nie tylko na przekazywanie informacji, ale także na pośrednictwo w rekrutacji bądź jej prowadzenia (na ustalonych zasadach, np. partnerstwa w projekcie).

Warto sięgnąć po dobre praktyki - warto wykorzystać rozwiązania wypracowane przy realizacji innych projektów skierowanych do tej grupy docelowej, które odniosły sukces i wykorzystać zastosowane sposoby i działania w zakresie rekrutacji uczestników (przykładowe dobre praktyki

– Zał. 2 do raportu).

Do wykorzystania pozostają także:

–*streetworking* (metoda dotarcia z zewnątrz, socjalna praca uliczna) – streetworkerzy docierają do takich kategorii osób, które ze względu na swą specyfikę nie są objęte instytucjonalną formą pomocy społecznej. Jest to jednak tak naprawdę cały proces działań, opierający się na tzw. poradnictwie dialogowym i obejmujący nie tyle jednostki, co całe grupy osób zmarginalizowanych. Wykorzystanie zatem streetworkingu w rekrutacji do projektów musiałby przebiegać w ramach pracy streetworkerów już aktywnych, działających (głównie z uwagi na długi okres wchodzenia w daną zbiorowość¹⁰⁶),

–pośrednictwo osób, które wejdą w środowisko, a które z podobnego środowiska się wywodzą i wyszły na zewnątrz – można skorzystać z pomocy takich osób w docieraniu do potencjalnych odbiorców działań. Jest to pewnego rodzaju pokazanie wzorców i przykład pozytywnej zmiany, przy czym jest bardziej przekonujący dla osób z interesujących nas kategorii, ponieważ jego autorem jest osoba niezwiązana z żadną instytucją.

W przypadku osób wychowujących się w rodzinach już dotkniętych wykluczeniem społecznym, a przez to – należących do najtrudniejszej kategorii, która nie chce zmieniać status quo, możliwym rozwiązaniem byłoby zaprojektowanie działań, w których rekrutacja byłaby częścią całościowego programu wychodzenia z wykluczenia społecznego, a nie tylko zadaniem projektowym poprzedzającym etap realizacji określonych kursów, szkoleń itp. działań stanowiących sedno projektu. Wśród potencjalnych rozwiązań do wykorzystania można wskazać:

1)Program Przeciwdziałania Patologiom 3P, który zakłada współpracę władz samorządowych i szkolnych przy monitorowaniu uczniów, zwłaszcza w obszarze uczęszczania na lekcje.

2)model współpracy dla celów pracy z osobami wykluczonymi społecznie i zagrożonymi wykluczeniem - proponuje się tutaj, wypracowany w oparciu o rozwiązania hiszpańskie, model współpracy angażujący podmioty polityki społecznej, instytucje rynku pracy oraz związki pracodawców. Model ten zakłada, że PUP, OPSy, PCPRy oraz organizacje pozarządowe zajmujące się osobami wykluczonymi społecznie bądź wykluczeniem zagrożonymi albo skupiające rzeczne osoby we współpracy z instytucjami szkoleniowymi (i innymi podmiotami chcącymi realizować projektu skierowane do interesujących nas kategorii, ale niepozostającymi z nimi w bezpośrednim kontakcie) opracowują programy szkoleniowe, po zrealizowanej

¹⁰⁶ Zob. np. J. Dec, *Poradnictwo dla osób z grup zmarginalizowanych – streetworking* [w:] "Studia Poradnicze 2012", s. 130 i nast.

diagnozie potrzeb i procesie motywowania uczestnika do udziału w projekcie. Wymogi dotyczące tych programów są z kolei przekazywane instytucjom szkoleniowym przez pracodawców tak, by odpowiadały aktualnym potrzebom lokalnego rynku pracy¹⁰⁷. Oczywiście rozwiązanie takie nie jest proste oraz na razie - w ramach istniejących regulacji prawnych – trudne do wdrożenia, jednak stanowi wskazanie – po raz kolejny – na istotną rolę współpracy i wspomnianych już partnerstw.

¹⁰⁷ Zob. *Model Współpracy z osobami wykluczonymi społecznie*, STOP Sp. z o.o., 2013.

VII Rekomendacje

Problem dotyczący sytuacji młodych osób (15-29 lat) na dolnośląskim rynku pracy	Rekomendacja – propozycja rozwiązania
REKOMENDACJE O CHARAKTERZE OGÓLNYM DOTYCZĄCE TEMATYKI MŁODZIEŻY ORAZ WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO	
Brak dokładnych danych statystycznych pozwalających wnioskować o populacji mieszkańców Dolnego Śląska w przedziale wiekowym 15 - 24 (15 – 29) lat (m.in. podstawowe źródła danych GUS nie uwzględniają tej grupy wiekowej, nie są prowadzone ogólnodostępne statystyki pomocy społecznej uwzględniające taki przedział wiekowy)	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wspieranie inicjatyw zmierzających do pozyskania spójnej i wyczerpującej wiedzy na temat sytuacji dolnośląskiej młodzieży (15-24, 15-29 lat). Wspieranie inicjatyw mających na celu budowanie bazy wiedzy dotyczącej młodzieży na Dolnym Śląsku, np. przez współpracę z instytucjami, które działają w obszarze problematyki młodzieżowej.
Brak dostatecznej wiedzy na temat wykluczenia społecznego młodych ludzi; traktowanie wykluczenia w kategoriach jednostkowych i szukanie „winnych” takiego stanu rzeczy.	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Kampania informacyjna skierowana do społeczeństwa (ze szczególnym uwzględnieniem potencjalnych pracodawców) zwiększająca wiedzę na ten temat (wykluczenia społecznego młodych ludzi i jego uwarunkowań), ukazująca właściwy obraz samego zjawiska wykluczenia społecznego, jego wielowymiarowego i złożonego charakteru oraz strukturalne uwarunkowania. Kampania nie musi być oddzielnym działaniem, może stanowić element działań informacyjnych dotyczących programu „Gwarancje dla Młodzieży” i obejmować kilka zapisów w określonym wyżej obszarze Adresat: Beneficjenci (wnioskodawcy) Działanie do podjęcia: Realizacja działań informacyjnych w zakresie wskazanego wyżej tematu (wykluczenia społecznego młodych ludzi i jego uwarunkowań) w ramach promocji realizowanego projektu (odpowiedni przekaz, język materiałów promocyjno-informacyjnych)
Spodziewany brak wiedzy na temat możliwości, szans i obszaru objętego	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Kampania

programem „Gwarancji dla Młodzieży”	skierowana do ogółu społeczeństwa informująca o programie, potencjalnych jego beneficjentach, beneficjentach ostatecznych oraz przyczynach jego wdrażania. Kampania byłaby elementem działań informacyjnych dotyczących programu „Gwarancje dla Młodzieży”, z uwagi na to szczególnie promowana powinna być wśród potencjalnych pracodawców, organizacji i instytucji zaangażowanych w realizację działań na rzecz młodzieży i wśród ludzi młodych (15-29 lat).
REKOMENDACJE DOTYCZĄCE PROJEKTOWANYCH ZAPISÓW W REGULAMINACH KONKURSÓW W RAMACH PROGRAMU „GdM”	
Bezrobocie wśród młodych ludzi jako podstawowy problem i przyczyna zagrożenia wykluczeniem społecznym.	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wspieranie projektów - poprzez wprowadzenie odpowiednich zapisów do regulaminu konkursu - które przyczynią się wzrostu zatrudnienia młodych ludzi, uwzględniających podstawowe bariery w tym zakresie, a zatem nakierowanych na: –poprawę jakości kształcenia i jego dostosowania do potrzeb rynku pracy, –wyrównywania szans edukacyjnych i przełamywania barier w dostępie do edukacji młodych ludzi z obszarów wiejskich, peryferyjnych, –uwzględnienie potrzeb w zakresie szkolnictwa osób niepełnosprawnych, zwłaszcza ułatwianie zdobywania wykształcenia średniego i wyższego, –rozwój systemu pośrednictwa pracy oraz poradnictwa zawodowego, określanie potrzeb edukacyjnych i zawodowych młodych ludzi, –rozwój rynku usług szkoleniowych oferujących konkretne kwalifikacje, umiejętności, uprawnienia, –przeciwdziałanie emigracji zewnętrznej młodych ludzi oraz wsparcie procesów reemigracyjnych.
Trudności w dotarciu z ofertą projektową do grupy docelowej	Adresat: Beneficjenci Działanie do podjęcia: Wykorzystanie

	podczas realizacji projektów sposobów dotarcia uwzględniających współpracę beneficjenta z: – instytucjami funkcjonującymi w ramach polityki społecznej oraz instytucjami rynku pracy, które w największym stopniu docierają do młodych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym bądź wykluczonych (w zakresie, jaki umożliwiają obowiązujące przepisy, m.in. dotyczące ochrony danych osobowych), – instytucjami z sektora pozarządowego, które realizują działania w podobnym zakresie (organizacje te mogą być: a) źródłem „dobrych praktyk”, b) pośrednikami w docieraniu do grupy docelowej, c) partnerami w realizacji projektów, którzy np. przejmą proces rekrutacji lub będą go wspierać), – organizacjami pozarządowymi skupiającymi przedstawicieli potencjalnej grupy docelowej (np. organizacje pozarządowe skupiające osoby niepełnosprawne, przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych), – podmiotami lokalnymi, tj. takimi, które działają na danym obszarze i posiadają wiedzę na temat potrzeb lokalnej zbiorowości (zarówno samorządy, placówki oświatowe, zrzeszenia przedsiębiorców, jak i lokalne organizacje, lokalne autorytety itp.), Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: wprowadzenie do regulaminu konkursu zapisów, które zachęcą potencjalnych projektodawców do realizacji projektu w partnerstwie z jednym z ww. typów podmiotów (wspieranie projektów realizowanych w partnerstwach z lokalnym samorządem, placówką oświatową itp. podmiotami, które zapewnią po pierwsze lepsze rozpoznanie lokalnych potrzeb, po drugie – skuteczniejsze dotarcie do grupy
--	---

	docelowej).
Trudność w zachęceniu do udziału osób „trudnych”, wykluczonych społecznie	Adresat: Beneficjenci Działanie do podjęcia: Poza współpracą z odpowiednimi instytucjami i organizacjami zaleca się zwrócenie szczególnej uwagi na kwestię motywacji do udziału. Wymaga to z jednej strony zapewnienia odpowiednich zachęt (zwrot kosztów dojazdu, zapewnienie środków na opiekę nad osobami zależnymi itp.), z drugiej ciągłą opiekę nad takim uczestnikiem (system tutoring, coacha itp.). Warto promować szczególnie projekty, w których rekrutacja stanowić będzie część działań projektowych, a nie oddzielnie działanie poprzedzające sedno projektu (system pracy z uczestnikiem od chwili pozyskania do ukończenia udziału – budowanie zaufania). Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie do regulaminu konkursu zapisów, które dotyczyć będą sposobu realizacji działania (konieczność uwzględnienia kompleksowego wsparcia dla uczestników, wprowadzenia np. osoby mentora)
Spodziewane trudności w pozyskaniu partnera do realizacji projektu	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Rozważenie możliwości opracowania i bieżącej aktualizacji bazy potencjalnych partnerów wraz ze wskazaniem zakresu aktywności, w której byłby chętny partycypować. Można wykorzystać doświadczenia projektów typu Leonardo da Vinci i innych (obecnych ERASMUS +), do których stworzony był wykaz partnerów (informacje o podmiocie, wskazanie obszarów działalności, wskazanie typów projektów, jakie chciałby realizować oraz zakresu partnerstwa).
Spodziewany brak spójnej informacji na temat możliwości, jakie mają osoby kwalifikujące się do udziału w projektach	Adresat: IP PO WER/ Realizacją działania można zainteresować np. Dolnośląską Radę ds. Młodzieży

realizowanych w ramach „GdM”	Działanie do podjęcia: Jeśli zostałaby opracowana baza projektów i byłaby na bieżąco aktualizowana - kampania informująca o programie powinna uwzględniać informacje o bazie projektów.
„Nietrafione“ projekty	Adresat: IP PO WER – Komisja Oceny Projektów Działanie do podjęcia: Zwrócenie przy ocenie wniosków złożonych do dofinansowania uwagi na wyczerpującą i rzetelną analizę potrzeb grupy docelowej, uwzględniającą zróżnicowanie subregionalne (np. posługiwanie się projektodawców danymi dotyczącymi konkretnej gminy, powiatu, a nie województwa, konsultacja z lokalnym samorządem, instytucjami pomocy społecznej i innymi, jakie mogą służyć informacjami o rzeczywistych potrzebach potencjalnych uczestników w zależności od rodzaju grupy docelowej).
REKOMENDACJE DOTYCZĄCE ZAPISÓW KONKURSOWYCH W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH GRUP DOCELOWYCH	
Gorsza sytuacja kobiet na rynku pracy	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie zapisu dotyczącego priorytetowego traktowania kobiet w zakresie projektów dotyczących ułatwienia startu na rynku pracy lub powrotu na rynek pracy
Trudniejsza sytuacja osób z obszarów defaworyzowanych (wsie, małe miasta, obszary zdegradowane)	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie zapisów dotyczących: 1) preferowania w doborze uczestników projektów osób z obszarów defaworyzowanych 2) przyznania dodatkowych punktów za realizację projektu na obszarze defaworyzowanym
Niedostosowanie wykształcenia absolwentów do potrzeb lokalnego rynku pracy	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie zapisu dotyczącego realizacji projektów dotyczących dostosowywania kwalifikacji do potrzeb lokalnego rynku pracy (kursy kwalifikacyjne, szkolenia istotne z punktu

	widzenia lokalnych potrzeb, które zostaną zidentyfikowane na bazie informacji o lokalnej gospodarce, planowanych inwestycjach zgodnie ze strategiami rozwoju danej gminy, powiatu)
Trudniejsza sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie zapisu dotyczącego 1) preferowania w doborze uczestników projektów osób niepełnosprawnych 2) przyznania dodatkowych punktów za realizację projektu skierowanego dla osób niepełnosprawnych
Gorsza sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku edukacyjnym (niższe wykształcenie, słaba dostępność rynku kursów, szkoleń)	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie zapisu dotyczącego przyznania dodatkowych punktów za realizację projektu z zakresu nabywania lub podnoszenia kwalifikacji dla osób niepełnosprawnych
Praktycznie niedostępny rynek pracy dla osób opuszczających zakłady karne	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie zapisu dotyczącego przyznania dodatkowych punktów za realizację projektu z zakresu: 1) nabywania lub podnoszenia kwalifikacji dla osób opuszczających zakłady karne 2) organizacji staży, praktyk dla osób opuszczających zakłady karne
Trudności w usamodzielnieniu się osób opuszczających placówki opiekuńczo-wychowawcze	Adresat: IP PO WER Działanie do podjęcia: Wprowadzenie zapisu dotyczącego przyznania dodatkowych punktów za realizację projektu z zakresu: 1) nabywania lub podnoszenia kwalifikacji dla osób opuszczających ośrodki opiekuńczo-wychowawcze 2) organizacji staży, praktyk dla osób opuszczających ośrodki opiekuńczo-wychowawcze

Bibliografia

- (1) *Aktywność ekonomiczna ludności w województwie dolnośląskim*, GUS Wrocław, 2013
- (2) *Analiza struktury, uwarunkowań i perspektyw rozwoju alternatywnych form zatrudnienia na Dolnym Śląsku. Badanie pracodawców regionu dolnośląskiego*, Wrocław 2011
- (3) *Analiza zdolności osób z obszarów wiejskich oraz miejsko-wiejskich na terenie Dolnego Śląska do podjęcia zatrudnienia*, CMSiKO – Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji, Wrocław 2012
- (4) *Badania rynku edukacji ponadgimnazjalnej. Raport cząstkowy 1. Badanie losów absolwentów*, Laboratorium Badań Społecznych, Warszawa 2011
- (5) *Badanie sytuacji osób niepełnosprawnych na dolnośląskim rynku pracy edukacji. Raport podsumowujący badania realizowane w ramach projektu „Obserwatorium Dolnośląskiego Rynku Pracy i Edukacji*, Wrocław 2012
- (6) Dec J., *Poradnictwo dla osób z grup zmarginalizowanych – streetworking* [w:] "Studia Poradnicze 2012"
- (7) *Diagnoza sytuacji osób defaworyzowanych na rynku pracy. Raport podsumowujący badania*, DWUP, Wałbrzych 2010
- (8) *Dolnośląski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień na lata 2013-2016*, Wrocław 2013
- (9) *Edukacja i wychowanie w województwie dolnośląskim w latach 2010/11 – 2012/13*, GUS, Wrocław 2013
- (10) Frąckiewicz L., *Wykluczenie społeczne w skali makro i mikroregionalnej* [w:] red. Frąckiewicz L., *Wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2005
- (11) Frieske K., *Dialog wokół wykluczenia społecznego* w; „Oblicza dialogu”, Wiosna 2008
- (12) Gore Ch., Figueireda J. B., *Wykluczenie społeczne i polityka przeciwdziałania ubóstwu w: Problemy polityki społecznej. Studia i dyskusje*, IFIS PAN, Warszawa 2003
- (13) Hills J., Le Grand J., Piachaud D., *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford 2002
- (14) *Identyfikacja i delimitacja obszarów wzrostu oraz obszarów problemowych w województwie dolnośląskim*, Wrocław 2012
- (15) Jarosz M., *Obszary wykluczenia w Polsce w: Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, ISP PAN, Warszawa 2008
- (16) Kabaj M., *Przeciwdziałanie bezrobociu -główny czynnik zapobiegania wykluczeniu społecznemu* [w:] red. Frąckiewicz L., *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu.*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2005
- (17) Korsak M., *Więźniowie na rynku pracy w Polsce*, FISE, Warszawa 2008
- (18) *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar integracji*, MPiPS, Warszawa 2013
- (19) *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie dolnośląskim w 2013r.*, US we Wrocławiu, Wrocław 2014
- (20) *Ludność w województwie dolnośląskim. Stan i struktura demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu. Wrocław 2013
- (21) *Mapy ubóstwa na poziomie podregionów w Polsce z wykorzystaniem estymacji pośredniej*, GUS, Poznań 2013
- (22) Matyjas B., *Szanse edukacyjne dziecka wiejskiego. Stan, uwarunkowania i perspektywy* w: Woluminy Chowania, tom 1 (38) *Edukacja a marginalizacja a wykluczenie społeczne*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013
- (23) *Młodzi Dolnego Śląska 2013*, oprac. P. Dębek, Wrocław 2013

- (24) *Model Współpracy z osobami wykluczonymi społecznie*, STOP Sp. z o.o., 2013
- (25) Moroń D., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne* [w:] *Analiza zagrożeń społecznych dla Dolnego Śląska. Wykorzystanie wyników sondaży społecznych w różnych obszarach życia do prognozowania zagrożeń społecznych w regionie*, Wrocław 2010
- (26) Nalaskowski F., *Wykluczenie społeczne jako przedmiot namysłu naukowego* w: „Rocznik naukowy Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Olsztynie, Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii TWP, Olsztyn 2007
- (27) *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, oprac. pod kierunkiem J. Hausnera przez Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej, Warszawa 2004
- (28) *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników w województwie dolnośląskim*, US Wrocław, 2012
- (29) *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*, GUS 2012
- (30) *Niepełnosprawni bezrobotni na dolnośląskim rynku pracy w 2013r.*, DWUP
- (31) Nikitorowicz J., *Młodzież pogranicza kulturowego Polski, Białorusi i Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości*, Trans Humana, Białystok 2000
- (32) *Ocena zasobów pomocy społecznej na rok 2013 dla województwa dolnośląskiego*, DOPS Wrocław, 2014
- (33) *Pracodawcy o zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, (red.) M. Nicińska, ISP , Warszawa 2009
- (34) Raczkowska M., *Ekskluzja społeczna na obszarach wiejskich w Polsce* [w]: „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 99, z. 4, SGGW 2012
- (35) *Ranking zawodów deficytowych i nadwyżkowych w województwie dolnośląskim w 2013r. Część diagnostyczna*, DWUP, Wrocław 2014
- (36) *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce*, MSW 2014
- (37) *Raport zapotrzebowania na miejsca w placówkach resocjalizacyjnych resortu edukacji w roku szkolnym 2014/2015*
- (38) *Roczna Informacja Statystyczna za rok 2013*, Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2014
- (39) *Rocznik Demograficzny Polska 2013*, GUS, Warszawa 2013
- (40) *Stan Zdrowia Ludności Polski w 2009r.*, GUS 2011
- (41) *Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2020*, UMWD, Wrocław
- (42) Szarfenberg R., *Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna* w: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*, (red.) C. Żołędowski, M. Theiss, Warszawa 2010
- (43) Szukalski P., *Nastoletnie macierzyństwo we współczesnej Polsce*, Polityka Społeczna, 2011 nr 1
- (44) Szukielojć-Bieńkuńska A., *Przygotowanie GUS do prezentowania wskaźników społecznego wykluczenia proponowanych przez Unię Europejską*, „Polityka Społeczna”, nr specjalny 11/12, IPiSS, Warszawa 2002

Dokumenty elektroniczne:

- (1) *Ile w Polsce jest naprawdę osób bezrobotnych* (<http://delab.uw.edu.pl/blog/2014/02/ile-w-polsce-jest-naprawde-osob-bezrobotnych/>)
- (2) *Informacja o sytuacji na rynku pracy w województwie dolnośląskim we wrześniu 2014 roku*, DWUP, Wrocław, październik 2014
http://www.dwup.pl/www/news/3/c/212/Informacja-o-sytuacji-na-ryнку-pracy-w-woj_-Dolnoslaskim-w-pazdzierniku-2014-roku_
- (3) *Młodzi ludzie i młodzież bierna społecznie (tzw. Grupa NEET) w Europie: podstawowe ustalenia*, Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy

- http://eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2011/72/pl/1/EF1172PL.pdf
- (4) *Młodzi na rynku pracy pod lupą. Raport 2014*,
http://www.efl.pl/finansowanie/EFL_MLODZI_PRACA_RAPORT_www.pdf
- (5) *Młodzi w liczbach, MPiPS* http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.mpips.gov.pl%2Fdownload%2Fgfx%2Fmpips%2Fpl%2Fdefaultaktualnosci%2F5543%2F5779%2F1%2FII%2520Mlodzi%2520w%2520liczbach.pdf&ei=MN5-VK3rE4jhaJG2grgP&usg=AFQjCNHBmo2tHxsI0q3LN1iXoZNOqw1v8Q&sig2=D8R-gHkrSG_A1g5RR7X4qQ&bvm=bv.80642063,d.d2s
- (6) *Prognoza zapotrzebowania gospodarki regionu na siłę roboczą w układzie sektorowo-branżowym i kwalifikacyjno-zawodowym w województwie dolnośląskim*, AGERON/CMSiKO, <http://obserwatorium.cmsiko.pl/sites/default/files/2011-07-26-13-24-53.pdf>
- (7) Szarfenberg R., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce – pomiar, wyjaśnianie, strategie przeciwdziałania* <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/uiws2012a.pdf>
- (8) *Wartości i normy. Raport z badań*, CBOS 2013
http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_111_13.PDF

Strony internetowe:

<http://www.narkomania.org.pl/raporty/mlodziez-2013-badania-cbos> (*Młodzież 2013*, CBOS, Warszawa 2014)

<http://www.epes.efort.pl/>

<http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosc-w-liczbach-/rynek-pracy/>

<http://www.cinn.gov.pl/portal?id=166545>

www.ore.eud.pl

http://www.fzz.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=5936:minimum-egzystencji-w-polsce-to-ok-400-500-z-miesicznie&catid=5:aktualnoci-fzz&Itemid=12

<https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-socjalne>

Spis tabel

Tab.1 Miary zasięgu ubóstwa wg Głównego Urzędu Statystycznego i EUROSTAT

Tab.2. Wskaźniki wykluczenia społecznego

Tab.3 Bezrobotni według kategorii zarejestrowani w powiatowych urzędach pracy

Tab.4 Ubytki odsetków bezrobotnych we wrześniu 2014r. w wybranych powiatach województwa dolnośląskiego

Tab.5 Kategorie osób bezrobotnych według okresu pozostawania w rejestrze

Tab.6 Napływ bezrobotnych a zgłoszone oferty pracy w powiatach województwa dolnośląskiego

Tab.7 Napływ bezrobotnych w podziale na grupy zawodowe

Tab.8 Odsetki absolwentów w grupach zawodowych bezrobotnych

Tab.9 Zgłoszone oferty pracy w 2013r. w województwie dolnośląskim w podziale na grupy zawodowe

Tab.10 Placówki szkolne, ich uczniowie i absolwenci w woj. dolnośląskim w roku 2012/2013

Tab.11 Współczynnik skolaryzacji brutto Dolny Śląsk 2012/2013

Tab.12 Współczynnik skolaryzacji netto w roku szkolnym 2012/2013

Tab.13 Liczba dzieci urodzonych przez bardzo młode matki

Tab.14 Liczba absolwentów w podziale na poziom wykształcenia

Tab.15 Ludność województwa dolnośląskiego według poziomu wykształcenia (w %)

Tab.16 Osoby niepełnosprawne w Polsce i województwie dolnośląskim w 2011r. według płci i definicji niepełnosprawności (w tys.)

Tab.17 Odsetki osób niepełnosprawnych w danych kategoriach wiekowych w Polsce i woj. dolnośląskim w 2009r. w %

Tab.18 Osoby niepełnosprawne pozostające w rejestrze powiatowych urzędów pracy w woj. dolnośląskim

Tab.19 Spożywanie alkoholu wśród młodzieży szkolnej

Tab.20 Używanie substancji kiedykolwiek w życiu

Tab.21 Placówki opiekuńczo wychowawcze na Dolnym Śląsku

Tab.22 Struktura aresztowanych i skazanych w roku według wieku (stan na 31.12.2013)

Tab.23 Liczba osób w wieku 18-24 lata, które w roku 2014 opuściły zakłady karne (woj. dolnośląskie)

Tab. 24 Mniejszości narodowe i etniczne wg NSP 2011 w woj. dolnośląskim

Tab.25 Ludność według rodzaju i kolejności identyfikacji narodowo-etnicznej w 2011r.

Tab.26 Osoby żyjące poniżej granicy ubóstwa w zależności od stosowanej miary

Tab.27 Rodziny i osoby objęte pomocą społeczną wg przyczyn

Tab. 28. Odsetki młodych ludzi dotkniętych określonymi problemami społecznymi